

UNIVERSITEIT LEUVEN ♦ UNIVERSITEIT GENT ♦ UNIVERSITEIT HASSELT ♦
VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL ♦ THOMAS MORE ♦ KATHOLIEKE HOGESCHOOL VIVES ♦
ERASMUSHOGESCHOOL BRUSSEL ♦ HOGESCHOOL WEST-VLAANDEREN ♦
PXL HOGESCHOOL ♦ ARTESIS - PLANTIJN HOGESCHOOL ANTWERPEN

Academiejaar 2014-2015

De Vlaamse Martelaarsteden uit de Eerste Wereldoorlog: (on)vermogen tot permanente toeristische aantrekkingskracht?

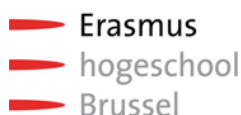
(The Flemish World War 1 Martyr Cities: (in)capable of permanent tourist attraction?)

Masterproef ingediend tot het behalen van de graad van
Master in het Toerisme

Door: Stéphanie Uytterhaegen

Promotor: Prof. Dr. Dominique Vanneste

Co-promotor: Prof. Dr. Anne-Marie Van Broeck

© Copyright by KU Leuven – Deze tekst is een examendocument dat na verdediging niet werd gecorrigeerd voor eventueel vastgestelde fouten. Zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de promotoren en de auteurs is overnemen, kopiëren, gebruiken of realiseren van deze uitgave of gedeelten ervan verboden. Voor aanvragen tot of informatie in verband met overnemen en/of gebruik en/of realisatie van gedeelten uit deze publicatie, wendt u zich tot de promotor van de KU Leuven, Departement Aard- en Omgevingswetenschappen, Celestijnenlaan 200E, B-3001 Heverlee (België).

Voorafgaande schriftelijke toestemming van de promotor is vereist voor het aanwenden van de in dit eindwerk beschreven (originele) methoden, producten, toestellen, programma's voor industrieel nut en voor inzending van deze publicatie ter deelname aan wetenschappelijke prijzen of wedstrijden.

Inhoud

Abstract	9
Abstract	10
Lijst van tabellen	11
Lijst van figuren	12
Inleiding	13
Kader – probleemstelling	13
Doelstelling – onderzoeksvragen	13
Studiegebied – methodologie	13
Structuur van de thesis	14
Theoretisch kader	16
<i>Hoofdstuk 1: Oorlog + toerisme = oorlogstoerisme</i>	16
1.1 Oorlogstoerisme vs. War tourism vs. Battlefield tourism vs. Dark tourism.....	16
1.1.1 Oorlogen en toerisme: een historische schets.....	16
1.1.2 Het begrip oorlogstoerisme	18
1.1.3 Het begrip ‘war tourism’	19
1.1.4 Het begrip ‘battlefield tourism’	19
1.1.5 Het begrip ‘dark tourism’	20
1.1.6 De gelijkenis van de vaktermen	21
1.1.7 De oorlogstoerist	22
1.1.8 Kritiek en moeilijkheden omtrent oorlogstoerisme	22
1.1.9 Oorlogstoerisme als afhankelijk domein	23
1.1.10 Herdenking: meer dan oorlogstoerisme.....	23
<i>Hoofdstuk 2: De Martelaarsteden</i>	24
2.1 Omschrijving van het begrip	24
2.2 De algemene Martelaarsteden	25
2.3 De Noord-Franse Martelaarsteden tijdens de Eerste Wereldoorlog	27
<i>Hoofdstuk 3: Tangible vs. Intangible heritage</i>	30
3.1 Tangible heritage	31
3.2 Intangible heritage	31
3.3 De shift van tangible naar intangible heritage	33
3.4 Erfgoed, oorlog en toerisme	34
3.4.1 Van oorlogserfgoed naar toerisme.....	34
3.4.2 ‘Warscapes’ vs. ‘memoryscapes’	36

3.4.3	‘Sense of place’ en identiteit van het oorlogserfgoed.....	36
3.4.4	Erfgoedtoerisme vs. oorlogstoerisme	37
<i>Hoofdstuk 4: Het belang van intangible elements/ story telling in oorlogstoerisme .....</i>		<i>39</i>
4.1	Een omschrijving van het begrip story telling.....	39
4.2	Story telling en het collectief geheugen	40
4.3	Het verhaal van de Eerste Wereldoorlog vertellen.....	41
4.4	Belevingstoerisme en story telling	42
<i>Hoofdstuk 5: Tools die het verhaal naar de toerist brengen.....</i>		<i>43</i>
5.1	Digital story telling.....	43
5.1.1	Audiogidsen.....	43
5.1.2	ICT.....	44
5.1.3	Smartphone applicaties.....	45
5.2	Beelden.....	46
5.3	Levende gidsen.....	47
5.4	Papieren gidsen.....	49
<i>Hoofdstuk 6: Methodologie en studiegebied .....</i>		<i>50</i>
6.1	Doelstelling en onderzoeksvragen.....	50
6.2	Vraagzijde	51
6.2.1	Vorbereiding.....	51
6.2.2	Uitvoering.....	52
6.2.3	Analyse en verwerking.....	53
6.3	Aanbodzijde.....	53
Empirisch onderzoek.....		56
<i>Hoofdstuk 7: De Belgische Martelaarsteden .....</i>		<i>56</i>
7.1	Visé.....	58
7.2	Aarschot.....	58
7.3	Andenne.....	58
7.4	Sambreville.....	59
7.5	Dinant	59
7.6	Leuven.....	59
7.7	Dendermonde	60
7.8	Noot.....	60
<i>Hoofdstuk 8: Stakeholders binnen de herdenking van de Eerste Wereldoorlog in België .....</i>		<i>61</i>
8.1	De Flanders Fieldsverklaring	61
8.2	Federale Organisatiecomité ter Herdenking van WO1.....	62
8.3	De Vlaamse overheid	63

8.4	Project ‘100 jaar Grote Oorlog’	64
8.4.1	Het project	64
8.4.2	Beschermcomité	64
8.4.3	Het Projectsecretariaat	65
8.4.4	De Centrale Projectgroep	65
8.5	Vlaams Vredesinstituut	66
8.6	De projectvereniging ‘Martelaarsteden/ Villes martyres’	67
8.6.1	Vzw Martelaarsteden	67
8.6.2	Vzw Villes Martyres 1914-2014	69
8.6.3	De overkoepelende vereniging vzw ‘Martelaarsteden/ Villes martyres’	69
8.7	Vlaanderen en Wallonië: verschillende manieren van het herdenken van de Eerste wereldoorlog.....	70
8.7.1	Het Vlaamse herdenkingsbeleid	70
8.7.2	Het Waalse herdenkingsbeleid	71
8.7.3	Problemen die kunnen optreden bij de samenwerking	71
8.8	Vlaanderen in de kijker, Wallonië in de schaduw – de impact van het beleid	72
8.9	De toeristische diensten van de Vlaamse Martelaarsteden: provinciaal en lokaal	74
8.9.1	Toerisme Vlaams-Brabant.....	74
8.9.2	Toerisme Oost-Vlaanderen.....	74
8.9.3	Toerisme Aarschot.....	75
8.9.4	Toerisme Leuven	76
8.9.5	Toerisme Dendermonde	77
	<i>Hoofdstuk 9: Herdenkingstoeristische vraag in Noord-Frankrijk en Vlaanderen .....</i>	<i>78</i>
9.1	Het belang van herdenkingstoerisme in Noord-Frankrijk: een cijfermatige benadering.....	78
9.2	Het belang van herdenkingstoerisme in Vlaanderen: een cijfermatige benadering.....	80
	<i>Hoofdstuk 10: Herdenkingstoeristische vraag in de Vlaamse Martelaarsteden .....</i>	<i>83</i>
10.1	De Vlaamse Martelaarsteden en het collectief geheugen	83
10.1.1	Het collectief geheugen in cijfers	83
10.1.2	De verklaring rond het collectief geheugen betreffende de Vlaamse Martelaarsteden	86
10.2	De sense of place in de Vlaamse Martelaarsteden	95
10.3	Het belang van de herdenkingsactiviteiten binnen het verhaal van de Eerste Wereldoorlog	96
10.4	Het gedachtegoed rond de smartphone applicatie ‘Martelaarsteden’	97
10.5	Het potentieel van de Vlaamse Martelaarsteden door de ogen van inwoners en bezoekers	99
10.6	Het doelpubliek	100
10.7	De Vlaamse Martelaarsteden en de Westhoek: vraag vs. aanbod	102
10.7.1	De vraagzijde.....	102

10.7.2	De aanbodzijde	103
<i>Hoofdstuk 11: Herdenkingstoeristisch aanbod in de Vlaamse Martelaarsteden</i>		104
11.1	Tangible heritage	104
11.1.1	Tangible heritage in Aarschot	105
11.1.2	Tangible heritage in Leuven	105
11.1.3	Tangible heritage in Dendermonde	105
11.2	Intangible heritage	106
11.2.1	Intangible heritage in Aarschot	106
11.2.2	Intangible heritage in Leuven	106
11.2.3	Intangible heritage in Dendermonde	106
11.3	Evenementen	107
11.3.1	Eenmalige evenementen in Aarschot (2014).....	107
11.3.2	Eenmalige evenementen in Leuven (2014).....	107
11.3.3	Eenmalige evenementen in Dendermonde (2014).....	107
11.3.4	Terugkerende evenementen.....	108
11.4	Tentoonstellingen	108
11.4.1	Tentoonstellingen in Aarschot (2014).....	108
11.4.2	Tentoonstellingen in Leuven (2014).....	109
11.4.3	Tentoonstellingen in Dendermonde (2014).....	109
11.4.4	Opmerking.....	110
11.5	Gidsen.....	110
11.5.1	De smartphone applicatie ‘Martelaarsteden’	111
11.5.2	Papieren gidsen.....	112
11.5.3	Gidsen in Aarschot	112
11.5.4	Gidsen in Leuven.....	113
11.5.5	Gidsen in Dendermonde	113
11.6	Wandel- en fietsroutes in de Vlaamse Martelaarsteden	113
11.6.1	Wandel- en fietsroutes in Aarschot	114
11.6.2	Wandel- en fietsroutes in Dendermonde	114
11.6.3	Wandel- en fietsroutes in Vlaams-Brabant.....	115

<i>Hoofdstuk 12: Analyse van de herdenkingstoeristische vraag en aanbod in de Vlaamse Martelaarsteden</i>	115
12.1 Herdenkingstoerisme in Aarschot	115
12.2 Herdenkingstoerisme in Leuven.....	118
12.3 Herdenkingstoerisme in Dendermonde	119
12.4 Herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden: de visie van het beleid.....	120
Conclusies	121
Kregen wij een antwoord op onze onderzoeksvraag?	121
Het collectief geheugen rond de Vlaamse Martelaarsteden	122
De visie van onze respondenten rond de smartphone applicatie	122
Het potentieel van de Vlaamse martelaarsteden.....	122
Een analyse van het herdenkingsjaar 2014 in de Vlaamse Martelaarsteden	122
Reflecties en aanbevelingen voor verder onderzoek	123
De honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog: het toekomstperspectief.....	123
De mogelijke samenwerking tussen de Westhoek en de Vlaamse Martelaarsteden	124
De ontwikkeling van de smartphone applicatie ‘Martelaarsteden’ vs. audio gidsen.....	124
Het verhaal van de wederopbouw in het toeristisch product van de Vlaamse Martelaarsteden..	125
De herdenkingsactiviteiten: een lokaal gegeven	125
Het doelpubliek voor herdenkingstoerisme en herdenkingsactiviteiten	126
Gidsen die het verhaal van de Eerste Wereldoorlog in stand houden	126
Algemene conclusie	127
Referenties.....	128
Bijlagen	149
Bijlage 1: Toelichting van de Eerste Wereldoorlog	149
Bijlage 2: Vragenlijst voor de interviews in de Vlaamse Martelaarsteden	153
Bijlage 3: Transcript van de interviews.....	154

Dankwoord

Voor het tot stand komen van deze masterproef wil ik graag een dankwoord richten tot enkele personen.

Vooreerst wil ik mijn promotor, prof. dr. Dominique Vanneste en mijn co-promotor, prof. dr. Anne-Marie Van Broeck bedanken die mijn onderzoek nauwgezet opgevolgd hebben. Zonder de vergaderingen en hun verbeteringen en bemerkingen was deze masterproef niet tot stand gekomen. Ik wil hen graag danken voor de nieuwe inzichten die ze mij gegeven hebben om dit onderzoek op een wetenschappelijke manier te benaderen.

Daarnaast wil ik iedereen bedanken die bereid was tot het afnemen van een interview, hetzij telefonisch, hetzij per e-mail, hetzij persoonlijk. Deze mensen zijn Tom Vermeulen van Toerisme Dendermonde, Lea Winkeler van Toerisme Vlaanderen, Stephen Lodewyck van Westtoer, Katrien Van Ginderachter van Toerisme Vlaanderen, de stadsgidsen van Leuven, Karolien Hellemans van Toerisme Leuven, Dries Peeters van Toerisme Aarschot, Leen Tyrions van Toerisme Leuven en Piet Buyse, voorzitter van de projectvereniging Martelaarsteden. Naast de interviews met de stakeholders binnen de toeristische sector, wil ik ook alle 106 inwoners en bezoekers die ik bevroegd heb in de Vlaamse Martelaarsteden bedanken. Dankzij de veelheid aan visies is een vergelijkende analyse mogelijk geworden.

Een speciaal dankwoord wil ik richten tot mijn vriend Laurenz die een volledig jaar aan mijn zijde gestaan heeft en me moed gegeven heeft wanneer het minder goed lukte. Door zijn positieve ingesteldheid en de nodige afleiding die hij bood wanneer het nodig was, heb ik altijd doorgezet.

Tot slot wil ik ook mijn familie en vrienden bedanken voor de steun en het luisterend oor.

Abstract

2014 stond centraal voor de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Heel wat herdenkingstoeristen zakten af naar de Westhoek. 774 500 om precies te zijn (Westtoer, 2015). Toch begon de Eerste Wereldoorlog in de Martelaarsteden, een vaak vergeten onderdeel van de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog (Serrien, 2012; Bauwens, 2013). Daarom is het een interessant gegeven om onderzoek te voeren naar de ‘underdog’ steden. Er is geopteerd om de Vlaamse Martelaarsteden Aarschot, Leuven en Dendermonde te onderzoeken wat betreft de mogelijkheid tot een permanent toeristisch product op vlak van herdenkingstoerisme. Daarom werd een inventaris gemaakt van het erfgoed en het toeristisch aanbod waarover deze steden beschikken. Om te kijken of er een product mogelijk is, is het ook belangrijk te weten wat de vraag inhoudt. Het onderzoek werd gevoerd aan de hand van kwalitatief onderzoek, aangevuld met een beperkt kwantitatief deel. Hiervoor werden inwoners en bezoekers van de Vlaamse Martelaarsteden ter plaatse geïnterviewd (in totaal 106 respondenten over de drie Vlaamse Martelaarsteden). Er werd nagegaan hoe goed de respondenten de oorlogsgeschiedenis van de desbetreffende steden kennen, of ze de term Martelaarsteden kennen, hoe zij staan ten opzichte van herdenkingsactiviteiten en of zij potentieel zien in herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden. Daarnaast werden stakeholders binnen het toerisme op lokaal en regionaal niveau geïnterviewd, hetzij via e-mail, hetzij via telefoon of face-to-face. Door interviews met de inwoners en bezoekers van de Vlaamse Martelaarsteden en de stakeholders binnen het toerisme is het mogelijk vraag en aanbod af te wegen. Er werd gekeken wat de lange termijnstrategieën van de Vlaamse Martelaarsteden inhouden, hoe de samenwerking verloopt en of zij zelf een product op vlak van herdenkingstoerisme willen creëren. De voornaamste conclusie is dat de Vlaamse Martelaarsteden weinig tastbaar erfgoed overgehouden hebben aan de Eerste Wereldoorlog, waardoor het creëren van een toeristisch product vooral steunt op het vertellen van verhalen. Verder zijn de toeristische diensten niet van plan pro-actief promotie te voeren rond herdenkingstoerisme, waardoor herdenkingen in de toekomst een lokale gebeurtenis zullen zijn.

Abstract

2014 was the commemoration year of the First World War. A great number of remembrance tourists came to the Westhoek. 774 500 to be exact (Westtoer, 2015). It should be noted that the First World War started in the Martyr Cities, a part of the history of the First World War that is frequently forgotten (Serrien, 2012; Bauwens, 2013). Therefore, it is interesting to investigate the ‘underdog’ cities. I have chosen to analyze the Flemish Martyr Cities Aarschot, Leuven and Dendermonde regarding the potential tourist product they have in order to create permanent remembrance tourism. Therefore, an inventory of the heritage and the tourist supply has been analyzed. To research whether or not a permanent product is possible, it is important to know the demand. Research has been done in a qualitative way, with a small quantitative part. Inhabitants and visitors of the Flemish Martyr Cities have been interviewed on site. Questions have been asked concerning the knowledge of the First World war and the Martyr Cities, what they think about remembrance events and activities and whether or not they see potential in remembrance tourism in the Flemish Martyr Cities. Next to these interviews, stakeholders have been interviewed on a local and regional level by e-mail, by phone or face-to-face. These interviews have been vital in order to establish a balance between supply and demand. It has been investigated what the long term strategies of the Flemish Martyr Cities are, how they cooperate and whether or not they want to create a product that is suitable for remembrance tourism. The main conclusion is the fact that the Flemish Martyr Cities consist of limited tangible heritage if it comes to World War 1 heritage. Therefore, the creation of a tourism product depends on storytelling. The tourism offices did express that they do not want to make pro-active promotion if it comes to remembrance tourism, resulting in commemoration being a local event.

Lijst van tabellen

Tabel 1: De buitenlandse Martelaarsteden 28

Tabel 2: Stakeholders met betrekking tot het herdenkingstoerisme in Vlaanderen 54

Lijst van figuren

Figuur 1 : De Belgische Martelaarsteden in kaart gebracht	57
Figuur 2: Informatieve palen omtrent de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog ...	73
Figuur 3: Nationaliteit van de herenkingstoeristen in Frankrijk (2010)	79
Figuur 4: Meest bezochte WO1 sites in de Westhoek in 2014	81
Figuur 5: Herkomst van de WO1 bezoekers in de Westhoek in 2014	82
Figuur 6: Kennis over de Martelaarsteden (inwoners Aarschot)	84
Figuur 7: Kennis over de Martelaarsteden (bezoekers Aarschot)	84
Figuur 8: Kennis over de Martelaarsteden (inwoners Leuven)	84
Figuur 9: Kennis over de Martelaarsteden (bezoekers Leuven)	85
Figuur 10: Kennis over de Martelaarsteden (inwoners Dendermonde)	85
Figuur 11: Kennis over de Martelaarsteden (bezoekers Dendermonde).....	85
Figuur 12: Kennis over de evenementen (inwoners Aarschot)	89
Figuur 13: Kennis over de evenementen (bezoekers Aarschot)	90
Figuur 14: Kennis over de evenementen (inwoners Leuven)	91
Figuur 15: Kennis over de evenementen (bezoekers Leuven)	92
Figuur 16: Kennis over de evenementen (inwoners Dendermonde)	93
Figuur 17: Kennis over de evenementen (bezoekers Dendermonde).....	94
Figuur 18: Aantal individuele bezoekers per evenement in Aarschot	117
Figuur 19: Aantal bezoekers per evenement in 2014 in Dendermonde	119

Inleiding

Kader – probleemstelling

Gebieden die getroffen worden door een oorlog verliezen vaak tal van gebouwen door bombardementen, brandstichting, vernieling en dergelijke meer. Dit was niet anders in de Vlaamse Martelaarsteden. De drie steden werden platgebrand en verloren heel wat (cultureel) erfgoed. De ‘loopgravenoorlog’ vond plaats in de Westhoek en in de Vlaamse Martelaarsteden was er sprake van ‘slechts’ enkele dagen leed. Daarom hebben de Vlaamse Martelaarsteden weinig tastbare elementen overgehouden aan de Eerste Wereldoorlog. Dit vergroot het belang van story telling, omdat weinig tastbare sporen herinneren aan de ‘Grote Oorlog’.

2014 stond centraal voor de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Vlaanderen, meer bepaald de Westhoek, en Frankrijk zijn internationale topbestemmingen op vlak van herdenkingstoerisme. Oorlogskerkhoven en loopgraven zijn vaak bezocht Wereldoorlog 1 erfgoed. De Vlaamse Martelaarsteden kennen weinig toeristische interesse, maar toch kenmerken zij een belangrijk historisch verhaal. De Eerste Wereldoorlog startte immers in deze steden. Daarom zal in dit onderzoek nagegaan worden of er een permanent product op vlak van herdenkingstoerisme mogelijk is, of er vraag naar is en hoe dit product gerealiseerd zou moeten worden.

Doelstelling – onderzoeksvragen

De doelstelling van dit onderzoek is het formuleren van een antwoord op volgende onderzoeksvraag:

“Hebben de Vlaamse Martelaarsteden een permanent vermogen om een aantrekkelijk product te creëren op vlak van herdenkingstoerisme?”

In de volgende alinea zal besproken worden op welke manier er getracht is een antwoord te formuleren op de onderzoeksvraag.

Studiegebied – methodologie

België telt zeven Martelaarsteden, dit zijnde Visé, Aarschot, Andenne, Sambreville, Dinant, Leuven en Dendermonde. In dit onderzoek zal de focus gelegd worden op de Vlaamse Martelaarsteden Aarschot, Leuven en Dendermonde. Er is op kwalitatieve wijze (inclusief een kwantitatief luik) onderzocht of er potentieel is voor de ontwikkeling van een permanent product op vlak van herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden. De reden waarom er gekozen werd voor kwalitatief onderzoek, is omdat er gepeild werd naar de meningen van de stakeholders (partijen betrokken in toerisme, lokale inwoners en bezoekers van de Vlaamse Martelaarsteden). De stakeholders bevinden zich zowel in de vraag- als aanbodzijde. Er werd gepeild naar hoe men denkt over een implementatie van herdenkingstoerisme en of men er potentieel in ziet.

Structuur van de thesis

In het eerste deel van het theoretisch kader wordt ingegaan op de verschillende definities waaronder de term herdenkingstoerisme valt. Eerst zal de historische ontwikkeling van oorlog en toerisme omschreven worden. Daarna komen de begrippen ‘oorlogstoerisme’, ‘war tourism’, ‘battlefield tourism’, ‘dark tourism’ aan bod, waarna gelijke en overlappende elementen in de verschillende definities besproken zullen worden. Wanneer een toeristische bestemming investeert in oorlogstoerisme, is het belangrijk een inzicht te hebben in wat de hedendaagse oorlogstoerist zoekt om zo aan de noden te voldoen. Dit gegeven wordt ook besproken in het eerste hoofdstuk. Daarnaast wordt de kritiek betreffende het oorlogstoerisme toegelicht. Verder wordt oorlogstoerisme als afhankelijk domein besproken, en het tweede hoofdstuk wordt afgerond met een toelichting van het aspect ‘herdenking’ binnen het oorlogstoerisme.

Gezien dit onderzoek kadert rond de Vlaamse Martelaarsteden, is het belangrijk een inzicht te hebben in hoe een ‘Martelaarstad’ gedefinieerd wordt, wat in het tweede hoofdstuk aan bod komt. Na het definiëren van het begrip zullen andere, niet Wereldoorlog 1, Martelaarsteden besproken worden en tot slot zullen de Noord-Franse Martelaarsteden van de Eerste Wereldoorlog toegelicht worden. Naast een omschrijving van de buitenlandse Martelaarsteden wordt een korte duiding gegeven van het toeristisch product in deze steden.

Wanneer een product op vlak van herdenkingstoerisme gecreëerd wordt, moet gestart worden met een overzicht van het erfgoed dat een bestemming bezit. Daarom wordt het derde hoofdstuk gewijd aan een omschrijving van het begrip ‘erfgoed’ in al zijn facetten. Er wordt gedefinieerd wat ‘tangible heritage’ en ‘intangible heritage’ inhouden en welk van de twee vormen van erfgoed overheersen binnen het (oorlogs)toerisme. Verder wordt dieper ingegaan op oorlogserfgoed binnen het toerisme en de identiteit dat dit teweeg brengt. Daarnaast wordt een korte vergelijkende analyse gemaakt van erfgoedtoerisme en oorlogstoerisme.

In het vierde hoofdstuk wordt een uiteenzetting gegeven van wat story telling inhoudt, en hoe het kan bijdragen tot het collectief geheugen. Er wordt ingegaan op hoe het verhaal van de Eerste Wereldoorlog moet verteld worden en wat het verband is tussen story telling en de belevingseconomie. Het vijfde hoofdstuk sluit hierbij aan en schetst de verschillende tools die gebruikt kunnen worden om het verhaal naar de inwoner en bezoeker te brengen beschreven worden.

In het zesde hoofdstuk wordt de methodologie van het onderzoek nader toegelicht. Er wordt gestart met een omschrijving van de onderzoeksvraag en de motivatie voor het onderzoek. Daarna worden de bevraagde partijen voor dit onderzoek geklasseerd onder ‘vraagzijde’ en ‘aanbodzijde’ en wordt het belang van het betrekken van deze partijen in het onderzoek benadrukt.

We vangen het empirisch onderzoek aan met een uiteenzetting van de historische feiten die de Vlaamse Martelaarsteden kenmerken. Het achtste hoofdstuk wordt gewijd aan de stakeholders die betrokken zijn bij het herdenkingstoerisme in zowel Vlaanderen, als in de Vlaamse Martelaarsteden.

Zowel het federaal, regionaal, provinciaal als lokaal beleid worden uitvoerig omschreven. In het zevende hoofdstuk wordt omschreven hoe de interne structuur van de verschillende stakeholders eruit ziet en waarop zij de nadruk leggen binnen het herdenkingstoerisme en het project '100 jaar Grote Oorlog'. Verder wordt het Vlaamse herdenkingsbeleid vergeleken met het Waalse en worden problemen die kunnen optreden bij een eventuele samenwerking gedetecteerd.

Om te analyseren of er potentieel is voor de ontwikkeling van een permanent product op vlak van herdenkingstoerisme, is het belangrijk vooraf na te gaan of er vraag is naar herdenkingstoerisme. Daarom behandelt het negende hoofdstuk de herdenkingstoeristische vraag in Noord-Frankrijk en Vlaanderen en worden verschillen tussen beide regio's duidelijk. Dit hoofdstuk betreft een cijfermatige benadering van de vraag op vlak van herdenkingstoerisme.

Het tiende hoofdstuk wordt toegespitst op de herdenkingstoeristische vraag in de Vlaamse Martelaarsteden, op basis van het eigen onderzoek dat gevoerd werd in de desbetreffende steden. Thema's die in dit hoofdstuk aan bod komen zijn het collectief geheugen rond de Vlaamse Martelaarsteden, de 'sense of place', het belang van de herdenkingsactiviteiten, het gedachtegoed rond de smartphone applicatie 'Martelaarsteden' en het potentieel van de Vlaamse Martelaarsteden door de ogen van de bevroegde inwoners en bezoekers. Daarnaast wordt kort omschreven op welk doelpubliek het toeristisch beleid zich zou kunnen richten, op basis van de afgenomen interviews. Het tiende hoofdstuk wordt afgerond met een analyse van de Vlaamse Martelaarsteden ten opzichte van de Westhoek, gebaseerd op interviews met de vraag- en aanbodzijde.

In het elfde hoofdstuk wordt een uiteenzetting gegeven van het toeristisch product dat de Vlaamse Martelaarsteden te bieden hebben en in het twaalfde en laatste hoofdstuk binnen het empirisch onderzoek wordt een analyse gemaakt van de herdenkingstoeristische vraag en aanbod in de Vlaamse Martelaarsteden.

Om het onderzoek af te ronden worden er aanbevelingen gemaakt voor het toeristisch beleid van de Vlaamse Martelaarsteden en het onderzoek wordt afgerond met een algemeen besluit.

Theoretisch kader

Hoofdstuk 1: Oorlog + toerisme = oorlogstoerisme

Om het begrip oorlogstoerisme ten volle te kunnen bevatten en analyseren is het vooreerst nodig een bondige achtergrondschets te maken van hoe het oorlogstoerisme tot stand gekomen is. Om oorlogstoerisme te kunnen plaatsen bevindt zich in Bijlage 1 een toelichting van de Eerste Wereldoorlog. Dit onderzoek behandelt de Vlaamse Martelaarsteden wat ertoe leidt dat ook België tijdens de Eerste Wereldoorlog in Bijlage 1 belicht zal worden. Een uiteenzetting van de begrippen oorlogstoerisme, 'war tourism', 'battlefield tourism' en 'dark tourism' zijn van vitaal belang voor het onderzoek naar de Vlaamse Martelaarsteden en het potentieel dat hierop steunt. Dit hoofdstuk geeft een omschrijving van bovengenoemde begrippen en aspecten binnen het oorlogstoerisme.

1.1 Oorlogstoerisme vs. War tourism vs. Battlefield tourism vs. Dark tourism

1.1.1 Oorlogen en toerisme: een historische schets

Een voorloper van toerisme, reizen, werd reeds honderden jaren geleden geassocieerd met oorlog. Dit was sinds de aanvang van de kruistochten in de elfde eeuw, en waarschijnlijk nog vroeger. Gedurende de Middeleeuwen stond reizen voornamelijk in het teken van religieuze pelgrimstochten met Jeruzalem, Rome en Santiago de Compostela als drie belangrijkste bestemmingen. Reeds in 1300 telde men 300 000 religieuze pelgrims in Rome. Kruisvaarders reisden van de oost Midderrane regio om te vechten tegen het Ottomaanse Rijk. Er werd gevochten voor het 'Heilige Land' en de oorlog zorgde ervoor dat heel wat mensen reisden. Kruisvaarders vergezelden pelgrims in hun reizen naar heilige plaatsen om hun veiligheid te garanderen. Reizen bestond samen met geweld en oorlog. In de Middeleeuwen was reizen niet garant aan plezier want het hield vooral onaangename situaties in die gekenmerkt werden door hard werk, moeilijkheden en lijden. Reizigers werden vaak bestolen. Toerisme zoals men het vandaag kent, werd geïntroduceerd in de achttiende en negentiende eeuw, namelijk de Grand Tour, waarbij de Europese middenklasse rondtrok om met een culturele bagage terug te keren (Buda, 2015).

De tweede helft van de negentiende eeuw zorgde voor een stijgende interesse in het oorlogstoeristisch domein. Thomas Cook was de eerste tour operator die georganiseerd oorlogstoerisme liet plaatsvinden, dit reeds in de tweede helft van de negentiende eeuw. Britten kregen de mogelijkheid verschillende Amerikaanse burgeroorlogsites te bezichtigen. Mensen zijn geïnteresseerd in regio's en sites waar onmenselijkheden hebben plaatsgevonden (Lennon & Foley, 2000).

Oorlog kan in grote mate bijdragen tot het toerisme, zelfs tijdens de oorlog, wat gestaafd kan worden door het voorbeeld van de Eerste Wereldoorlog. Alle internationaal verkeer werd afgesloten waardoor men verplicht was in eigen land te blijven. Zelfs de beau monde van het Russische Rijk ontweek de risico's en discomfort verbonden aan internationaal reizen, waardoor zij in eigen land bleven. Dit bleek geen probleem te zijn daar veel rijken toen een tweede verblijf hadden in het binnenland. In

Engeland trok de toerist naar populaire Engelse resorts in Blackpool en Brighton waar de economie floreerde dankzij het vrijetijdstoerisme. Dankzij de beschermde noordwestelijke ligging van Blackpool konden er troepen van over het hele land trainen, ambtenaren onderduiken en geëvacueerden tijdelijk onderdak krijgen. De Amerikaanse bedrijven brachten de nieuwste implicaties op vlak van amusement mee terwijl er gewerkt kon worden in een bommenfabriek in Lancaster. De economie floreerde, en dit was in tijden van oorlog een weinig voorkomend fenomeen (Walton, 2013).

Er moet geen jaren gewacht worden vooraleer er gesproken kan worden van oorlogstoerisme. Kort na de Eerste Wereldoorlog, vooral in Somme en Vlaanderen, was er reeds sprake van deze vorm van toerisme (Butler & Suntikul, 2013). Ook Simoens (2014) bevestigt deze stelling. Hij voegt eraan toe dat bijna onmiddellijk na Wapenstilstand oorlogstoerisme plaatsvond, dit vooral op plaatsen met mythische eigenschappen, zoals Ieper en haar vele slagvelden en verwoeste gebouwen (Winter & Baggett, 1997; Clarke & Eastgate, 2011; Simoens, 2014). De overheden moesten ingrijpen omdat de slagvelden vol lijken en ontplofte bommen lagen. Het zou nog vier jaar duren vooraleer begraafplaatsen aangelegd werden en nabestaanden de graven van hun dierbaren konden bezoeken. Tijdens de decennia na de Eerste Wereldoorlog stond 11 november centraal in de herdenking van de oorlogsslachtoffers (Clarke & Eastgate, 2011).

Tijdens het interbellum reisden zij die voldoende beschikbaar inkomen hadden naar voormalige oorlogsplaatsen: stranden, bunkers, slagvelden, etc. Men deed dit om eer te betonen aan de slachtoffers, het inwilligen van nieuwsgierigheid of om patriotisme te tonen. Vooral na de Tweede Wereldoorlog ontstond een expansieve interesse in oorlogstoerisme. Vooral in 1994/1995, 2004/2005 en 2014/2015 waren er heel wat mogelijkheden voor oorlogstoerisme gezien dit respectievelijk de 80-, 90- en 100-jarige herdenking van het begin van de Eerste Wereldoorlog was en respectievelijk de 50-, 60- en 70-jarige herdenking van het einde van de Tweede Wereldoorlog. Heel wat evenementen, tentoonstellingen, symposia en re-enactments werden ontwikkeld en geïmplementeerd in het toeristisch product. De geschiedenis werd opnieuw beheerst, de herinnering werd opnieuw gecreëerd en musea, monumenten en slagvelden werden onderdeel van een patriotische en historische significantie. Nationale verhalen werden geïmplementeerd in het toeristisch product (Buda, 2015).

Militaire structuren zoals bunkers, loopgraven en schuilplaatsen werden oorlogserfgoed, ook wanneer ze nooit in gebruik geweest tijdens het verzet tegen de vijandige machten (Walton, 2013). Diegenen die oorlog en trauma hebben meegemaakt zijn de eerste personen die oorlogsherdenkingen tot de realiteit gebracht hebben. Private, familiale en collectieve herinneringen staan centraal bij het creëren van een oorlogsherdenking. De oorlogsherdenkingen waren belangrijk voor de nabestaanden gezien deze manier van herinneren hen heel wat steun bood tijdens het verwerkingsproces. Het liet nabestaanden toe hun emoties te tonen, daar er op oorlogsherdenkingen zich heel wat lotgenoten bevonden. De hedendaagse generatie, die geen directe bloedverwanten meer heeft die gesneuveld zijn tijdens een bepaalde oorlog, nemen deel aan de oorlogsherdenkingen om de gesneuvelden te eren voor hun gemaakte offers voor het land (Clarke & Eastgate, 2014). De herdenking, zowel persoonlijk als collectief, wordt dan gestuurd door een morele verplichting. De emotionele impact mag niet

onderschat worden. De herdenking en overdracht van de ene generatie naar de andere wordt overgezet om zo het collectief groepsgeheugen (zie verder) te behouden (Dunkley et al, 2010).

De termen die hierna besproken worden, worden besproken in hun recente vorm.

1.1.2 Het begrip oorlogstoerisme

Oorlogstoerisme kan gezien worden als een vorm van toerisme waarbij toeristen naar een voormalige oorlogsbestemming trekken om het verdriet een plaats te geven en/ of de geschiedenis, mens en cultuur tijdens een oorlog te leren kennen en begrijpen. Verder zijn zowel oorlogstoerisme als de herdenkingen belangrijk om mensen aan het denken te zetten zodanig dat de feiten zich niet zullen herhalen (Skelin, 2014). Wanneer voormalige oorlogssites toeristisch uitgebaat worden, is er sprake van oorlogstoerisme. Dit type toerisme ontstond in de zeventiende eeuw toen de lokale bevolking zich naar uitkijpunten begaf om de veldslagen met eigen ogen te kunnen zien (Butler & Suntikul, 2013).

Volgens Skelin (2014) kan oorlogstoerisme therapeutisch zijn, zowel voor de bezoeker als voor de lokale inwoner. Door over de oorlogsfeiten na te denken, en er steeds aan herinnerd te worden, leert men de feiten begrijpen en te relativiseren waardoor haatgevoelens plaats kunnen maken voor verzoening. Dit laatste is vooral van toepassing op generaties die een bepaalde oorlog meegemaakt hebben. Generaties die hierop volgen staan er meestal neutraler tegenover en kennen over het algemeen weinig tot geen haatgevoelens ten opzichte van de vroegere tegenstander. Hoe meer er over de oorlogsfeiten gesproken wordt, hoe ‘gemakkelijker’ de toerist of inwoner er een plaats aan kan geven (Skelin, 2014).

Oorlogstoerisme heeft te maken met beleving, en valt ook onder de categorie belevingstoerisme. Dit soort toerisme heeft te maken met emoties en (familiale) verbondenheid. Herdenkingstoerisme, oorlogstoerisme en belevingstoerisme zijn een persoonlijke vorm van toerisme, waarbij men een persoonlijke invulling geeft aan het volledige gebeuren (forum, Winkeler, 2014). Herdenkingstoerisme is een synoniem voor oorlogstoerisme. Herdenkingstoerisme wordt door Toerisme Vlaanderen (2013) omschreven als het verder gaan dan het commodificeren en ontsluiten van oorlogserfgoed voor het ruime publiek. Bij herdenkingstoerisme wordt plaats gemaakt voor betekenis en reflectie. Zowel Westtoer (Toerisme West-Vlaanderen) als Toerisme Vlaanderen hebben op initiatief van minister Geert Bourgeois nagedacht over het basisconcept ‘Toerisme+’, wat staat voor ethisch en meerstemmig herdenkingstoerisme binnen de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Westtoer hanteert zeven basisprincipes binnen dit nieuw concept, namelijk: respect, gastheerschap, toegankelijkheid, meerstemmigheid, (inhoudelijke) verdieping, internationalisering en de vredesboodschap (Toerisme Vlaanderen, 2013).

Omdat Toerisme Vlaanderen de term ‘herdenkingstoerisme’ hanteert, en niet ‘oorlogstoerisme’, zal in het empirisch onderzoek gebruik gemaakt worden van de term ‘herdenkingstoerisme’. In de internationale literatuur wordt voornamelijk geschreven over ‘war tourism’, waardoor in het theoretisch kader van dit onderdeel de term oorlogstoerisme in al zijn aspecten onder de loep genomen worden.

1.1.3 Het begrip ‘war tourism’

Dallen (2013) omschrijft de term ‘war tourism’ als een fenomeen waarbij de meerderheid van de bezoekers houden van het gevoel van gevaar en oorlogszucht. Er wordt zowel interesse getoond in plaatsen waar oorlog gewoed heeft, als in plaatsen waar oorlog de bestemming nog steeds overheerst.

War tourism, met als subonderdeel het bezoeken van gebieden waar nog steeds oorlog heerst, is een vrij recente vorm van toerisme. Het was een Canadese reisagent die tijdens de Tweede Wereldoorlog de aanval van Japan op Brits Columbia een verrijking vond voor de toerist. Er werd geen meerprijs gevraagd maar ondanks dit initiatief werd er weinig interesse getoond vanwege de verbonden gevaren. De hedendaagse toerist die oorlogsgebieden bezoekt, betaalt een hoge prijs vanwege de voorzorgsmaatregelen en verbonden gevaren voor aan de gang zijnde conflicten. Dit is verschillend dan tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen er geen meerprijs hoefde betaald te worden (Walton, 2013).

De Engelse term war tourism is omvattender dan de Nederlandse term oorlogstoerisme gezien de inclusiviteit van het bezoeken van sites waar nog steeds oorlog woedt. Wat de gelijkenis betreft, focussen zowel oorlogstoerisme als war tourism zich op voormalige oorlogssites waarbij interesse in de geschiedenis en plaatsgevonden feiten centraal staan.

1.1.4 Het begrip ‘battlefield tourism’

‘Battlefield tourism’ is een eerder eerbiedige dan weemoedige vorm van toerisme, maar toch is er een element van sensatie in verwickeld. Dit element wordt vaak benut door toeristen en tour operators. Oorlogstoeristen blikken weemoedig terug op het oorlogsverleden, gekoppeld aan hun fascinatie door de oorlog en het bezoeken van de oorlogssites zorgt ervoor dat het conflict hedendaags blijft. Het bezoeken van oorlogssites leidt tot emoties, het wakkert herinneringen aan en het zorgt voor oorlogsherinneringen die in het individuele en collectieve leven optreden. Bedrijven die ‘battlefield tours’ organiseren zorgen ervoor dat men verder gaat dan enkel sightseeing. De eerste battlefield tours in het Westelijk Front werden in 1919 georganiseerd door tour operator Thomas Cook. De ‘tourist gaze’, het staren van de toerist, is slechts een onderdeel van het toerisme. De hedendaagse oorlogstoerist vraagt zie niet af waar hij of zij staat, maar ze zijn eerder op zoek naar de betekenis achter de oorlogssites- en monumenten (Iles, 2006). Het grote verschil met de andere vormen van oorlogstoerisme is dat de nadruk gelegd wordt op de interesse in de slagvelden, terwijl de term oorlogstoerisme veel wijder uitgestrekt is. Battlefield tourism focust zich voornamelijk op militaire sites, terwijl oorlogstoerisme de nadruk legt op zowel de militaire sites als op het dagelijks leven en de inwoners tijdens een desbetreffende oorlog.

Dunkley et al (2010) verklaren dat ‘Battlefield tourists’ alle lagen van de bevolking vertegenwoordigen, gaande van geïnteresseerden in de oorlog tot historici tot de nieuwsgierigen die op zoek zijn naar een ander type vakantie dan de doorsnee zon-zee-strandvakantie. Ze omschrijven zichzelf als oorlogsliefhebbers die militaire sites opzoeken en historisch-culturele ervaringen willen opdoen.

Het bezoeken van slagvelden kan vergeleken worden met bedevaarten, ook al is er geen religieus doel aan verbonden. Beiden zorgen voor een emotionele zuivering. Het bezoeken leidt tot een emotionele genezing en een verdieping en versterking van het geloof (Dunkeley et al, 2010). Iconische beelden en sentiment tonen aan dat battlefield tourism meer is dan enkel een vorm van toerisme. Vandaag worden nog steeds gebeden opgedragen wanneer bepaalde oorlogssites bezocht worden. Verder worden er vaak lofzangen gezongen of vinden er lovende plechtigheden plaats om de gesneuvelde soldaten en andere oorlogsslachtoffers te vereren. De lofzang en gebeden vinden vaak plaats tijdens het neerleggen van bloemenkransen. Bovengenoemde feiten maken de link met bedevaarten duidelijk zichtbaar (Clarke & Eastgate, 2014).

1.1.5 Het begrip ‘dark tourism’

‘Dark tourism’ is een ruimere term dan oorlogstoerisme. Deze vorm van toerisme focust zich op het naslepen van de oorlog en conflict, alsook de sites waar doden gevallen zijn en andere tragedie en brutaliteit hebben plaatsgevonden (Miles, 2014). Lennon & Foley (2000) onderstrepen in hun volume ‘Thanatourism’ de attracties die dood en rampen met zich meebrengen. Er wordt niet ingegaan op de relatie tussen oorlog en toerisme. Vaak wordt ‘dark tourism’ verbonden met de toeristische interesse en men gaat ervan uit dat bezoekers naar de oorlogssites komen daar zij een fascinatie hebben met de dood en het gemene. Toch is deze stelling slechts weinig accuraat. De meeste oorlogstoeristen, zoals in Noord-Frankrijk, doen dit vooral uit een vorm van bedevaartstochten, persoonlijk verlies en soms morele verplichtingen. Zij zijn eerder geïnteresseerd in de historische significantie van de plaats, de structuur of de architectuur terwijl het interessegebied van ‘thanatourists’ ligt in voormalige ramp- en conflictgebieden zonder overtuigde interesse in de historische significantie (Butler & Suntikul, 2013). Thanatourism is verschillend van dark tourism gezien thanatourism omschreven wordt als toerisme waarbij plaatsen bezocht worden die te maken hebben met de dood, en de dood kan zowel wel als niet gezien worden als primaire motivatie tot reizen (Miles, 2014). Skelin (2014) beaamt deze stelling en voegt hieraan toe dat dark tourism ook morbide toerisme of ‘black spot’ toerisme toegeschreven wordt. Thanatourism daarentegen is een term die het toerisme omschrijft dat zich richt op de toenemende toeristische interesse in het bezoeken en ervaren van plaatsen waar er doden gevallen zijn en rampen, waar natuurlijke en onnatuurlijke tragedies hebben plaatsgevonden (Skelin, 2014).

Dunkley et al (2010) maken dan weer geen onderscheid tussen dark tourism en thanatourism. Zij menen dat ‘thanatourism’, ‘warfare tourism’ of ‘dark tourism’ een onderdeel zijn binnen het toerisme waarbij de ‘thanatourist’ oorlogsmonumenten, oorlogsmusea, oorlogservaringen, oorlogsreconstructies en ‘battlefield tours’ bekijkt en bezoekt. Thanatourism is een niche product maar kent het laatste decennium een sterke opmars. Tijdens het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw openden er meer herdenkingsmusea dan gedurende de volledige twintigste eeuw (Dunkley et al, 2010).

De ‘dark tourist’ bezoekt plaatsen van executie, massamoorden, kerkhoven, massagraven, herdenkingsbeelden, gevangenissen, concentratiekampen en slagvelden. Deze ‘attracties’ worden bezocht om aan te tonen dat hij of zij nog steeds onlosmakelijk verbonden is met de getroffen gemeenschap. Uit onderzoek van Miles (2014) is gebleken dat de ervaring van dark tourists vele facetten, zowel donkergekleurde als positieve, kent met een appreciatie voor de erfgoed site, al dan niet

een 'dark attraction'. Toch is alertheid vereist en kan niet elke toerist die een dark attraction bezoekt onder de categorie 'dark tourist' geplaatst worden. Heel wat bezoekers bezoeken de dark attraction omwille van het erfgoed, minder dan om de het thema dood dat rond het erfgoed zweeft. Wanneer bezoekers een site niet als een 'dark site' zien, kunnen deze bezoekers niet beschouwd worden als dark tourists.

1.1.6 De gelijkenis van de vaktermen

Na analyse van de termen 'oorlogstoerisme', 'war tourism', 'battlefield tourism' en 'dark tourism' kan gesteld worden dat de vaktermen over het algemeen uit overlappende elementen bestaan. Elke term legt de focus elders, maar toch vullen de verschillende vaktermen elkaar aan. Dit onderzoek gaat om het onderzoeken van de mogelijkheid tot het verwezenlijken van permanent herdenkingstoerisme in de Martelaarsteden, waarbij het van belang is dat de termen 'oorlogstoerisme', 'war tourism', 'battlefield tourism' en 'dark tourism' afgezet worden tegen het concept 'oorlogstoerisme'.

Vooreerst kan onderstreept worden dat de vier vaktermen zich allen toespitsen op het bezoeken van (voormalige) oorlogssites, hetzij militair, lokaal of cultureel.

War tourism is ietwat algemener dan oorlogstoerisme, waarbij zowel de nadruk gelegd wordt op voormalige oorlogsgebieden als oorlogsgebieden waar nog steeds oorlog heerst. Oorlogstoerisme daarentegen, wekt vooral de toeristische interesse op in het bezoeken en herdenken van voormalige oorlogssites. Toch leggen beide vormen van toerisme de nadruk op de interesse in de geschiedenis en de plaatsgevonden feiten van de (voormalige) oorlogsgebieden.

Battlefield tourism is, net zoals oorlogstoerisme, een eerbiedige en weemoedige vorm van toerisme waarbij het herdenken van de gesneuvelden en slachtoffers centraal staat. Bij battlefield tourism wordt vooral de nadruk gelegd op militaire sites en slagvelden. Ook oorlogstoerisme omvat het bezoeken van militaire sites en slagvelden. Oorlogstoerisme kan in die zin ruimer opgevat worden, daar er ook focus gelegd wordt op het dagelijks leven van soldaten en inwoners. Verder omvat oorlogstoerisme ook het bezoeken van verwoeste culturele sites (zoals de Universiteitsbibliotheek van Leuven).

Dark tourism en oorlogstoerisme zijn in grote mate gelijkaardig, vanwege het bezoek aan plaatsen waar mensen en soldaten gesneuveld zijn, oorlogsgraven, concentratiekampen, kerkhoven, etc. Toch is er een klein, maar geen overtreffend verschil. Dark tourism spitst zich enkel toe op plaatsen waaraan de dood en wreedheden gerelateerd worden. Oorlogstoerisme focust zich hier ook op, maar legt meer de nadruk op de herdenking en herinnering van gesneuvelden en slachtoffers.

Algemeen kan besloten worden dat de vier vaktermen meer gelijknissen dan verschillen bevatten, met elk een eigen inzicht op de verbinding tussen oorlog en toerisme behoudend.

Oorlogstoerisme onder de loep genomen

1.1.7 De oorlogstoerist

Oorlogstoeristen bezoeken in de eenentwintigste eeuw oorlogsgelateerde plaatsen omdat ze persoonlijke gedachten willen verbinden aan de bestemming, voor ‘entertainment’, plezier en opwinding (Skelin, 2014). Ook de context van de ervaring op zich is belangrijk. Verbeelding en emoties laten bezoekers toe een empathische en historische band te maken met het landschap. Het bezoek aan de oorlogstoeristische bestemming wordt een openbaring vol emotie en cultuur, gebaseerd op herinnering, geschiedenis, kennis en bijleren (Clarke & Eastgate, 2011). Vanneste & Foote (2013) voegen hieraan toe dat oorlogstoeristen de slagvelden ook bezoeken om de doden te eren, omwille van historische fascinatie, de schade te herdenken of met partijdige, militaire en nationalistische motieven.

Voordien was er vraag naar het verhaal van een oorlog die romantisch voorgesteld werd, het heroïsche primeerde. Vandaag wordt er gevraagd naar harde feiten en romantiek is overbodig. De geïnteresseerde is op zoek naar de nederige waarheid (De Schaepdrijver, 2013). Iles (2006) intercaleert dat oorlogstoeristische bestemmingen vaak een nostalgische ‘home from home’ geworden zijn. De reis of uitstap zorgt ervoor dat de historische connectie met de bezochte plaats bekrachtigd wordt en dat deze geassocieerd wordt met een ingebeeld collectief verleden. Wanneer de oorlogstoerist op zoek gaat naar het verleden van zijn of haar voorouders, wordt de familietrots versterkt en wordt de eigen identiteit bevestigd (Iles, 2006).

Winkeler (2014, forum) benadrukt dat er in de eenentwintigste eeuw twee soorten oorlogstoeristen zijn. De eerste categorie zijn deze personen die gebeten zijn door de oorlog. In het kader van de Eerste Wereldoorlog doen zij ‘bedevaarten’ naar onder andere Ieper. Dit soort oorlogstoeristen heeft een grote interesse voor de (oorlogs)geschiedenis en militaire projecten. Er wordt eerst gekozen voor de oorlog, en dan pas wordt er gekeken naar de ruimere bestemming. De verbondenheid met de geschiedenis staat bij dit soort toeristen centraal. Anderzijds zijn er oorlogstoeristen die eerst kiezen voor de bestemming, en daarna pas interesse vertonen in het oorlogsgebeuren. Deze categorie opteert voor een vakantie met een verhaal.

Oorlogstoeristen die onder de categorie ‘bedevaarders’ vallen, zijn vaak voor de aanvang van de reis reeds geïnformeerd over de bestemming gezien deze ‘bedevaarders’ zich verdiepen in de literatuur omtrent de geschiedenis van de bestemming en de slagvelden, dienstverslagen van aanverwanten en worden kaarten bestudeerd (Clarke & Eastgate, 2011).

1.1.8 Kritiek en moeilijkheden omtrent oorlogstoerisme

Iles (2006) benadrukt dat verscheidene militaire historici kritisch staan tegenover de herdenking en bekritisieren het feit dat de overvloed aan oorlogsmonumenten vaak de interpretatie van de oorlogskerkhoven overschaduwet. Hedendaagse toeristen willen volgens Iles (2006) alles vastleggen op foto waardoor men het oorlogsterrein vaak niet bestudeert, en er zelfs niet bij nadenkt. Andere historici bekritisieren dat gidsen en bezoekers vaak heel wat kennis bezitten over de verschillende veldslagen, heldhaftigheid en offers, maar dat men vaak te weinig inzicht heeft in het lijden van de burgerbevolking (Iles, 2006).

De Eerste Wereldoorlog in al haar facetten communiceren aan de leek verloopt in talrijke gevallen moeizaam (Vlaams Parlement, 2012). Dertig tot vijftig jaar na het uitbreken van een oorlog hebben veteranen en overlevenden het economisch en politiek gewicht om hun interpretaties aan te scherpen. Wanneer de laatste veteranen en overlevenden overleden zijn begint een tijdperk van nieuwe interpretaties, startend met tal van herdenkingsactiviteiten. Oorlogstoerisme kan van considerabele economische aard zijn binnen een bepaalde bestemming maar het is steeds vitaal de ethische kwestie in acht te nemen. Er moet doordacht en met eerbied omgesprongen worden met herdenkingsactiviteiten met het oog op de slachtoffers en overledenen (Wilson, 2010).

1.1.9 Oorlogstoerisme als afhankelijk domein

Oorlogstoerisme, en dan vooral het erfgoed en de ontwikkeling, is enorm afhankelijk van de overheid. Hoe belangrijker de overheid het oorlogstoerisme acht, hoe meer propaganda er omtrent deze vorm van toerisme gemaakt zal worden en hoe groter de kans is op een realisatie van een voldoende groot bezoekersaantal. Bestemmingen die oorlogstoerisme willen realiseren moeten de overheid overtuigen van het educatief en economisch belang. Verder is dit toeristisch domein gebonden aan het brede publiek doordat deze laatste groep de vraagkant vertegenwoordigt. Private bedrijven organiseren tours en excursies al dan niet in het gezelschap van een gids en deze bedrijven zijn ook verantwoordelijk voor accommodatie en souvenirverkoop. De private sector is meer gefocust op de kapitalisatie van specifieke sites en services terwijl de publieke sector de focus vooral legt op regionale ontwikkeling. Beide sectoren kunnen samenwerken maar het is afhankelijk van hun geschiedenis van samenwerken en of zij al dan niet eenzelfde ideologie nastreven, wat de omstandigheden zijn en hoe internationale relaties vorderen. Men kan zich afvragen of het wel rendabel is te investeren in dit type toerisme, maar in België is oorlogstoerisme een belangrijke vorm van toerisme dus blijvende investering is momenteel van belangrijke aard. Verder toekomstig onderzoek zal uitwijzen of de investering tijdelijke of permanente voordelen hebben opgeleverd (Vanneste & Foote, 2013).

1.1.10 Herdenking: meer dan oorlogstoerisme

Het herdenken van de Eerste Wereldoorlog gaat verder dan herdenkingsvieringen, evenementen, festiviteiten, monumenten, en dergelijke. De regio Nord-Pas-de-Calais in Frankrijk telt achtenveertig kerken die ‘memorial windows’ (ook: ‘war windows’, ‘windows for the dead’ of ‘patriotic windows’) hebben. Dit zijn glasramen die beschilderd zijn met Bijbelse karakters en heiligen met de gevallen soldaat aan hun zijde, aantonend dat de gevallen soldaat een martelaar is. De opkomst van de glasramen was een christelijke respons op de talrijke oorlogsmonumenten. Patrick Wintrebert, curator van antiek en artefacten van Archives Départementale du Pas-de-Calais, verklaart dat de gebeden van de gelovigen op die manier de gesneuvelden zullen bereiken als teken van offer (Nord Pas de Calais, 2014b). Of de doden hierdoor vereerd worden is maar de vraag.

Hoofdstuk 2: De Martelaarsteden

Dit onderzoek legt de focus op de Vlaamse Martelaarsteden, waardoor het van vitaal belang is een duidelijke definitie weer te geven van de begrippen ‘martelaar’ en ‘Martelaarsteden’. In dit hoofdstuk wordt toegelicht dat de Martelaarsteden niet enkel een fenomeen van de Eerste Wereldoorlog zijn. Verder wordt kort omschreven wat men met het toeristisch product in combinatie met de term ‘Martelaarstad’ doet. Hierop zal niet dieper ingegaan worden omdat dit buiten de scope van het onderzoek reikt.

2.1 Omschrijving van het begrip

In deze thesis wordt onderzoek gevoerd naar de Vlaamse Martelaarsteden en daarom worden in dit gedeelte de termen ‘martelaar’ en ‘Martelaarstad’ nader toegelicht. Een martelaar wordt enerzijds omschreven als “iemand die zelf martelingen ondergaat. Hij is dus het slachtoffer en niet de dader, de dader wordt gewoonlijk *beul* of *folteraar* genoemd” (Onze Taal, 2015). Anderzijds wordt een martelaar gedefinieerd als “iemand die sterft voor zijn geloof” (Encyclo, 2015a).

Het begrip Martelaarsteden wordt in het Engels vertaald als ‘martyred city’ en in het Frans als ‘village martyre’ of ‘ville martyre’. Baillie (2013) omschrijft een ‘martyred city’ als volgt: “A cityscape sacrificed for the creation of the nation; an urban landscape ‘hallowed by the blood’ of victims and defenders”.

Martelaarsteden wijten hun naam aan het feit dat er gedurende een bepaalde (korte) tijd opzettelijk verwoestingen plaatsvonden, waaronder vooral brand, en executies die voornamelijk plaatsvonden als vergelding. Het zijn met andere woorden gemartelde steden waarbij de burgers het ergst mishandeld worden bij een inval van de desbetreffende vijandelijke troepen. Burgers die zichzelf amper kunnen verweren worden slachtoffer van dol geworden soldaten. Verkrachtingen, massa-executies, vernederingen, platbranden van woningen en cultureel erfgoed en deportaties zijn de meest voorkomende feiten die de soldaten plegen tegenover de burgers (De Schaepdrijver, 2013).

De titel Martelaarstad werd niet officieel aan de desbetreffende gemeenten toegekend, in tegenstelling tot wat de burgemeesters van deze steden aanvankelijk dachten. In België wordt het begrip voornamelijk in het Frans gebruikt en de Nederlandse term is recentelijk in gebruik genomen. Het begrip is van Franse oorsprong en het was de Franse kunstcriticus Marius Vachon die de term Martelaarsteden voor het eerst gebruikte om de Franse en Belgische plaatsen te duiden die door het Duitse leger toegetakeld werden. Begin 1915 publiceerde Vachon het boek ‘Les Villes martyres de France et de Belgique. Statistique des villes et villages détruits par les Allemands dans les deux pays, avec 41 vues de villes et des monuments historiques avant et après leur incendie’. De term Martelaarsteden kent een ruime verspreiding, en plaatsen waar veel geweld tegenover de burgers en het cultureel patrimonium plaatsvond, eisen de naam op om zo de herinnering aan de tragische dagen van de Duitse invasie in 1914 te koesteren (Tixhon & Derez, 2014).

Wat volgt is een uiteenzetting van de algemene (en dus niet Wereldoorlog 1 gerelateerde) Martelaarsteden, die in mijn opzicht ook de naam Martelaarstad ‘verdienen’, door het burgerleed dat zij doorstaan hebben. Sommige steden krijgen reeds de naam ‘Martelaarstad’ toegewezen, terwijl andere gebieden vooral martelaren betreft.

2.2 De algemene Martelaarsteden

Riley Allen, een Amerikaans journalist die secretaris was bij de Rode Kruis Commissie naar Siberië in 1918, was ervan overtuigd dat bepaalde Martelaarsteden voor altijd gekend zouden zijn vanwege hun lijden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Volgens Allen (1919) waren de gekende Eerste Wereldoorlog Martelaarsteden Leuven, Ieper, Lille, Reims en Verdun. De wereld leefde mee met het leed van deze steden en er ging veel sympathie naar de al dan niet overlevende martelaren. Allen (1919) bekritiseert in zijn artikel dat er verschillende gehuchten zijn waarbij de bevolking sterk geleden heeft, maar dat dit leed in sommige gevallen onbekend is voor de wereld. Hij benadrukt ook dat niet enkel Duitse troepen verantwoordelijk waren voor het feit dat bepaalde steden Martelaarsteden zouden worden. Allen (1919) toont dit aan met het voorbeeld van de ‘Rode Terreur’, een campagne waarbij martelingen en systematische onderdrukking uitgevoerd werden door de Bolsjewieken die onder leiding stonden van Vladimir Lenin, toenmalig leider van het voormalige Russische Keizerrijk (Russische Civiele Oorlog 1918 – 1922). Dit soort geweld werd gepleegd tegenover elke burger die zich verzette tegen het communisme in Rusland (Simkin, 2013). In dit onderzoek zal dieper ingegaan worden op welke steden effectief Martelaarsteden geworden zijn. Er zal ook onderzocht worden of de Martelaarsteden wel degelijk voor altijd in het collectief geheugen gegrift zijn (zie verder).

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de Franse stad Oradour-sur-Glane een Martelaarstad. Op 10 juni 1944 werd de stad ingesloten en verwoest door het Eerste Regiment ‘der Führer’ van de 2. SS-Panzer-Division das Reich. De aanslag was als teken van vergelding omdat twee dagen eerder een spoorwegbrug werd opgeblazen in Saint-Junien (nabij Oradour) waarbij SS Strumbahnführer Helmut Kampf stierf. Ook cultureel erfgoed werd opgeblazen, zoals de kerk waar vrouwen en kinderen moesten verzamelen. In totaal stierven 642 mensen. Slechts zes mensen overleefden de aanval (Oradour, 2015). Farmer (2000) beschrijft de Martelaarstad Oradour-sur-Glane als een “monument to French suffering under German occupation”. Oradour-sur-Glane werd achtergelaten en niemand keerde ooit terug om er te wonen. De ruïnes, in combinatie met een ondergronds museum die de geschiedenis van de stad vertelt, zijn een populaire toeristische bestemming en de website heeft een tabblad ‘Oradour village martyr’ (Oradour, 2015). Dit getuigt van erkenning van de term. In dit geval zijn de martelaren de slachtoffers die martelingen ondergaan hebben als teken van vergelding en wraak, en dus niet gestorven zijn voor hun geloof.

De genocide in Rwanda startte in 1994. Hutu’s verdachten Tutsi’s van stijgende economische, sociale en politieke druk en ze werden verdacht deel uit te maken van de rebellerende groep ‘Rwandan Patriotic Front’ (RPF). De aanleiding van de genocide was toen op 6 april 1994 het vliegtuig met Hutu president Habyarimana neergeschoten werd. De genocide heeft 800 000 mannelijke, vrouwelijke en jonge slachtoffers gemaakt. Families werden uitgemoord, vrouwen werden op systematische basis verkracht. 3/5 van de Tutsi gemeenschap werd uitgemoord. Deze slachtoffers worden martelaren

genoemd, verwijzend naar het geweld tegenover de burgerbevolking, veroorzaakt door conflict tussen beide groepen (United Human Rights Council, 2015). Er werd een documentaire gemaakt, 'The twelve martyrs of Rwanda', over twaalf nieuwelingen van het Klooster van de Goede Herder die hulp wouden bieden aan de slachtoffers in de hoofdstad Kigali, waar ook zij niet gepaard bleven van de aanslagen (Gloria.tv, 2015). De genocide is een belangrijk onderdeel in de 'cultural experience' binnen het toeristisch luik. In elke stadstour die gevolgd kan worden, zit een stop bij een gedenkteken van de genocide in 1994. Het verhaal van het herstel van het land is een sterktepunt dat het toeristisch beleid wil laten uitschijnen waarbij er ode gebracht wordt aan de slachtoffers en de overlevenden. Het toeristisch beleid wil bezoekers inzicht geven in de evolutie die Rwanda sinds 1994 doorgemaakt heeft. In het Memorial Center in Kigali wordt gebruik gemaakt van audio gidsen om het verhaal van de genocide te vertellen (Rwanda Tourism, 2015).

Ook feiten gepleegd door Boko Haram zorgen ervoor dat bepaalde steden Martelaarsteden genoemd worden. Salatou (2015) benadrukt dat Fotokol, een Kameroense stad op de grens met Nigeria, vanwege executies door Boko Haram een Martelaarstad is. De titel van zijn artikel is sprekend: « Lutte contre Boko Haram – Fotokol: ville martyr ». Er kan geen sprake zijn van toerisme in dit geval, daar de aanslag te recent is. Net zoals bij de genocide in Rwanda, zou het interessant kunnen zijn een museum of herdenkingsmonumenten op te richten om de aanslag een plaats te geven.

ISIS (Islamitische Staat in Irak en Syrië), nu IS, werd opgericht in 2003 maar heeft sinds juni 2014 het offensief tegen het Iraakse leger ingezet. Dit wordt ook genocide genoemd (De Standaard, 2014; van der Galien, 2014). In 2003 werd de staatsstructuur van Irak geëlimineerd (na de Brits-Amerikaanse invasie). Vanaf dan kregen de invasietroepen voornamelijk af te rekenen met Al Qaeda, waaruit de Iraakse burgeroorlog resulteerde. De oorlog werd opgelost door de Verenigde Staten en de Iraakse sjiïet premier Nouri-al-Maliki. Sjiïeten en soennieten begroeven de strijdbijl. Vandaag zet IS (afgesplitst van Al Qaeda) de strijd van 2003 voort omdat er toen geen bevredigende oplossing geboden werd voor de conflicterende groepen (nationalisten vs. religieuze extremisten, sjiïeten vs. koerden vs. soennieten, pro-westerse kampen vs. Iranese kampen). IS doelt op een staat waar de profeet Mohammed, een kalief, regeert (kalifaat). De daden die plaatsvinden tegen de burgerbevolking (maar ook tegen andere groepen) zijn onthoofdingen, martelingen, religieus extremisme, oorlogsmisdaden, misdaden tegen de mensheid, grote volkerenmoord, foltering, seks-slavernij, gedwongen religieuze bekingen, gedwongen rekrutering van kinderen (De Standaard, 2014; Belga, 2015a). De burgers zijn martelaren, in de zin van slachtoffers van martelingen, maar ook heel wat IS leden willen sterven voor hun geloof, wat van hen ook een martelaar maakt (Lambrecht, 2014). De cijfers lopen nog steeds op. De meest recente cijfers betreffen de eerste acht maanden van 2014 waar in Irak 8493 burgers vermoord werden en 15 782 gewonden vielen. Tussen juni en december 2014 werden 1 878 Syrische burgers vermoord omdat zij het kalifaat niet steunden (United Nations, 2014; van der Galien, 2014). Naast het hoge aantal burgerslachtoffers, blijft cultureel erfgoed niet gespaard. In maart 2015 verspreidde IS video's illustrerend hoe ze in het museum van Mosoel, Irak, antieke Mesopotamische sculpturen vernietigden. Ook de bibliotheek van Mosoel werd in brand gestoken waarbij duizenden zeldzame boeken en manuscripten verloren gingen. Verder werden reeds kerken, islamitische tombes en archeologische sites leeggeroofd (Bouchrika, 2015). Bouchrika (2015)

omschrijft het als een aanslag op de geschiedenis, identiteit en beschaving van Irak. Vanzelfsprekend kan hier geen toerisme aan gekoppeld worden. Het voorbeeld van IS dient tot het illustreren van zowel burgers als gelovigen die als martelaar gedefinieerd worden.

2.3 De Noord-Franse Martelaarsteden tijdens de Eerste Wereldoorlog

Frankrijk was reeds betrokken van bij het begin van de Eerste Wereldoorlog (voor een volledig overzicht: zie Bijlage 1 Rusland steunde Servië tijdens de Eerste Wereldoorlog, waardoor Duitsland de oorlog aan Rusland verklaarde. Frankrijk had een verbond met Rusland en Frankrijk ging inmengen in het conflict waardoor Duitsland de oorlog verklaarde aan Frankrijk. Frankrijk zette al zijn soldaten neer aan de grens tussen Duitsland en Frankrijk. Duitsland wou Frankrijk via België aanvallen, maar België weigerde. Dit was de start van een vernietigend spoor dat het Duitse leger door België en Noord-Frankrijk trok. Dit gebeurde voor het eerst op 15 augustus 1914, toen Duitsland in Dinant de Maas wou oversteken. Dit plan mislukte deels gezien de Duitse troepen tegengehouden werden door het Franse leger, waaronder Charles De Gaulle. 2 300 soldaten sneuvelden tijdens deze aanslag. De burgerbevolking bleef gespaard, maar het zou niet lang meer duren vooraleer de bevolking vernederd, uitgebuit, verkracht en geëxecuteerd zou worden. Later zouden de Belgische en Noord-Franse steden waar heel wat burgerslachtoffers bovengenoemde vernederingen ondergingen, ‘Martelaarsteden’ genoemd worden (De Schaepdrijver, 2013).

Soissons, Reims, Arras en Verdun zijn de Martelaarsteden die Noord-Frankrijk vertegenwoordigen. In België vielen er bij de inval door Duitsland ongeveer 5 000 slachtoffers, terwijl dit aantal in Noord-Frankrijk op 1 500 stond (Arras 1418, 2014a). Het is opvallend dat de website van Arras de vier Noord-Franse Martelaarsteden aanhaalt, terwijl zij, behalve Reims, dit niet aanhalen op hun algemene of toeristische website. De oorlogsgeschiedenis wordt wel uitvoerig beschreven, maar de term ‘Martelaarstad’ komt er niet op voor. Bij Reims is dit wel het geval: ‘Reims, ville martyre de la Grande Guerre’. Hieronder volgt een overzicht van het aantal slachtoffers en de feiten die zich afgespeeld hebben tijdens de Eerste Wereldoorlog. Ook omvat onderstaande tabel een kort overzicht van wat er in Noord-Frankrijk gedaan wordt met het toeristisch product van deze Martelaarsteden.

Tabel 1: De buitenlandse Martelaarsteden

Stad	Feiten en slachtoffers	Toerisme
Soissons	<ul style="list-style-type: none"> • Eind augustus 1914: Soissons werd bezet door Duitse eenheden; • September 1914: na de Slag om de Marne werd Soissons heringenomen door de Fransen; • Le Chemin des Dames vormde de frontlinie die bezet werd door het Duitse leger; • 16 april 1917: Franse generaal Nivelle wilde stellingenoorlog eindigen maar het liep dramatisch af (zie slachtoffers). • 17 000 omgekomen Franse burgers en soldaten; • 20 000 vermiste Franse soldaten; • 65 000 gewonden; • 35 000 omgekomen Duitse soldaten. <p>(Rendezvousenfrance, 2014; Chemins de Mémoire 14-18, 2014)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 10 wandelroutes die persoonlijke verhalen en historische informatie weergeven (meest bekende route: Chemin des Dames) • Caverne du Dragon; • Amerikaans kerkhof Bois-Bellau; • Oise-Aisne kerkhof; • Duits kerkhof Saint-Quentin; • Château Blérancourt; • Smartphone applicatie ‘Carnets 14-18’ (het verhaal van een brancardier tijdens WO1); • Smartphone applicatie ‘The Anne Morgan Route’ (het verhaal van een Amerikaanse pionier in de humanitaire dienstverlening). <p>(Tourisme Soissons, 2014; Battlefields 14-18, 2014; Centenaire 1418, 2014b)</p>
Reims	<ul style="list-style-type: none"> • 4 september 1914: Duitse troepen troffen Reims voor het eerst; • Omliggende forten werden bezet en van daaruit werd de stad beschoten voor 1 051 dagen; • 19 september 1914: kathedraal van Notre-Dame werd platgebombardeerd; • 80 % van de stad werd vernield; • 4 567 soldaten en 740 burgers. <p>(Reims Tourism, 2014a; Reims Tourism, 2014b)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Russisch kerkhof Saint-Hilaire-le-Grand ; • Italiaans kerkhof Bligny-Chambrecy ; • Frans kerkhof Sillery-Bellevue ; • Loopgraven Mains de Massige ; • Verschillende herdenkingsmonumenten ; • ‘Pass 14-18’ : gegidste rondleiding omtrent de wederopbouw van de stad, toegang tot museum Fort de la Pompelle, toegang tot het Centre d’Interprétation Marne 14-18, Musée du Chemin des Dames, toegang tot Fort de Condé. <p>(Mission Centenaire, 2014a ; Reims Tourism, 2014c)</p>

<p>Arras</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 21 oktober 1914: Arras als Martelaarstad erkend; • 22 oktober 1914: bombardement op het belfort (symbool van gezamenlijke vrijheid); • Verscheidene bombardementen op cultureel erfgoed; • De lijdensweg duurde een volledig jaar; • Leeuw van Artois werd neergehaald; • Stadhuis en kathedraal werden platgebrand (7 oktober 1914 en 6 juli 1915) • 80 % van de stad werd verwoest. <p>(Nord-Pas-de-Calais, 2014a; Arras 1418, 2015a)</p> <ul style="list-style-type: none"> • 35 000 soldaten vermist na de Slag om Arras (april 1917); • 100 000 Britten lieten er het leven <p>(Leturque, 2014; Nord-pas-de-Calais, 2014a)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 5 chronologische tentoonstellingsreeksen (Arras in the Belle Epoque, Arras a martyred city, Civilians in the War, Arras a meeting of Cultures, A New Start) • Wellington Steengroeve (ondergrondse barakken waar 24 000 Britse soldaten verbleven tijdens het Lenteoffensief van 1917) • Faubourg d’Amiens Cemétaire + Arras Memorial site (2 652 graven) • Arras War Memorial • Militair gedeelte op het kerkhof van Arras • New Zealand Memorial • Herinneringspark van Bullecourt • Nationale Necropolis aan de Notre-Dame de Lorette <p>(Leturque, 2014 ; Arras 1418, 2015b ; Explore Arras, 2015)</p>
<p>Verdun</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 21 februari 1916: Slag van Verdun; • Verdun bezet omwille van het feit dat het een belangrijke Franse vestigingstad was; • Leegbloedingstechniek: doel om volledig leger uit te schakelen • Winter 1916: Fransen wonnen de Slag om Verdun maar dodentol was hoog.; • Vandaag: Verdun staat centraal voor zinloze executies. • 1630 000 Franse burgers en soldaten stierven; • 143 000 gestorven en vermiste Duitsers; • 216 000 gewonde Fransen; • 196 000 gewonde Duitsers 	<ul style="list-style-type: none"> • De forten Douamont, Troyon, Vaux ; • Citadelle Souterainne ; • Amerikaans kerkhof Romagne sous Montfaucon; • Duitse militaire basissen (Le Camp Marguerre en La Batterie du Duzey) ; • Herdenkingssite Butte de Montsec ; • Le Monument de Montfaucon ; • Herdenkingsevenement ‘Les 4 Jours de Verdun : Musiciens en guerre’ (18 – 21 juni 2015) ; • Smartphone applicatie Autour de Verdun, omtrent de geschiedenis van de stad; • Herdenkingsevenement ‘Partage de la Flamme Sacrée’(10 november 2015) waarbij een vijftal jongeren de Heilige Vlam overhandigt aan de

	(Verdun, 2014)	burgemeester; <ul style="list-style-type: none"> • <i>Niet toeristisch maar belangrijke noot: het computerspel Verdungame (historisch accurate feiten, historische kaarten, authentieke uniformen en uitrusting).</i> (Verdun Tourisme, 2015; Verdungame, 2014)
--	----------------	---

Bron: eigen verwerking gebaseerd op Nord-Pas-de-Calais, 2014a; Arras 1418, 2015a; Leturque, 2014; Reims Tourism, 2014a; Reims Tourism, 2014b; Verdun, 2014 ; Rendezvousenfrance, 2014; Chemins de Mémoire 14-18, 2014 ; Oradour, 2015 ; United Human Rights Council, 2015; De Standaard, 2014; Belga, 2015; United Nations, 2014; Smith, 2014; van der Galien, 2014

Hoofdstuk 3: Tangible vs. Intangible heritage

Erfgoed is onmiskenbaar belangrijk wanneer het toeristisch beleid van een stad een toeristisch product wil creëren. Om te onderzoeken of de Vlaamse Martelaarsteden toeristisch potentieel hebben, moet er een overzicht gemaakt worden van het erfgoed dat aanwezig is de desbetreffende steden. Vanwege de belangrijkheid van erfgoed binnen het creëren van een toeristisch product, zal in dit hoofdstuk uitvoerig beschreven worden wat erfgoed inhoudt en welke types erfgoed er bestaan. In het empirisch onderzoek wordt weergegeven welke types erfgoed de Vlaamse Martelaarsteden bezitten, en of dit al dan niet voldoende is om een waardig permanent toeristisch product te ontwikkelen.

Cultureel erfgoed omvat zowel ‘tangible’ als ‘intangible’ elementen, als de natuurlijke omgeving (Culture in Development, 2015). Dit soort erfgoed ontstaat wanneer een volledige groep beslist het erfgoed over te brengen naar de volgende generatie (Erfgoedcellen, 2015). De Vlaamse Overheid (2015a) stemt in met deze stelling, en voegt toe dat het erfgoed een grote waarde moet hebben voor de gemeenschap. Jaarlijks wordt de Erfgoeddag georganiseerd door de Vlaamse Overheid (2015a) om roerend en immaterieel erfgoed in de kijker te zetten.

Erfgoed is een notabel onderdeel van het toerisme. Erfgoedtoerisme ontstond in de late twintigste eeuw en kent sindsdien een florerende interesse. Een toenemend aantal geïnteresseerde toeristen zijn op zoek naar het spenderen van hun schaarse vrije tijd op een ontspannende manier. Bezoekers zijn relatief flexibel in het kiezen van de vakantiebestemming, hun basisbehoeften en interesses. Ze staan open om andere oorden op te zoeken die voordien niet in hun gedachteveld voorkwam. Interesse in het verleden speelt ook een belangrijke rol in het toenemende erfgoedtoerisme. Mensen zijn mobieler en hun reisredenen veranderen dus ze bezoeken plaatsen waar veel faciliteiten voorhanden zijn. Erfgoedtrips maken vandaag deel uit van de Westerse cultuur. Erfgoed als onderdeel van een cultuur zorgt ervoor dat een territorium en haar volk sterk gaan verbroederen en een band gaan vormen want erfgoed zorgt voor identiteit van een plaats en haar inwoners en het creëert in veel gevallen een gevoel van samenhang (Herbert, 1995).

3.1 Tangible heritage

‘Tangible heritage’ houdt in dat erfgoed materieel is, dit zijnde gebouwen en historische plaatsen, sites, monumenten en artefacten die beschouwd worden als belangrijk om te bewaren en conserveren voor toekomstige generaties (Clarke & Eastgate, 2011). Erfgoedcel Mechelen (2015) stemt in met deze omschrijving van materieel erfgoed en voegt toe dat archeologische vondsten, gebruiksvoorwerpen, foto’s, manuscripten, kunstwerken, gebouwen en historische voorwerpen ook onder de noemer materieel erfgoed vallen. ICOMOS (2002) omschrijft materieel cultureel erfgoed als alle vaste gecreëerde werken gemaakt door de mensheid. Hieronder vallen ook woonplaatsen, meubilair, kledij, persoonlijke decoratie, muziekinstrumenten, machines, industriële systemen, religieuze, rituele en begrafenisobjecten (ICOMOS, 2002, Culture in Development, 2015). In 1999 erkende UNESCO de ‘tangible values’ als culturele eigendommen die monumenten, groepen gebouwen en sites omvatten. Verder bestaat materieel erfgoed uit een omvang van omgevingen, die de natuurlijke eigendommen vertegenwoordigen (Ahmad, 2006).

Deze materiële objecten worden gesitueerd in gebieden als archeologie, architectuur, wetenschap of technologie van een bepaalde cultuur. Het bewaren en conserveren van deze objecten zijn belangrijk omdat deze de menselijke geschiedenis kunnen ontrafelen. De bezoeker komt met name in aanraking met het verleden (UNESCO, 2008; UNESCO, 2014b).

Erfgoedcellen (2015) benadrukt dat onder materieel erfgoed zowel roerend (archeologische vondsten, kunstwerken, historische voorwerpen, foto’s, etc.) als onroerend (gebouwen en monumenten) erfgoed valt. De Vlaamse Overheid (2015a) verklaart dat roerend erfgoed bewaard wordt in musea, archieven, bibliotheken, documentatiecentra, kerken, kloosters, heemkundige kringen, erfgoedverenigingen, scholen en theaters. De Vlaamse Overheid (2015a) wil het belangrijkste roerend erfgoed beschermen en doet dat door middel van het Topstukken decreet. Dit is roerend erfgoed dat bewaard wordt omwille van hun belangrijke (cultuur)historische, archeologische, artistieke of wetenschappelijke betekenis (Vlaamse Overheid, 2015a).

3.2 Intangible heritage

Naast materieel erfgoed is ook immaterieel erfgoed of ‘intangible heritage’ niet weg te denken uit de menselijke geschiedenis. Tradities, levende uitdrukkingen, kunst, talen, rituelen, feestelijke gebeurtenissen, kennis, eetgewoonten, vaardigheden en praktijken omtrent de natuur en het universum, etc. geërfd van onze voorouders en doorgegeven aan de toekomstige generatie, maken deel uit van het immaterieel erfgoed (UNESCO, 2008; UNESCO, 2014a, Erfgoedcellen, 2015; Vlaamse Overheid, 2015a; Culture in Development, 2015). Ook Aalst Carnaval, Tonnekensbrand, het Ros Beiaard, Ommegangsreuzen van Dendermonde, de Heilige Bloedprocessie in Brugge en Houtem Jaarmarkt maken deel uit van de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid (CD&V, 2010). (ICOMOS (2002) voegt toe dat immaterieel erfgoed in stand gehouden wordt het mondeling of door gebaar over te brengen via een proces van collectieve recreatie. Het immaterieel erfgoed wijzigt doorheen de tijd. Dit type erfgoed valt onder de noemer ‘levend erfgoed’ en de gebruiken worden steeds aangepast en veranderd door de samenleving naar gelang de omgeving,

de interactie tussen de natuur en haar geschiedenis, en het erfgoed geeft identiteit en continuïteit aan de samenleving (UNESCO, 2008; UNESCO, 2014a). Herbert (1995) benadrukt dat erfgoed niet enkel draait om het aanbieden van toeristische attracties. Immaterieel erfgoed is altijd al een mechanisme geweest dat de nationale identiteit ondersteunt. Sommige vormen van nationalisme promoten onbeperkt de wortels van een volk, gloriemomenten van het verleden en gedeelde kwaliteiten en waarden (Herbert, 1995). De term ‘immaterieel’ verklaart dus de ontastbaarheid van het erfgoed wat erfgoed dynamisch maakt. Door in aanraking te komen met de evolutie van de omgeving wordt er door de jaren heen een andere betekenis toegeschreven aan dit type erfgoed.

Immaterieel erfgoed is niet onbelangrijk. Dit maakt UNESCO duidelijk door de in 2003 ingevoerde ‘Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage’, goedgekeurd door maar liefst 80 landen. Het doel van deze conventie is het onderhouden en beschermen, herdenken en vieren van het levende erfgoed dat de ene samenleving juist typeert en onderscheidt van andere samenlevingen. De landen die de conventie ondertekend hebben zijn verplicht het immaterieel erfgoed te beschermen door middel van promotie, overdracht via formele en informele educatie, onderzoek, stimulering en het promoten van respect en bewustzijn. Een praktische maatregel dat elk deelnemend land moet toepassen is het inventariseren van het immaterieel erfgoed (UNESCO, 2008).

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen het erfgoed en er is geen hiërarchie aanwezig. Elk stuk immaterieel erfgoed is even belangrijk, hoe klein het ook moge zijn. De conventie draait om wederzijds respect dus hiërarchie is hier niet aan de orde. Hoe lang het immaterieel erfgoed ook mag bestaan, het is niet de bedoeling dat de samenleving het erfgoed gaat bevriezen. Ontwikkelingen en evoluties in het erfgoed mogen en moeten plaatsvinden. Het gaat erom dat het immaterieel erfgoed blijft plaatsvinden in de huidige samenleving, met of zonder ontwikkelingen. De samenleving wordt met name betrokken in het behoud van het immaterieel erfgoed gezien zij de enige zijn die het erfgoed kunnen versterken en behouden naar de toekomst toe. Er wordt gerekend op de samenleving als drijfkracht van het immaterieel erfgoed (UNESCO, 2008). Clarke & Eastgate (2011) onderstrepen dat cultuur de uitdrukking is van een groep of collectieve aspecten van menselijk gedrag die morele, ethische, esthetische, religieuze, sociale, symbolische en historische waarden weerspiegelen. Cultureel kapitaal is volgens Clarke & Eastgate (2011) immaterieel en hernieuwbaar en dit kapitaal wordt gedeeld met anderen, zo stellen zij in hun onderzoek omtrent cultureel kapitaal, levensloopperspectieven en de ‘battlefield tours’ in het Westelijk front. Throsby (1999) daarentegen ziet cultureel kapitaal een mengvorm van ‘tangible’ en ‘intangible’ elementen. In het kader van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog zijn het herinnerings- en herdenkingsproces van immateriële waarde, alsook het cultureel, sociaal en collectief geheugen.

Zoals eerder vermeld is immaterieel erfgoed minstens even belangrijk als het materiële, daar beiden het heden en verleden van de menselijke soort ontrafelen en verklaren (forum, Caes, 2014). Munsters (1994) stelt dat evenementen zorgen voor een massale publieke belangstelling ten aanzien van cultureel erfgoed. Volgens hem gaan de twee hand in hand en is er sprake van een wederzijdse relatie. Toch zijn er ook auteurs die niet akkoord gaan met voorgaande stelling. Volgens Jones (2010) wordt immaterieel erfgoed pas tweede gerankt en staat materieel erfgoed op de belangrijkste plaats binnen

het erfgoedtoerisme. Toch is de toerist op zoek naar het anders beleven van materieel erfgoed, dit op een duurzame wijze. Immaterieel erfgoed, zoals lokale dansen, zijn vaak een vertekening van de realiteit want heel wat 'oude stammen' zijn aan het verwesteren en vaak maken de traditionele dansen van honderden jaren geleden geen deel meer uit van de hedendaagse cultuur van bepaalde stammen (UNESCO, 2008). Jones (2010) wijst erop dat toeristen de sites willen bezoeken die ze eerder zagen op tv series of films en zijn minder geïnteresseerd in evenementen. Moderne media evenementen kunnen een belangrijke maar geen doorslaggevende rol spelen in de toeristische aantrekkingskracht. Volgens Jones (2010) is materieel erfgoed onmiskenbaar belangrijk.

3.3 De shift van tangible naar intangible heritage

Sinds de Venice Charter in 1964 is men zich internationaal bewust van het feit dat erfgoed verder gaat dan het fysieke element zoals historische monumenten en gebouwen. De Venice Charter toonde aan dat erfgoed zowel groepen gebouwen, historische stedelijke en landelijke centra, historische tuinen en niet-fysieke elementen zoals omgevingen, sociale factoren en ontastbare waarden. Dit laatste element is een recentelijk toegevoegd element aan het concept erfgoed. UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) en ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) hebben sinds 1965 een belangrijke rol gespeeld in het herdefiniëren van het concept. Toch is er een verschil tussen beide organisaties. UNESCO legt meer de nadruk op erfgoed als culturele eigendom terwijl ICOMOS erfgoed aanschouwd als monumenten en sites. Op de World Heritage Convention van 1972 werd deze verschillende terminologie aan de kant geschoven. De UNESCO Convention erkende erfgoed zowel op cultureel als op natuurlijk vlak en het aspect 'culturele eigendom' werd verworpen uit de definitie. Monumenten en sites werden samengevoegd onder de noemer 'groepen gebouwen'. In 1978 voegde ICOMOS monumenten en sites terug toe aan de definitie van erfgoed, en groepen gebouwen werden gezien als een derde element in de definitie. UNESCO heeft sinds 1972 geen herziene versie weergegeven van de definitie. Aan het einde van de twintigste eeuw werd internationaal overeengekomen dat erfgoed zowel materieel als immaterieel is, en ook de omgeving valt onder deze noemer. Toch is enige kritische reflectie hierbij van toepassing. Ook al is het begrip erfgoed internationaal erkend, toch kan een diepere uiteenzetting van het begrip niet gestandaardiseerd, noch veralgemeend worden. Er bestaat geen uniformiteit tussen landen (Ahmad, 2006).

In 1994 verscheen het Report of the World Commission on Culture and Development (Our Cultural Diversity) en daaruit bleek dat het immaterieel erfgoed vaak in de schaduw bleef van het materieel erfgoed. Deze laatste erfgoedvorm is zichtbaar, en daarom verdient aanschouwd als prioritair. Heel wat gebouwen, zoals de Taj Mahal of de piramides in Egypte, hebben een symbolische rol voor de maatschappij, waardoor materieel erfgoed zo belangrijk is. Het materieel erfgoed is statisch, heeft intrinsieke waarden en beschikt over de kwaliteit authenticiteit. De Venice Charter schreef authenticiteit toe aan materiële zaken, werkmanschap (waaruit materiële zaken resulteren), design en omgeving, wat het geheel nog complexer maakte. Anders gesteld werd erfgoed gelinkt aan fysieke elementen (Munjari, 2004). Munjari (2004) benadrukt dat cultureel erfgoed ontstaat door de waarden die personen eraan vasthangen, en niet omgekeerd. Objecten, verzamelingen en gebouwen worden erfgoed wanneer zij erkend worden door de samenleving. Het materiële kan volgens Munjari (2004)

enkel begrepen en geïnterpreteerd worden het immateriële. De samenleving en waarden zijn op intrinsieke wijze verbonden aan het materieel erfgoed (Munjeri, 2004).

Na de Nara Conferentie in Japan omtrent authenticiteit (1994), waar gezocht werd naar een duidende definitie van authenticiteit in al zijn aspecten (zowel tastbaar als ontastbaar), ontstond een visie waarbij de waarden van een samenleving als onmiskenbaar belangrijk geacht werden. Waarden kunnen enkel cultureel vastgesteld worden wanneer men de bron (generatie) achter de waarden kent. Culturele contexten variëren van samenleving tot samenleving. De ‘Nara Declaration on Authenticity’(1994) benadrukte dat het begrip authenticiteit tradities, technieken, het spirituele, gevoelens, historische en sociale dimensies van cultureel erfgoed moest bevatten. Het Nara document (1994) onderstreept het erkennen dat alle culturen en gemeenschappen geworteld zijn in bepaalde vormen , wat zowel tangible als intangible elementen inhoudt. Het document betekende een doorbraak voor het zoeken naar de ‘waarheid’ achter het begrip authenticiteit. Sinds het Nara document (1994) staan waarden en de gemeenschap centraal. Ook gedragsregels werden toegevoegd aan het begrip. Voor 1994 stond slechts uitsluitend materieel erfgoed op de UNESCO Werelderfgoedsites lijst. Na het ontstaan van het Nara document (1994) werd heel wat intangible erfgoed toegevoegd aan de lijst van het Werelderfgoed (Munjeri, 2004). Zelfs ICOMOS (2015), een goeroe op vlak van monumentaal erfgoed, erkent dat fysiek erfgoed enkel kan begrepen worden door de onderliggende waarden in acht te nemen. Ook UNESCO erkende in 1998 het belang van immaterieel erfgoed in The Proclamation of Masterpieces of Oral and Intangible Heritage of Humanity (UNESCO, 2012). Het is een moeizame strijd geweest om materieel en immaterieel erfgoed met elkaar te verbinden, maar het heeft altijd vastgestaan dat immaterieel erfgoed aan belang zou winnen want immaterieel erfgoed geeft het groter kader weer waarin materieel erfgoed gevormd wordt en de significantie duidelijk wordt. (Munjeri, 2004). Vandaag is men zich bewust van materieel en immaterieel erfgoed als verweven elementen. Beiden zijn niet van elkaar te scheiden. Enerzijds is immaterieel cultureel erfgoed gematerialiseerd door materieel cultureel erfgoed en anderzijds speelt de immateriële cultuur een belangrijke rol in de ontwikkeling van materieel cultureel erfgoed (Ito, 2003). Andrews et al (2006) benadrukken het belang van het verbinden van materiële objecten met de immateriële associaties. Het belang gaat vooral naar museum medewerkers en bezoekers, zodat zij een rijkere en meer genuanceerde relatie met dat bepaald deel van de geschiedenis kunnen ervaren (Andrews et al, 2006).

3.4 Erfgoed, oorlog en toerisme

3.4.1 Van oorlogserfgoed naar toerisme

Om van erfgoed te spreken is er vraag nodig afkomstig van drie hoofdpartijen, namelijk individuen (personen, huishoudens en organisaties in de private sector), de overheid (zowel lokaal als centraal) en erfgoedorganisaties (National Trust, onderhoudsorganisaties, erfgoedbescherming). Er is vraag naar erfgoed omdat men het wil gebruiken, zowel toeristisch als voor herbestemming voor ander gebruik (bijvoorbeeld het onderbrengen van kantoren in voormalige fabrieken). Verder kan er ook sprake zijn van ‘bequest demand’. Dit betekent dat men de nood voelt het erfgoed dat men geërfd heeft van vorige generaties door te geven aan de huidige generatie. De verschillende vragende partijen kunnen overlappen (Johnson & Thomas, 1995).

Het nalatenschap van de verschillende oorlogen betreft het oorlogserfgoed van de Eerste en Tweede Wereldoorlog, de Vietnamoorlog, het Arabisch-Israëlische conflict in het Midden Oosten en dergelijke meer. Gemeenschappen proberen dit nalatenschap te vernieuwen en te herstellen onder de vorm van bescherming en herdenking (Figal, 2008). Het behouden van de slagvelden gaat vooral over het in stand houden van de herinnering van een onomkeerbaar evenement, veel meer dan het materiële element. De meeste hedendaagse sites worden ervaren door de confrontatie met een monumentaal verleden. Dit monumentaal verleden wordt dikwijls vertegenwoordigd door monumenten, wat vooral het geval is wanneer er sprake is van nationalistische sites. Wanneer men slagvelden omzet in erfgoed, is er sprake van een proces waarbij de slagvelden herinnerd worden door het optrekken van een fysieke structuur op of dichtbij de plaats waar oorlog gewoed heeft. Reeds eeuwen voor het moderne tijdperk bleek het markeren van slagvelden als speciale plaatsen een culturele norm. Uiteraard zijn er verschillen bij de middeleeuwse en de moderne benadering, vooral op vlak van vorm, het doelpubliek en het doel. Toch is er gelijkenis op vlak van praktijk. Om slagvelden te kunnen beschouwen als erfgoed, moeten deze aanzien worden als erfgoed. Wanneer er geen sprake is van herdenking, is het onmogelijk te spreken van oorlogserfgoed (Carman & Carman, 2008).

Oorlogserfgoed wordt in vele gevallen ter beschikking gesteld van toeristenstromen waarbij goede planning, ontwikkeling, management en marketing onmiskenbaar belangrijk zijn (Stevens, 1995). Clarke & Eastgate (2011) benadrukken dat een combinatie van 'tangible' en 'intangible heritage' samengesmolten worden in het zogenaamde 'battlefield tourism'. Immaterieel erfgoed wordt in eerste instantie gezien als aanvullende stimulans voor toeristisch verkeer, zeker wanneer het draait om herdenkingsmomenten en gerelateerde evenementen. Het trekt de aandacht en zet de bestemming in de kijker. De oorlogstoerist voelt zich meer verbonden met wat er honderd jaar geleden heeft plaatsgevonden wanneer men de site waar slachtoffers en doden zijn gevallen, kan bezoeken. Monumenten met betrekking tot de herdenking van WO1 gesneuvelden hebben door de voorbije honderd jaar niets aan hun aura verloren (Walton, 2013).

Wanneer men oorlogserfgoed ter beschikking stelt van toeristen, vindt er een overgang plaats van landscape tot tourism scape. Bestemmingen kunnen aan publiciteit winnen (maar ook verliezen) 'dankzij' oorlog, en bij grote nationale en internationale interesse kunnen bestemmingen interessante plaatsen worden voor oorlogstoerisme (Butler & Suntikul, 2013). Skelin (2014) gaat akkoord met deze stelling. Volgens Skelin (2014) worden heel wat van de oorlogssites toeristisch uitgebaat om economische redenen. Oorlogstoerisme is een veelgevraagde vorm van toerisme en voormalige oorlogsgebieden zijn dus een interessante toeristische trekpleister, zo stelt Skelin (2014). Wanneer de voormalige oorlogssites (bijvoorbeeld loopgraven of slagvelden) opengesteld worden voor bezoekers zet het de (omwonende) bevolking tot nadenken. Er wordt nagedacht over de plaats waar men woont, en welke feiten er zich afgespeeld hebben in het verleden (Skelin, 2014).

Discussie is vaak wie er recht heeft op de inkomsten van het toerisme, de lokale samenleving of de overheden. De tradities, inclusief de verhalen, toeristisch en economisch uitbaten is niet altijd eenvoudig daar het heel moeilijk af te bakenen is wat immaterieel erfgoed net inhoudt. Hoe kan men de inkomsten nuttig besteden aan het behoud van tradities? Behoort het geld aan de beoefenaars van

de tradities of aan de samenleving in het geheel? Dit zijn vragen waarover eindeloos gediscussieerd en onderhandeld kan worden (Bak, 2008).

3.4.2 ‘Warscapes’ vs. ‘memoriscapes’

‘Warscapes’ of oorlogssites zijn sites die gemarkeerd zijn door conflicten en gevechten, ook al zijn er in het eenentwintigste eeuwse landschap geen sporen van te vinden. ‘Memoriscapes’, of ‘landscape of memories’, daarentegen worden gevormd door de interpretaties en gevoelens van en bij monumenten, kerkhoven en oorlogsgelateerde artefacten (Butler & Suntikul, 2013; Jansen-Verbeke & George, 2013). Volgens Figal (2008) tekent oorlog de natuurlijke schoonheid van een bepaalde plaats, alsook de toeristische interesse. Door oorlog moeten de plaatselijke inwoners leren omgaan met de fysieke vernieling en de emotionele belasting. Deze elementen vormen het landschap om tot een ‘memoriscap’ (Figal, 2008). Door de ‘memoriscapes’ worden sociale, subjectieve regionale of nationale identiteiten gecreëerd door de herinneringen van lokale samenlevingen, families, historici, militairen en politiek. Een juiste interpretatie van de verhalen verteld door voorgaande actoren is cruciaal dus belangrijke geschiedenisgedeelten mogen niet weggelaten worden. Toch wordt vaak slechts verteld over de conflicten die in lijn liggen met de hedendaagse gevoeligheden. De belangrijke conflicten worden niet centraal gesteld, ook al hebben ze een historische significantie. Er wordt een “U vraagt, wij draaien”-strategie toegepast, maar dit is niet de juiste daar belangrijke historische informatie zo verloren gaat (Butler & Suntikul, 2013; Jansen-Verbeke & George, 2013). Dit is een belangrijke implicatie voor de overheid en lokale gidsen.

3.4.3 ‘Sense of place’ en identiteit van het oorlogserfgoed

De ‘sense of place’ is een gevoel dat mensen, zowel lokale inwoners als toeristen, hebben met de plaats waar men zich bevindt (Vanneste, 2014; MSU Museum, 2015). Er worden cognitieve en emotionele reacties veroorzaakt maar vaak zijn ze onopvallend en laten zelden een significante fysieke voetafdruk op het landschap achter. Erfgoedsites hebben vaak een ontastbaar gevoel van aanwezigheid dat door elke bezoeker of inwoner anders ervaren wordt. Het is een spirituele bewustheid van de aanwezigheid van het erfgoed in het dagelijks bestaan. Personen, zowel bezoekers, omwonenden, de overheid, belangengroepen, etc. kunnen zich associëren met erfgoed. Erfgoed draait om gevoelens en emoties van mensen, louter dan enkel om het fysieke en de activiteiten georganiseerd omtrent het erfgoed (Vanneste, 2014). Stedman (2002: p. 577) voegt hieraan toe dat het van belang is dat men (bezoekers, omwonenden, de overheid, etc.) wil opkomen voor plaatsen die centraler zijn aan de eigen identiteit en die niet meer in optimale toestand verkeren. De identiteit gekoppeld aan het historisch landschap komt niet automatisch naar boven, maar wordt gecreëerd door een variatie aan zowel elementen waaronder economie, politiek, sociale samenleving, geschiedenis, geografie, biologie, collectief geheugen, religie, etc. Identiteit kan zowel positief als negatief zijn (Vanneste, 2014).

Gatewood & Cameron (2004) hebben onderzoek gedaan naar de ‘sense of place’ in de slagvelden van de oorlogssites en daaruit blijkt dat bezoekers sterke gevoelens van verdriet en shock omtrent het vreselijke verlies van het leven op de slagvelden vertonen. De authenticiteit is sterk gevormd door het narratief en de plaats die gecommuniceerd worden door gidsen die een vitale rol spelen in de

interpretatie van de omgeving. De gidsen vormen als het ware mede de ‘sense of place’ die de toeristen ervaren. Het narratief wordt aangevuld door de kennis die de oorlogstoeristen van vooraf aan bezaten (Miles, 2013). Volgens Miles (2013) hebben de oorlogssites een sterke ‘sense of place’. Het zijn enorm iconische locaties en door hun indrukwekkendheid stimuleren ze de verbeelding van de toerist.

De betekenis van een plaats is zelden gecreëerd door officiële instanties en verhalen. Ook al vertelt een gids het volledige plaatje, toch zal de oorlogstoerist het volledige verhaal schetsen door hun eigen betrokkenheid te improviseren (Iles, 2006).

In Andenne zijn er sterke gevoelens verbonden aan de aanval op hun stad. Het kerkhof ‘Cimetière des Fusillés’, gelegen nabij de rechter Maasoever in Andenne, bezit een grafsteen waarop het volgende vermeld staat: ‘A nos concitoyens lachement assassinés par les hordes teutonnes de 21 août 1914’, wat vertaald wordt als ‘Aan onze medeburgers laffelijk vermoord door Teutoonse horden’. Dit wijst op een sterk collectief verafschuwend gevoel ten opzichte van de vijandelijke troepen. In Dinant worden de martelaren omschreven als ‘slachtoffers van Duitse barbarij’, het opschrift van een bronzen beeldengroep aan de Rue Grande, waar de burgers geëxecuteerd werden. De Franse en Belgische militairen worden omschreven als ‘gevallen op het veld van eer’(Schoeters, 2011).

3.4.4 Erfgoedtoerisme vs. oorlogstoerisme

Richards (2001) benadrukt dat oorlogstoerisme deel uitmaakt van erfgoedtoerisme, en dat erfgoedtoerisme op zijn beurt deel is van cultureel toerisme. Smith (2003) omschrijft cultureel toerisme als een overkoepelende term waartoe ook militaire attracties, concentratiekampen en militaire musea kunnen toegeschreven worden als deel van de toeristische culturele attracties op een bepaalde bestemming.

Erfgoedtoerisme bestaat uit elementen van een levende cultuur, geschiedenis en de natuurlijke geschiedenis van een plaats dat een bepaalde waarde toegeschreven krijgt door de gemeenschappen, nu en naar de toekomst toe (MSU Museum, 2015). Erfgoedtoeristen ervaren zowel materiële (tastbare) als socio-psychologische (ontastbare) overblijfselen van het verleden van een bepaalde samenleving (Park, 2010). Deze elementen, zowel natuurlijk als cultureel erfgoed, zijn specifiek voor een samenleving of regio en kunnen bijdragen tot uniciteit, trots, stabiliteit, groei en economische ontwikkeling. Erfgoed en cultuur zijn van specifiek belang in landelijke omgevingen. Erfgoedtoerisme bevestigt dat een bepaalde gemeenschap culturele elementen geïdentificeerd heeft als voldoende belangrijk om door te geven aan volgende generaties. Deze vorm van toerisme toont aan dat de gemeenschap zorg draagt van de bronnen en deze deelt met anderen. Het is een actief, betrokken en doorgaand proces waarbij residenten, organisaties, civiele instituties en overheden samenwerken (MSU Museum, 2015).

Sinds het begin van de 21ste eeuw kent erfgoed een flinke opmars. Tussen 1996 en 2002 is het aantal erfgoedtoeristen gestegen met 13 % (MSU Museum, 2015). Mandala Research (2009), dat het onderzoek ‘The Cultural Heritage Traveler’ is tot de conclusie gekomen dat maar liefst 78 % van de

Amerikanen die in 2009 een leisure reis ondernam, als erfgoedtoerist kon bestempeld worden. Over het algemeen (zowel bij business als bij leisure) is cultuur en erfgoed in de meeste gevallen niet het hoofddoel van de reis, maar onderneemt men culturele en erfgoedgerelateerde activiteiten wanneer men vrienden en familie bezoekt, een conferentie bijwoont of men aan zakentoeisme doet. Een erfgoedtoerist blijft gemiddeld langer, neemt aan meerdere activiteiten deel en spendeert meer, wat van hen een belangrijke doelgroep maakt. De Mandela Research (2009) heeft verder ook aangetoond dat erfgoedtoeristen geïnteresseerd zijn in ervaringen waarbij de bestemming, de gebouwen en de omgeving het historische karakter behouden hebben (McCorminck, 2010). Het combineren van beleving en historische sites met andere attracties is een effectieve strategie binnen het erfgoedtoerisme om zo de verblijfsduur en de uitgaven te vergroten (MSU Museum, 2015).

Volgens de Vlaamse Overheid (2015c) is toerisme onmiskenbaar belangrijk in het behoud van erfgoed. Erfgoed heeft toerisme nodig om te blijven bestaan gezien de draagkracht en awareness vitale elementen zijn voor erfgoed om verder te kunnen bestaan (Vlaamse Overheid, 2015c). Michigan State University (2015) spreekt over een wederzijdse relatie tussen bezoekers en lokale gemeenschappen. Erfgoed wordt toegankelijk gesteld voor bezoekers, zodanig dat zij zich kunnen vermaken, terwijl de lokale gemeenschap er economische voordelen (jobs, belastingsinkomsten, een gediversifieerde lokale economie, het creëren van nieuwe bedrijven, etc.) bij treft (MSU Museum, 2015). Palmer (1998) omschrijft erfgoedtoerisme als een cruciaal element om een bepaalde gemeenschap te behouden en te promoten. Uiteraard is niet elke stakeholder akkoord met deze stellingen. Sommige actoren, zoals heemkundige kringen, zijn ervan overtuigd dat toerisme het erfgoedbehoud in de weg staat vanwege het groot aantal toeristen dat het erfgoed bezoekt en het erfgoed in verscheidene gevallen beschadigt. De Vlaamse Overheid (2015c) weerlegt dit argument door te benadrukken dat niet toerisme, maar wel een verkeerde inschatting van de erfgoedwaarde, ervoor zorgt dat heel wat erfgoed verdwijnt (Vlaamse Overheid, 2015c). Andere kritiek die aangehaald wordt in de literatuur, betreft het feit dat er niet altijd een balans gevonden wordt tussen recreatie en respect met betrekking tot de voormalige slagvelden (Figal, 2008).

Jansen-Verbeke & George (2013) benadrukken dan weer dat er een verschil gevestigd is tussen de oprechte interesse en de emoties van nostalgie die het resultaat zijn van de media. Wanneer men lokale herdenkingen of traditionele evenementen organiseert is het belangrijk zowel de lokale als niet-lokale stakeholders voldoende te betrekken. Heel wat oorlogssites verdwijnen en worden vervangen door bebouwing, industrie en landbouw en na een eeuw is men zich meer dan ooit bewust van de belangrijkheid van het behouden en het in leven houden van de herinnering en dus het oorlogserfgoed te conserveren (Jansen-Verbeke & George, 2013).

Verder kritiek komt op de commercialisering van symbolen zoals poppy's, helmen, medailles, etc. Het is belangrijk voor de toeristische industrie met dit soort souvenirs enorm voorzichtig en respectvol om te springen. Toerisme, indien goed geleid, kan heel wat economische en educatieve voordelen met zich meebrengen, maar indien het niet goed gepland en geleid is kan het een destructieve macht zijn (Jansen-Verbeke & George, 2013).

Hoofdstuk 4: Het belang van intangible elements/ story telling in oorlogstoerisme

De laatste veteraan van de Eerste Wereldoorlog is in 2012 overleden (De Standaard, 2012). Dit betekent dat de verhalen van de Eerste Wereldoorlog niet meer uit eerste hand komen. Een oplossing hiervoor is beroep doen op gidsen en verhalenvertellers om het verhaal van de Eerste Wereldoorlog over te brengen aan het ruimere publiek. Uiteraard is story telling niet enkel van belang bij het bezoeken van sites uit de Eerste Wereldoorlog. Bryon et al (2009) verklaren dat de belevingseconomie (binnen het domein toerisme) de laatste jaren sterk aan belang gewonnen heeft. Story telling is steevast een onderdeel van de belevingseconomie. De toerist is niet langer geïnteresseerd in uitsluitend het materiële. Er is een duidelijke nood aan het verhaal achter het materieel erfgoed (Löfgren, 2003). Verhalen zijn van vitale aard om het toeristisch product te onderscheiden van de grensoverschrijdende markt (Bryon et al, 2009). Daarom is het belangrijk een hoofdstuk te wijden aan het belang van het immateriële element van het toeristisch product. Ook voor het toeristisch product van de Vlaamse Martelaarsteden is een inzicht in het belang van story telling onmiskenbaar belangrijk.

4.1 Een omschrijving van het begrip story telling

Story telling is de Engelse term voor het vertellen van verhalen. Story telling is een oude kunstige en waardevolle vorm van menselijke expressie. Het is een interactieve kunstvorm waarbij woorden en acties gebruikt worden om elementen en beelden van het verhaal te verhullen terwijl men de inbeelding van de luisteraar probeert te stimuleren. Afhankelijk van hoe de luisteraars reageren op het verhaal, zal het verhaal aangepast worden. Binnen story telling wordt gebruik gemaakt van taal, hetzij gesproken, hetzij gebarentaal en ook lichaamstaal van de story teller is niet onbelangrijk. Story telling gebeurt op verschillende plaatsen en tijdens verschillende situaties: aan de keukentafel, tijdens religieuze rituelen, op scholen en universiteiten, vertelmomenten waar soms duizenden mensen aanwezig zijn, in toerisme, etc. Story telling is met andere woorden zowel formeel als informeel (Storynet, 2015).

Volgens een workshop gegeven door Flanders Fields (2014) zijn verhalen hét onderscheidende element dat nodig is om zich als bestemming te differentiëren van de collega-bestemmingen. De bezoeker kan in het verhaal betrokken worden waarna deze het verhaal verder vertelt aan derden. En zo gaat de bal van mond-aan-mondreclame aan het rollen. Vooraleer het verhaal verteld wordt, is het van groot belang een goed gestructureerd verhaal te vertellen dat samenhangend, geloofwaardig, concreet, met gevoel, verrassend en eenvoudig is. Story telling is dus niet voor iedereen weggelegd en er is wel degelijk nood aan goede verhalenvertellers. Uiteraard moeten verschillende partijen bevestigd worden vooraleer men het verhaal samenstelt. Er moet geluisterd worden naar collega-ondernemers, buurtbewoners en beleidsmakers. Eens de doelgroep bekend is moet het verhaal aangepast worden aan hen. Er moeten met andere woorden geen zware technische details verteld worden aan een groep lagere school kinderen. Ook bij oorlogstoerisme is story telling van cruciaal belang daar er weinig tangible heritage overblijft na een desbetreffende oorlog. Het weinige overgebleven erfgoed wordt dan aangevuld met verhalen (Flanders Fields Workshop, 2014).

Uiteraard is het van belang het publiek vanaf het eerste moment in de ban van het verhaal te nemen. Veel details, zoals de identiteit van personen, zorgt ervoor dat de emotionele impact vergroot en dat het publiek meegaat in het verhaal. De toerist voelt zich meer verbonden met de bezochte plaats wanneer veel details gekend zijn. Anderzijds zorgt een teveel aan informatie voor verveling aan de zijde van de toerist. Bij story telling is het dus belangrijk deze details weer te geven bij aanvang van het verhaal. Wanneer de verteller eigen meningen mengt in het vertelde verhaal, zorgt dit ervoor dat de luisteraars ook in een bepaalde richting geduwd worden. Enige neutraliteit is vereist (Skelin, 2014).

Skelin (2014) verklaart dat verhalen heel wat emoties met zich mee brengen, en wanneer de verteller het verhaal vertelt in de niet-moedertaal, is het vaak gemakkelijker te praten over emotioneel complexe onderwerpen. Verhalen verteld in de taal waarin de desbetreffende gebeurtenissen plaatsvonden, zijn emotioneel complexer volgens Skelin (2014). Toch benadrukt Toerisme Vlaanderen (2015a) dat anderstalige gasten het meest meegenomen worden in het verhaal wanneer het in hun eigen taal verteld wordt. Toerisme Vlaanderen (2015a) organiseert in alle Vlaamse provincies taalcurssussen in het Engels, Nederlands, Frans, Duits en Engels op hoog niveau (B1-B2) om zo te kunnen voldoen aan de noden van de toerist. De cursussen zijn gefocust op taalgebruik omtrent geschiedenis, gastronomie en natuur (Toerisme Vlaanderen, 2015a). Emoties worden in verschillende talen anders uitgedrukt maar de interpretatie van de gebeurtenissen varieert gelijk met de taal. De conclusie van het vertelde verhaal is van cruciaal belang. Het verhaal wordt afgerond en zorgt voor significantie waarbij de gevoelens en attitudes van de verteller ten opzichte van het onderwerp weergegeven worden (Skelin, 2014).

4.2 Story telling en het collectief geheugen

Skelin (2014) onderstreept dat story telling binnen het oorlogstoerisme vitaal is om het gebeuren niet uit het collectief geheugen te wissen. Het collectief geheugen is een verzameling aan herinneringen die categorieën mensen gemeenschappelijk hebben en die zij min of meer actief levend in hun geheugen houden. Dit kan zowel bewust als onbewust plaatsvinden. Het collectief geheugen wordt aangemoedigd door externe informatiedragers, en in het oorlogsgebeuren gaat dit vooral over onderwijzers, oorlogsexperts, oorlogsveteranen en dergelijke meer (Skelin, 2014). Het collectief geheugen wordt geuit door de typische cultuurvorm en de herinneringen zitten volgens de Zweedse psychoanalyticus Carl Gustav Jung in de menselijke geest gegrift. Het gevaarlijke aan eeuwenoude herinneringen is dat zij generatie na generatie overgegeven worden en dus een vertekend beeld van de oorspronkelijke gebeurtenis kunnen weergeven (Encyclo, 2015b).

Herinnering aan gebeurde feiten zijn gebaseerd op de overblijfselen van ervaringen, de warmte van de traditie en de onderliggende leerstellingen en de herhaling van de tradities van de voorouders. Het bewustzijn en de formele structuur van de tradities leidt tot een historisch dominant verhaal. Toch blijft slechts weinig bewaard van het authentiek verhaal. Toegankelijkheid tot de geschiedenis is afhankelijk van de gestructureerde configuratie van relevante informatie. De structuur van de herinnering is gebaseerd op symbolische en losgemaakte informatie dat het evenement kenmerkt. De herinnering wordt publiek gemaakt door herdenkingsactiviteiten en sociale interactie te creëren. De pure geschiedenis daarentegen is relatief en is gebaseerd op onveranderlijke feiten. Geschiedenis

wordt verkondigd door middel van formele registratie, archivering en de promotie van evenementen en ervaringen (Clarke & Eastgate, 2011).

4.3 Het verhaal van de Eerste Wereldoorlog vertellen

Iles (2006) benadrukt dat de herdenking van de Eerste Wereldoorlog zich focust op de beleving van de oorlog. Het oorlogsverhaal moet persoonlijk, goed plaatsbaar en ‘tastbaar’ zijn. Men is niet zozeer meer geïnteresseerd in oorlogshelden waarvan men de uniformen terug vindt in de vitrines van talrijke musea. De oorlogstoerist wil de dagelijkse problematiek van de inwoners en soldaten onder ogen komen (Iles, 2006). Cameron & Gatewood (2000) gaan hiermee akkoord en benadrukken dat bezoekers de oorlogsgebeurtenissen sneller gaan interpreteren wanneer er persoonlijke verhalen verteld worden. Er is sprake van empathie en het inlevingsvermogen is groot wanneer het verhaal persoonlijk wordt. Kinderspeelgoed, rantsoenbonnen, rouwbrieven, amuletten, spotprenten en dergelijke vallen dus in het interessegebied van de eenentwintigste eeuwse oorlogstoerist. De artefacten, beelden en objecten zijn belangrijk op voorwaarde dat ze ingebed zijn in het grotere verhaal. De oorlogstoerist wil het verhaal rond het artefact kennen. Daarbovenop stelt Iles (2006) dat vrede de hoofdwaarde is die achter het verhaal zit. De Schaepdrijver (2013) hamert op het feit dat enkel het omschrijven van oorlog en ellende ook niet volstaat om een compleet beeld te krijgen over de Eerste Wereldoorlog. Ze stelt dat de vredesboodschap alleen niet volstaat en wijst op de belangrijkheid van het volledige verhaal, dit zijnde zowel het internationaal recht, de mobilisatie en de bezetting. Ook Vanneste & Foote (2009) bevestigen deze stelling. Volgens De Schaepdrijver (2013) is het van uiterst belang te onderstrepen dat België bij aanvang niet wou deelnemen aan de Eerste Wereldoorlog waardoor het land niet voorzien was van een voldoende sterk leger, zeker in vergelijking met andere Europese landen, met een zwakke weerstand tot gevolg (De Schaepdrijver, 2013; De Vos et al, 2014). De reden waarom het aantonen van dit verhaal zo belangrijk is, is omdat deze zijde van het verhaal internationaal vrij onbekend is. De Schaepdrijver (2013) schetst dat de men voor de aanvang van de Grote Oorlog een ambivalent beeld had ten opzichte van het militair beroepsleven. De dienstplicht was eerder een soort dwang en de oorlogsbudgetten werden aanzien als geldverspilling. Carrières bij het leger kregen geen al te hoge dunk. België werd volledig bezet waardoor de economie, samenleving, politiek en cultuur minder vlot verliepen dan in andere oorlogsvoerende landen (De Schaepdrijver, 2013; De Vos et al, 2014). De Grote Oorlog werd ervaren als niet-militair maar eerder burgerlijk (De Schaepdrijver, 2013). Het feit dat de toerist vandaag op zoek gaat naar het burgerlijke verhaal (Iles, 2006), kan verklaard worden door het feit dat de Eerste Wereldoorlog als burgerlijk ervaren werd. De Martelaarsteden hebben een eigen verhaal en hun product en verhaal is sterk gedifferentieerd van het frontverhaal. Dit zal in het onderzoek verder uitgelicht worden. De Schaepdrijver (2013) herkent dat er veel geleerd kan worden van de confrontatie tussen de ongewapende samenleving en een gewapende bezette macht, en dit zou ook in het oorlogsverhaal meegenomen moeten worden. “Hoe meer verhaal, hoe meer herinnering” (De Schaepdrijver, 2013).

4.4 Belevingstoerisme en story telling

In het toerisme is de belevingseconomie van groot belang. Er worden verhalen verkocht in plaats van producten. De vraag is momenteel groter dan het aanbod. Verhalen staan voor een van de Unique Selling Propositions (USP), waarvan de toeristische bestemmingen er slechts weinig bezitten. USPs zijn belangrijk voor het onderscheiden van de concurrentie. Verhalenvertellers kunnen met hun lokale verhalen bijdragen tot de USP van de toeristische bestemming (Bryon et al, 2009). Deze stelling wordt bevestigd door een workshop gegeven door Flanders Fields (2014). Een bestemming kan met andere woorden een competitief voordeel verwerven door het verhaal dat achter de bestemming schuilt. Uiteraard moet dit verhaal overgebracht worden naar het ruimere publiek (Bryon et al, 2009; Flanders Fields Workshop, 2014).

Beleving in toerisme staat sinds enkele jaren centraal, daar toerisme vooral draait om de emoties van mensen (Bryon et al, 2009). Om een permanente vorm van oorlogstoerisme te kunnen implementeren in de Vlaamse Martelaarsteden, is het van cruciaal belang eerst een overzicht te hebben op de belevingseconomie die de toeristische sector vandaag domineert.

De opkomst van de belevingseconomie kan verklaard worden aan de hand van maatschappelijke veranderingen, waaronder vervrouwelijking, vergrijzing, ecologisch bewustzijn en de ontwikkeling van de informatie- en communicatiesector (Boswijk et al, 2005). De hedendaagse toerist wil steeds meer leren en ontdekken, dit realiserend door te participeren. Er is steeds meer vraag naar de unieke toeristische ervaring waarbij men van de traditionele toeristische wegen en achter de schermen gaat om zo de 'echte' cultuur te ontdekken ('off the beaten track' toerisme) (Bryon et al, 2009). In de eenentwintigste eeuw is er sprake van de tweede fase van de belevingseconomie. In de eerste fase was vooral amusement belangrijk, alsook marketing, het verkopen van en het richten op het toeristisch aanbod. De tweede fase staat gelijk aan co-creatie (TripAdvisor, sociale media) en transformatie van de klanten. Toeristen willen het toeristisch product creëren samen met toeristische organisaties, wat leidt tot co-creatie. Deze co-creatie gebeurt op basis van het inbrengen van eigen meningen betreffende een bepaalde bestemming, wat kan gerealiseerd worden op websites zoals TripAdvisor en sociale media. De hedendaagse toerist is op zoek naar een beleving die betekenis heeft, in combinatie met betrokkenheid, authenticiteit, verbondenheid en dialoog. Er wordt gedoeld op het beïnvloeden en veranderen van het leven van de toerist. Dit fenomeen wordt ook benaderd als 'toerisme +' (Boswijk et al, 2005).

Hoofdstuk 5: Tools die het verhaal naar de toerist brengen

Het verhaal van de Eerste Wereldoorlog wordt in de herdenkingsperiode 2014-2018 zoveel mogelijk naar zowel de inwoners als toeristen gebracht. Binnen het toerisme worden verhalen op verschillende manieren gebracht en daarom wordt in dit hoofdstuk een uiteenzetting geschetst van deze verschillende media.

Uit de studie van Miles (2013) is gebleken dat vooral film, foto's, audiovisuele mogelijkheden, hands-on of 'working display' categorieën het sterkst in de smaak vielen bij de oorlogstoeristen die slagvelden bezochten in onder andere Ieper. Dit wijst erop dat de doelgroep graag actief meewerkt in het interpretatieproces en dus dingen zelf wil doen in plaats van reisgidsen te doorbladeren. Ook dit kan geïntegreerd worden in het toeristisch beleid van de Martelaarsteden. Toch is het belangrijk dat er steeds een waarheidsgetrouwe versie van de realiteit weergegeven wordt en geen door de media gecreëerde realiteit. Daarom wordt vaak gezegd dat foto's meer zeggen dan bewegende beelden, met uitzondering van de film 'Battle of the Somme'(1916) waarbij de overheid toeliet een meer gedetailleerde en expliciete kant van de slagvelden te laten zien. In andere films worden vaak de vreselijke scènes van de oorlogstijden niet weergegeven.

5.1 Digital story telling

Eind de twintigste eeuw kenmerkt de digitalisering van de maatschappij, waaruit 'digital story telling' ontstaan is (begin 1990). Deze gedigitaliseerde vorm van story telling kan beknopt omschreven worden als het gebruik maken van computer gestuurde instrumenten wanneer men verhalen vertelt. Er zijn verschillende synoniemen voor deze vorm van story telling in de Engelstalige literatuur: digital documentaries, computer-based narratives, digital essays, electronic memoirs en interactive story telling (University of Houston, 2015). Meer uitgebreid wordt er gesproken van digital story telling wanneer er gebruik gemaakt wordt van software of applicaties om verhalen te vertellen. Zowel bij traditionele als digitale verhalen ligt de focus veelal op een specifieke invalshoek. Digitale verhalen bestaan grotendeels uit digitale beelden, tekst, opgenomen audio-, video- en muziekfragmenten. Deze verhalen vertalen zich in historische feiten, het leven in de eigen gemeenschap, het leven in andere gemeenschappen, persoonlijke verhalen, etc (Bryan, 2011; De Nil, 2014; University of Houston, 2015). University of Houston (2015) voegt toe dat digital story telling ook gepubliceerd kan worden op het web.

Wat hierna volgt, is een uiteenzetting van de verschillende vormen van gedigitaliseerde story telling.

5.1.1 Audiogidsen

Audiogidsen en audiotours zijn wereldwijd vaak voorkomend in landhuizen, kastelen en andere historische sites (Reid et al, 2013). Volgens Deshayes (2004) vervullen audiogidsen, net zoals interactieve multimedia kiosken, voornamelijk een informatieve rol, waarbij hoofdzakelijk de historische achtergrond geschetst wordt. De audiogids draagt bij tot het leerproces van de bezoeker (Deshayes, 2004; Othman et al, 2013). In 1993 werden de eerste audiogidsen geïntroduceerd in het

Louvre museum in Parijs (INFORM). Deze audiogidsen waren de eerste digitale vormen van gidsen ter wereld. Door het introduceren van de audiogids konden bezoekers kiezen waar ze startten en eindigden in het museum. Recent onderzoek van Botturi et al (2009) heeft aangetoond dat lagere schoolkinderen veel meer engagement vertonen wanneer ze actief betrokken worden in het gebruik van een audiogids (hier op de smartphone). Audiogidsen geven volgens Othman et al (2013) de bezoekers de keuze hoe en welke zaken men wil bijleren. Dit zorgt ervoor dat bijvoorbeeld musea toegankelijke en aantrekkelijke plaatsen zijn om de tijd te spenderen (Othman et al, 2013).

Ook vandaag worden audiogidsen intensief gebruikt (Bichard et al, 2006). Audiogidsen zijn van belang om op een boeiende manier de omgeving voor te stellen aan de bezoeker en zo het verhaal van de omgeving te vertellen (FitzGerald et al, 2012). Uit onderzoek van Reid et al (2013), waarbij de focus lag op het 'tot leven laten komen' van het verleden door het gebruik van technologie (Bristol), is gebleken dat bezoekers hoge scores geven aan hoeveel men ervan genoten heeft (74,5 %), hoeveel geschiedenis tot leven kwam (73,7 %) en hoe ondergedompeld ze waren in het verhaal (73 %), dankzij het gebruik van audiogidsen.

Bij audiogidsen moet er rekening gehouden worden met de variëteit tussen de lokale inwoners en de toeristen. Lokale inwoners die reeds langere tijd in de regio wonen, zullen nood hebben aan een ander verhaal dan toeristen, gezien zij de grote lijnen van het verhaal reeds kennen en meer geïnteresseerd zijn in gedetailleerde zaken. Dit is een belangrijke implicatie voor de ontwikkelaars van audiogidsen (Reid et al, 2013).

5.1.2 ICT

Musea zijn een van de belangrijkste plaatsen waar bezoekers op zoek zijn naar ervaring (Carr, 2001) en betekenis (Pallud & Monod, 2010). Het toenemend belang van de focus op de bezoekerservaring heeft geleid tot de ontwikkeling van IT-gebaseerde applicaties, namelijk ervaringsgerichte computersystemen. Deze computersystemen integreren componenten zoals sensoren, video's of virtuele realiteit om zo de noden van bezoekers in verschillende perspectieven te plaatsen en te adresseren (Jain, 2001). In musea moet entertainment gekoppeld worden aan educatie (Valacich et al, 2007). Onderzoek van Sparacino (2004) en Bannon et al (2005) heeft aangetoond dat, om een positieve bezoekerservaring te creëren, het van belang is verschillende informatietechnologieën te gebruiken, eerder dan de focus te leggen op één medium. Gebruik maken van slechts één medium is onvoldoende om te voldoen aan de bezoekersverwachtingen (Sparacino, 2004; Bannon et al, 2005).

Studies van Fopp (1997), Messham-Muir (2005) en Von Lehn & Heath (2005) hebben aangetoond dat het gebruik van ICT in musea de relatie tussen het museum en de bezoeker sterk verbetert. Othman et al (2013) verklaren deze stelling door te bekrachtigen dat bezoekers zelf en op eigen tempo op verkenning en ontdekking kunnen gaan, veel meer dan traditionele bezoeken waarbij de bezoeker afhankelijk is van de gids. Bezoekers hebben nood aan een dynamische interpretatie van de geschiedenis om zo beter de invloed van de gebeurtenissen uit het verleden op het eigen bestaan te begrijpen (Pallud & Monod, 2010). Uit onderzoek van Pujol Tost & Economou (2007) is gebleken dat bezoekers voorkeur vertonen voor ICT toestellen die de context, empathie, interactie en sensatie overbrengen. Verder is uit dit onderzoek gebleken dat het verkrijgen van contextuele informatie een

van de belangrijkste verwachtingen van de bezoeker is. De bezoeker zoekt met andere woorden naar het verhaal achter de site of de artefacten. Empathie leidt tot de betrokkenheid van de bezoeker en voldoening, terwijl interactie en sensatie bijdragen tot het beter leren begrijpen van een site of artefacten (Pujol Tost & Economou, 2007).

Toch heeft het management van culturele erfgoedsites en musea vaak een tekort aan richtlijnen om de ervaring van de bezoeker te meten, voornamelijk op vlak van de bezoekerservaring ten opzichte van de ICT ingebed in de site. Er is reeds weinig specifiek onderzoek naar gevoerd en er is gebrek aan criteria die technologieën evalueren (Pallud & Monod, 2010). Binnen onderzoek naar de bezoekerservaring wordt er volgens Hassenzahl & Tractinsky (2006) de focus gelegd op drie attributen: zaken die verder gaan dan het instrumentale perspectief, de omvatting van emoties en invloed en de benadering van ervaringsgerichte toepassingen. Verder stellen Hassenzahl & Tractinsky (2006) dat bij de ontwikkeling van technologie de nadruk gelegd wordt op het genotzuchtige, esthetische en emotionele van de ervaring.

Pallud & Monod (2010) benadrukken dat informatietechnologie een garantie is om de beleving van de bezoeker naar een hoger niveau te brengen. Othman et al (2013) benadrukken dat technologieën slechts enkele delen van de, en dus niet de totale, bezoekerservaring kan verbeteren. Veel organisaties die nieuwe technologieën introduceren falen om te voldoen aan de verwachtingen en noden van de bezoekers. Noden of verwachtingen waarin dikwijls niet voldaan wordt, zijn bijvoorbeeld de bezoekers onderling laten communiceren, het actief opbouwen van informatie of de bezoekers in een actieve rol plaatsen (Othman et al, 2013).

5.1.3 Smartphone applicaties

Smartphone applicaties binnen het toerisme hebben de laatste jaren een enorme evolutie gekend dankzij de technologische evolutie van de mobiele toestellen. De applicaties zijn een hulpmiddel voor het creëren van de ervaring van de toerist en bieden ondersteuning tijdens het bezoek. Heel wat mobiele applicaties hebben betrekking tot sightseeing en hebben een gidsende rol. Wat betreft de gidsende rol, zijn de meeste applicaties ontwikkeld voor wandelroutes, fietstochten, skimogelijkheden en museum- of tentoonstellingsgidsen. De toerist wordt steeds veeleisender betreffende relevante informatie op elk tijdstip op elke plaats. Brochures, reisgidsen en informatiekantoren kunnen in veel gevallen niet voldoen aan de veeleisendheid van de toerist, waardoor de mobiele applicaties onmisbaar geworden zijn. Ze dienen als het ware tot persoonlijke gids die de informatie filtert op basis van de voorkeuren van de gebruiker, alsook de locatie. Dankzij de gps-mogelijkheden die gekoppeld worden aan de mobiele technologie, zullen mobiele applicaties nog meer aan belang winnen naar de toekomst toe. Een belangrijke implicatie is dat de gebruiker steeds meer eist dat de informatie op een persoonlijke manier gebracht wordt en dat het aangepast wordt aan het profiel en de voorkeuren op een bepaald ogenblik. Toeristische informatiesystemen, en dus mobiele applicaties, moeten hierop inspelen (Höpken et al, 2010). Wang et al (2011) voegen hieraan toe dat mobiele toestellen de mogelijkheid hebben applicaties te ondersteunen dankzij de grotere schermen, betrouwbaar en ongelimiteerd internet en een sterk bewust zijn van de locatie (navigatie, gps).

Sinds enkele jaren motiveren musea en culturele sites de toeristen om zelf hun smartphone te gebruiken in plaats van gebruik te maken van audiogidsen, onder de vorm van een smartphone app. Dit heeft zowel voor de organisatie als voor de toerist voordelen. Voor de organisatie betreft dit het besparen van de kost voor de aankoop en het onderhoud van de audiogidsen, het personeel dat uitleg moet geven over de audiogidsen, en de ruimte waar de audiogidsen opgeborgen of verhuurd worden. Voor de bezoekers heeft dit als voordeel dat ze niet elke keer ze een culturele site bezoeken opnieuw moeten leren werken met de audiogidsen. Verder heeft de smarphone app tot voordeel dat er interactie plaatsvindt zowel voor, tijdens als na het bezoek aan de culturele site. Sommige culturele organisaties hebben zelfs multimedia apps ontwikkeld voor de smartphone, waarin tekst, beelden, video, audio, interactieve afbeeldingen en panoramische foto's vervat zitten. (Othman et al, 2013).

Studies van Rasinger, Fuchs & Hopken (2007), O'Brien & Burmeister (2003) en Kramer, Modsching, Hagen en Gretzel (2007) schetsen het belang van mobiele applicaties voor het aantrekken van toeristen. Uit de studie van laatst genoemde wetenschappers is gebleken dat de keuze van de reizigers beïnvloed wordt door het gebruik van mobiele applicaties. Toerisme is een ervaringsproduct waarbij de activiteiten ingebed zijn in de totaliteit van de 'geleefde ervaring'. Het is een consumptiesysteem waarbij reizigers continu betrokken worden in beslissingsproces dat bestaat uit verschillende facetten. Dit systeem zorgt ervoor dat reizigers steeds op zoek zijn naar informatie om hun onzekerheden te verminderen en hun keuzes te bevestigen. Smartphones kunnen het consumptieproces zowel voor, tijdens als na de consumptie beïnvloeden waardoor deze middelen voordeel treffen op bijvoorbeeld traditionele gidsen. De smartphone is een krachtig middel dankzij de compactheid en de mogelijkheid tot het aanbieden van persoons- en locatiegebonden opties (Wang et al, 2011). Wat een nadeel is, is het feit dat men voor de meeste smartphone apps internetverbinding nodig heeft en de oudere generatie toeristen is vaak niet in het bezit van een smartphone, wat ertoe leidt dat een grote groep (oorlogs)toeristen uitgesloten wordt.

5.2 Beelden

Beelden zijn niet weg te denken uit story telling. Het opkomen van verhalen gekoppeld aan tekst en beeld wordt 'visual storytelling' genoemd (Karel Geenen, 2014). Er wordt meer dan ooit geleefd in een beeldcultuur (Brand Heroes, 2015). Er was voor het eerst sprake van deze vorm van story telling in de jaren 1900 toen sociale bewegingen via dia's, muziekstukken en kortfilms het probleem van armoede wilden aankaarten. Deze dia's, muziekstukken en kortfilms werden voornamelijk geprojecteerd in lestheaters, zondagsscholen, muziekhallen, cinema's en kerken. Op die manier probeerde men goede doelen te laten ontstaan en sociaal medeleven te creëren. (Loiperdinger & Vogl-Bienek, 2013). Vandaag wordt visual story telling meer gebruikt binnen het toerisme en om bedrijven in de kijker te zetten of bepaalde historische verhalen kracht bij te zetten (zie verder).

Wereldwijd worden er per seconde 50 000 filmpjes bekeken op Youtube, wat resulteert in 4 miljard bekeken filmpjes op jaarbasis. Dit verklaart de stelling dat er geleefd wordt in een beeldcultuur (Brand Heroes, 2015). Heel wat bedrijven maken in hun communicatie- en marketingstrategie gebruik van visual story telling omdat een marketingaanpak op basis van story telling tot betere resultaten leidt (Karel Geenen, 2014; Storycatchers, 2014; Brand Heroes, 2015; Storytelling People, 2015).

Wolters Kluwer (2015) waarschuwt voor een teveel aan informatie, berichten en boodschappen dat ertoe leidt dat het verhaal visueel voorgesteld moet worden. Zo kan de boodschap op een creatieve manier overgebracht worden. Mensen gaan op zoek naar persoonlijke verhalen waarin ze enige herkenning ondervinden (Karel Geenen, 2014). Volgens Storycatchers (2014) en Wolters Kluwer (2015) zeggen beelden meer dan woorden en is het gebruik maken van visuele story telling in dat geval veel effectiever en efficiënter om de communicatie te ondersteunen. Karel Geenen (2014) beaamt beide stellingen en voegt toe dat het combineren van tekst met beelden (foto's, illustraties, video's) het verhaal krachtiger maakt, het verhaal beter over komt en dat mensen geraakt worden door het verhaal.

Video's kunnen op Youtube geplaatst worden, maar ook op blogs, websites en e-commercesites. Mensen willen meer dan lezen, ze willen het ook zien, zowel in de vorm van filmpjes als in de vorm van foto's (Brand Heroes, 2015). Ook sociale media zoals Facebook, Twitter en Pinterest kunnen gebruikt worden om een visueel verhaal te creëren (Karel Geenen, 2014). Goede fotografie en videografie, herkenbare en relevante beelden zijn een vereiste. Korte teksten die uitleg geven bij de foto's en/ of video's zijn van vitaal belang (Karel Geenen, 2014; Brand Heroes, 2015). Ook oog voor detail is belangrijk binnen de foto- en videografie (Storytelling People, 2015). *De reden waarom voor Brand Heroes (2015) geopteerd werd als bron, is omdat de Martelaarsteden ook een merk zijn die een verhaal willen vertellen.*

Wat vooral in het voordeel speelt van steden of bedrijven die gebruik maken van visual story telling, is de authentieke communicatie, beelden die het verhaal ondersteunen, een verhoogde identificatie door de kijkers, het kunnen inspelen op emoties van de ontvanger zodat de verhalen blijven hangen (Storycatchers, 2014).

5.3 Levende gidsen

De toerist heeft ondanks de massale opkomst van verhalen verspreid via reisgidsen, gps'en, iPods, pda's en smartphones nog steeds nood aan een menselijke verhalenverteller (Bryon et al, 2009). Door de interactie die plaatsvindt tussen de gids en de toerist, kan er creatief omgesprongen worden met verhalen. Een gegidste tour is zo goed als nooit gestandaardiseerd (Salazar, 2010) en er kan 'ontsnapt' worden aan de gestructureerde toeristische industrie die gecreëerd wordt door reisgidsen, brochures en reisverhalen. MacCannell (2001) benadrukt dat toeristen zich bewust zijn van deze gestructureerde industrie en wijst op een duidelijke nood aan 'ontsnapping'. Door middel van gidsen kan de toerist minder voor de hand liggende vragen stellen aan de gids die anders onbeantwoord zouden blijven (MacCannell, 2001).

Gidsen zijn tijdens het verblijf van de toerist van belang om te voldoen aan het aanbod waar de belevingstoerist naar op zoek is. Gidsen zijn de hoofdschakel om een fantasierijke betrokkenheid onder de (oorlogs)toeristen te creëren. De rol van de gids betreft het zijn van een animator, het leiden van de groep, het geven van informatie en het aanmoedigen van interactie binnen de groep. Gidsen moeten de (oorlogs)toeristen in voldoende mate informeren want vandaag zijn toeristen meer dan ooit

veeleisend. Ze willen meer en andere informatie vernemen van de gids als ze zelf voordien zouden kunnen gevonden hebben. Verder helpen gidsen mee een beeld van de bestemming of bezochte plaatsen te creëren (Iles, 2006). Bryon et al (2009) voegen hieraan toe dat de gids een centrale rol speelt in de verbondenheid die de toerist voelt met de bezochte bestemming. Verhalen verteld door gidsen zijn onmiskenbaar belangrijk daar de oorlogstoerist met de neus op de oorlogstragedie gedrukt wordt. Dit gaat vaak gepaard met emotionele gevoelens (Bryon et al, 2009).

Gidsen en verhalen zijn ook van belang voor de beleving en het resultaat achteraf. Zelfs oorlogstoeristen die niet verwant zijn met oorlogsveteranen keren dikwijls diepgeraakt terug van een oorlogstoeristische uitstap en worden een 'halve pelgrim' (Iles, 2006; Miles, 2013). Ze gaan op zoek naar de oorlogstrategie, zonder dat ze begraaf- of sterfplaatsen van familie en vrienden opzoeken. Daarnaast zijn gidsen ook heel belangrijk om de toeristische ontmoeting op de slagvelden mening te geven, want zo wordt de historische perceptie van het conflict, alsook hun emotionele en fantasierijke betrokkenheid in het volledige oorlogstoeristische gebeuren en de omgeving (Iles, 2006). Miles (2013) benadrukt dat ook het collectief geheugen, de dynamiek van marketing en promotie van de sites en de verhalen een belangrijke rol spelen.

Iles (2006) stelt dat heel wat 'battlefield tours' geleid worden door ex-officiëren waardoor het soms op enorm technische militaire details neerkomt. Niet elke oorlogstoerist is even geïnteresseerd in deze details. De interesse gaat vooral uit naar het dagelijkse leven tijdens een desbetreffende oorlog, en minder in het militaire leven. Verder zijn ex-officiëren door hun voormalige carrière vaak enorm strikt waardoor ze ietwat strenger overkomen. Deze heikele punten moeten in acht genomen worden in het ontwikkelen van een gegidste tour (Iles, 2006). Toch zijn twee types gidsen van belang. Het technisch aspect moet toegelicht worden door experts en het sociale aspect moet uitgelegd worden door bevoorrechte getuigen. Deze laatste groep zijn vaak lokale inwoners. Wat (oorlogs)toerisme in Vlaanderen betreft, komt Toerisme Vlaanderen (2007) tegemoet aan dit rijzend probleem. De gidsenopleiding kreeg in 2005 een nieuwe insteek, met de nadruk op beleving-, verhaal- en verteltechnieken en interculturele communicatie. Kennis is sinds een decennium ondergeschikt aan de kunst van het vertellen. Interactie met de toerist staat centraal (Toerisme Vlaanderen, 2007).

Naast de gidsen die opgeleid zijn door Toerisme Vlaanderen, zijn er de niet-officiële gidsen die zelf de focus van de gegidste tour kiezen. Door de veelheid aan verhalenvertellers in Vlaanderen kan er soms een conflicterend beeld optreden. Het zoeken naar een nieuwe en boeiende verhaallijn is belangrijk maar momenteel bereikt het verhaal de internationale meerwaardezoeker nog niet. Er zijn verschillende verhalen waardoor fasering van de communicatie waarbij de verschillende lagen van het verhaal van een bestemming worden toegelicht. Meerwaardezoekers zijn geïnteresseerd in het achter de schermen gaan van de toeristische bestemming dus ook aan dit product zal moeten gewerkt worden naar de toekomst toe. Dit zorgt voor een uitdaging binnen het oorlogstoerisme gezien er geen *mainstream gidsing* bestaat in Vlaanderen. Verder is er, om gids te zijn in een oorlogstoeristische bestemming, veel kennis en fijngevoeligheid vereist die aangeleerd moet worden (Bryon et al, 2009).

5.4 Papieren gidsen

In het buitenland gelden soms hoge roamingkosten waardoor een traditionele papieren gids voordeliger is. Toch verliest de papieren gids aan belang. Attwooll (2013) omschrijft dat deze gidsen sterk onder druk staan van de digitaliserende maatschappij. Tablets, notebooks en smartphones zijn de grootste concurrenten van papieren reisgidsen en het internet is een groeiende markt. AA Publishing verklaarde in 2012 dat het geen papieren gidsen meer zou afdrukken vanwege de lage verkoopcijfers. In februari 2013 kondigde handelsmagazine The Bookseller een daling van 41 % in de verkoop van papieren reisgidsen aan gedurende de laatste vijf jaar. Reisgidsen voor Australië en Thailand daarentegen kennen een stijgende trend. (Attwooll, 2013).

Toch zijn er bedrijven die een toekomst zien in het voortbestaan van papieren gidsen, mits een goede aanpak. Herb Leister Associates is daar een voorbeeld van. Het bedrijf benadrukt dat men moet geloven in wat men verkoopt. Zo heeft een papieren gids volgens de oprichters van het bedrijf het voordeel dat de informatie langer blijft hangen wanneer men iets op papier leest. Verder is het bedrijf ook overtuigd van het 'less is more' principe, waarbij slechts 40 (on)bekende attracties (+inclusief papieren stadskaart) aangeboden worden in plaats van alle attracties op te lijsten. Dit maakt de gids compacter en kan de toerist sneller keuzes maken. Ook al publiceert het bedrijf papieren gidsen, toch blijft het in contact met de fans via sociale media zoals Twitter, Facebook en Instagram. Ook mond-aan-mondreclame is van cruciaal belang. Herb Leister Associates start steeds met het online verkopen van gidsen, vooraleer de formele distributie van start gaat. Het is belangrijk dat in dat proces het product opgemerkt wordt. Bloggers kunnen de gidsen uittesten en deze aanbevelen op hun blog. Verder is het belangrijk het onverwachte te leveren, zodat men zich kan differentiëren van de doorsnee papieren gids. (Champagne (2015)).

Hoofdstuk 6: Methodologie en studiegebied

Dit deel betreft het overgangsg gebied tussen het theoretisch kader en het empirisch onderzoek. In dit hoofdstuk wordt eerste de centrale onderzoeksvraag besproken waarna uitgelegd wordt hoe het onderzoek voor deze masterproef gevoerd werd, waarom over voor dit type onderzoek werd gekozen en wie er bevroegd werd.

6.1 Doelstelling en onderzoeksvragen

Het studiegebied voor dit onderzoek betreft de Vlaamse Martelaarsteden. De doelstelling van het onderzoek is het formuleren van een antwoord op volgende onderzoeksvraag:

“Hebben de Vlaamse Martelaarsteden een permanent vermogen om een aantrekkelijk product te creëren op vlak van herdenkingstoerisme?”

Vanzelfsprekend zal een analyse gevoerd worden met betrekking tot het waarom. De reden waarom we gekozen hebben een onderzoek te voeren naar de Vlaamse Martelaarsteden, is omdat de oorlog startte in deze steden. Toch wordt binnen het herdenkingstoerisme veeleer de nadruk gelegd op de Westhoek. Daarom dient dit onderzoek tot het nagaan of de Vlaamse Martelaarsteden een doeltreffend toeristisch product kunnen aanbieden en of zij kunnen concurreren of complementeren met de Westhoek. Verder voeren we dit onderzoek om na te gaan of de Vlaamse Martelaarsteden een bijdrage kunnen leveren binnen de Vlaamse toeristische industrie. Tot slot zullen we door middel van het onderzoek een antwoord formuleren op de vraag of het toeristisch product van tijdelijke of permanente aard is en waarom hiervoor gekozen wordt.

Het empirisch onderzoek betreft literatuurstudie en een ter plaatse uitgevoerd onderzoek. Voor dit onderzoek hebben we geopteerd voor een kwalitatieve analyse, meer bepaald interviews. De reden waarom we gekozen hebben voor kwalitatief onderzoek, is omdat er gepeild werd naar de meningen van de stakeholders. De stakeholders bevinden zich zowel in de vraag- als aanbodzijde. We hebben gepeild naar hoe men denkt over een implementatie van herdenkingstoerisme en of men er potentieel in ziet.

Langs de vraagzijde hebben we de lokale inwoners en de bezoekers van de Vlaamse Martelaarsteden bevroegd. Het is van groot belang de mening te weten van de lokale inwoners omdat zij hun stad het beste kennen en een goede benadering kunnen maken of er een vorm van herdenkingstoerisme al dan niet mogelijk is. Verder is het belangrijk om de mening van de bezoekers te weten zodanig dat het aanbod kan afgestemd worden op de vraag. Deze meningen zijn subjectief, maar het is belangrijk een subjectieve mening te vergelijken met een professionele mening (vraagzijde) om zo te kijken of de subjectiviteit het antwoord op de vragen al dan niet beïnvloed. De interviews met de lokale bevolking en de bezoekers hebben een kwantitatieve insteek. We hebben verschillende ja-nee vragen gesteld die in de verwerking van de resultaten veralgemeend worden. De ja-nee vragen betreffen de kennis van de oorlogsgeschiedenis en de interesse in herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden. Hierover

hebben we steeds doorgevraagd naar het waarom. De vragen van de interviews worden in het onderdeel ‘Vorbereiding’ nader toegelicht.

De aanbodzijde moet voldoen aan de vraag om zo een aantrekkelijk toeristisch product te creëren. Langs de aanbodzijde werden gidsen, Toerisme Vlaanderen, de toeristische diensten van de Vlaamse Martelaarsteden en de projectvereniging Martelaarsteden bevroagd. Gezien deze stakeholders gespecialiseerd zijn in toerisme, is het van cruciaal belang te weten hoe zij staan ten opzichte van herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden. Een professionele mening is van vitaal belang in de analyse van dit onderzoek. Er zal gekeken worden of er een overlapping of eerder een tegengestelde visie bestaat tussen beide partijen en waaraan deze visie te wijten is.

6.2 Vraagzijde

6.2.1 Vorbereiding

Het onderzoek in de Vlaamse Martelaarsteden werd uitgevoerd door twee onderzoekers. Ik heb de andere onderzoeker uitvoerig gebriefd over de manier van interviewen. De vragen werden eerst samen overlopen zodanig dat enige onduidelijkheden weggewerkt konden worden. Eerst vroegen we aan onze respondenten of zij inwoner zijn van de stad zelf, inwoner van een randgemeente of een bezoeker zijn. Zo kon een onderscheid gemaakt worden tussen inwoner of bezoeker. De reden waarom we vroegen of men inwoner is van een randgemeente, is omdat de inwoners van groot Aarschot, groot Leuven en groot Dendermonde bevroagd werden. We hebben er dus voor gekozen om inwoners van randgemeenten niet te aanschouwen als bezoekers.

Daarna vroegen we of de respondent wist of de stad verbonden is met de Eerste Wereldoorlog en of hij/ zij de term Martelaarstad kent. Deze vragen werden gesteld om na te gaan in hoeverre inwoners en bezoekers op de hoogte zijn van de oorlogsgeschiedenis, en specifiek van de geschiedenis van de Martelaarsteden. Dit is een cruciaal gegeven binnen het onderzoek omdat zo het collectief geheugen geanalyseerd kan worden.

De smartphone applicatie ‘Martelaarsteden’ (zie verder), het resultaat van een samenwerking tussen de drie steden, werd in de interviews aangehaald en er werd gevraagd of men de app kent, deze reeds gebruikt heeft, en deze in de toekomst toe zou gebruiken. De app is een belangrijk en innovatief gegeven binnen de Vlaamse Martelaarsteden, dus door hieromtrent vragen te stellen, verkregen we een inzicht in hoeverre dit aanslaat bij toeristen en inwoners.

Om het tijdelijk aspect van het herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden te meten,, vroegen we aan de respondenten gevraagd of ze weten dat er herdenkingsactiviteiten hebben plaatsgevonden en of men er al dan niet aan deelgenomen heeft. Zo konden we nagaan of er voldoende promotie rond gevoerd is en of er enige interesse bestaat in herdenkingsactiviteiten in de Vlaamse Martelaarsteden. Bijkomende vragen die we hierbij stelden was of men naar de toekomst toe andere Martelaarsteden zou bezoeken of herdenkingsevenementen zou bijwonen. Tot slot werd de meest belangrijke vraag binnen dit onderzoek gevoerd, namelijk de vraag of men potentieel ziet in de Vlaamse Martelaarsteden

als toeristisch product. Om de mening van de lokale inwoners en toeristen zo goed mogelijk weer te geven werd er steeds gevraagd naar het waarom (een overzicht van de vragenlijst bevindt zich in Bijlage 2).

6.2.2 Uitvoering

De interviews vonden steeds plaats op een zondag, om zo een goede vergelijkende analyse te kunnen maken. Er werd geïnterviewd van 10h00 tot 17h00 met een lunchpauze van een uur. We namen de interviews af op verschillende plaatsen in de stad om zo het aantal respondenten te verhogen en enige variatie aan te brengen in de respondenten (op de Grote Markt voornamelijk bezoekers, in de winkelstraten voornamelijk inwoners). De interviews varieerden tussen de vijf en tien minuten. Om een voldoende groot aantal interviews af te nemen voor de vergelijkende analyse, doelden we op 40 interviews per stad, zodanig dat er negen minuten uitgerekend werden per interview. In Leuven is dit aantal gerealiseerd geweest (42 interviews) en in Dendermonde werd het aantal bijna gerealiseerd (38 interviews). In Aarschot werden 26 interviews afgenomen, te wijten aan het feit dat de responsgraad er lager lag. De stad is ook minder toeristisch dan Leuven en Dendermonde, waardoor hiermee op voorhand rekening gehouden werd.

Zoals reeds eerder vermeld, werden de personen ad random geselecteerd. Onze respondenten werden eerst kort gebriefd over het thesisonderzoek, waarna we hen vroegen of zij bezwaar hadden met het feit dat het gesprek opgenomen werd met een spraakrecorder. Slechts een respondent weigerde en vroeg of het mogelijk was enkel notities te maken. Dit werd uiteraard gerespecteerd.

Wanneer er twee of meer personen in een groep waren, vroegen we wie er wou antwoorden, om zo de meningen van enkelingen te achterhalen. Er werden maximaal twee personen tegelijk geïnterviewd, waarbij beide onderzoekers zich op een voldoende afstand van elkaar bevonden zodanig dat de twee geïnterviewden elkaars meningen niet konden beïnvloeden.

Aarschot telde een respondentenaantal van 18 inwoners en 8 bezoekers, waaronder 16 vrouwen en 10 mannen. De gemiddelde leeftijd van de respondenten betreft 61 jaar. Deze personen werden bevraagd op zondag 29 maart 2015. Alle bevraagde inwoners weten dat Aarschot verbonden is met de Eerste Wereldoorlog, terwijl 6 van de 8 bevraagde bezoekers hiervan op de hoogte zijn. De respondenten werden bevraagd in het Stedelijk Museum waar de tentoonstelling 'De Gouden Jaren van Rillaar' liep (UitinVlaanderen, 2015) (dus veel bezoekers konden aangesproken worden) aan de Sint-Rochustoren en bij de toeristische dienst. Vanwege de frisse weersomstandigheden bevonden zich weinig personen op straat, waardoor enkele respondenten (zowel bezoekers als inwoners) bevraagd werden in plaatselijke cafés. Verder werden eigenaars van bloemenzaken, medewerkers van de toeristische dienst en het Stedelijk Museum en lokale bakkers bevraagd.

In Leuven werden 42 respondenten bevraagd, waaronder 20 inwoners (inclusief randgemeenten) en 22 bezoekers. 17 inwoners en 15 bezoekers zijn op de hoogte dat Leuven verbonden is met de Eerste Wereldoorlog. De respondenten betreffen 18 mannen en 24 vrouwen met een gemiddelde leeftijd van 51 jaar. Ook in Leuven werden de respondenten ad random geselecteerd, dit op de Grote Markt, in het

stadhuis, rond Museum M, op het Ladeuzeplein en rond de toeristische dienst. Op zondag 22 maart 2015 werden de interviews afgenomen en op deze datum vond zich de KnipoogDag van vtBKultuur (vtBKultuur, 2015) plaats, waardoor een groot deel van de respondenten in het stadhuis kon bevestigd worden, dit na een aanvraag bij medewerkers van VTB Cultuur. Verder werden interviews afgenomen van medewerkers van VTB Cultuur, gidsen en medewerkers van Museum M.

In Dendermonde werden 18 inwoners (inclusief randgemeenten) geïnterviewd waarvan 15 inwoners weten dat Dendermonde verbonden is met de Eerste Wereldoorlog. Er werden 20 bezoekers bevestigd waarvan 9 respondenten op de hoogte zijn van feiten die zich afgespeeld hebben tijdens de Eerste Wereldoorlog. In totaal werden 16 mannen en 22 vrouwen bevestigd met een gemiddelde leeftijd van 52 jaar. De respondenten werden ad random geselecteerd op de Grote Markt waar het stadhuis en de Lakenhalle gevestigd zijn. De Brusselsestraat en de Oude Vest, waar zich shopping mogelijkheden bevinden, leverden ook enkele respondenten op. De interviews werden uitgevoerd op zondag 1 maart 2015 maar verschillende respondenten waren aan het *window shoppen*. Onder de inwoners waren sommigen handelaars, waaronder lokale bakkers en eigenaars van bloemenzaken, werden bevestigd. Aan het station werd een poging gedaan tot het interviewen van inwoners of bezoekers maar er was geen respons, waarna teruggekeerd werd naar het centrum voor het verder afnemen van interviews.

6.2.3 Analyse en verwerking

Elk interview werd opgenomen met een spraakrecorder. Achteraf werden de interviews volledig uitgetypt (transcript te verkrijgen bij de promotor, prof. dr. Dominique Vanneste). In dit onderzoek zal er verwezen worden naar de citaten van de deelnemers. De ja-nee vragen werden verwerkt op een kwantitatieve manier, waarbij de aantallen werden opgeteld en percentages werden gemaakt. Deze aantallen worden in het onderzoek weergegeven onder de vorm van een hiërarchische figuur.

We drukken op het feit dat de interviews niet veralgemeend mogen worden vanwege het klein aantal respondenten. Deze interviews werden gevoerd om voeling te krijgen met het onderwerp en om reeds een eerste afbeelding te maken van het gedachtegoed ten opzichte van een toeristisch product in de Vlaamse Martelaarsteden. In de verwerking van de resultaten duiden we de respondenten aan met 'R' en wordt er vermeld of de respondent een inwoner of bezoeker is. Elk van de respondenten kreeg een nummer toegewezen, op basis van chronologische volgorde. Een voorbeeld: de eerste respondent die inwoner is van Dendermonde wordt aangeduid als: R01, inwoner Dendermonde. De resultaten zullen geanalyseerd worden door middel van een overkoepelende analyse van de drie steden.

6.3 Aanbodzijde

Onderstaande tabel geeft een weergave van de geïnterviewde stakeholders langs de aanbodzijde. De stakeholders werden per e-mail gevraagd of er van hen een interview mocht afgenomen worden. Sommigen wensten liever de e-mail te beantwoorden. De stakeholders die telefonisch of face-to-face geïnterviewd werden, werden gevraagd of ze het toestonden dat het interview afgenomen werd met een spraakrecorder. Iedereen stemde in en de interviews werden uitgetypt (transcript te verkrijgen bij de promotor, prof. dr. Dominique Vanneste). In het onderzoek worden de resultaten van de interviews

verwerkt door gebruik te maken van citaten of de informatie te verwerken in tekstvorm met correcte bronvermelding.

Tabel 2: Stakeholders met betrekking tot herdenkingstoerisme in Vlaanderen

Persoon en functie	Niveau	Datum en manier van interviewen	Onderwerp
Tom Vermeulen Projectmanager '100 jaar Grote Oorlog Dendermonde' (Toerisme Dendermonde)	Lokaal	10 maart 2015 E-mail	<ul style="list-style-type: none"> • Interesse naar herdenkingstoerisme in Aarschot; • Bezoekersaantal herdenkingstoerisme in Dendermonde; • Toekomstplannen voor Dendermonde als Martelaarstad na 2018; • De visie van de inwoners m.b.t. herdenkingstoerisme in Dendermonde; • De smartphone app.
Lea Winkeler Projectleider '100 jaar Grote Oorlog' (Toerisme Vlaanderen)	Regionaal	12 maart 2015 Face-to-face interview in de kantoren van Toerisme Vlaanderen Brussel)	<ul style="list-style-type: none"> • De Martelaarsteden als onderdeel van het project '100 jaar Grote Oorlog' en de toekomstvisie; • Potentieel toeristisch product in de Vlaamse Martelaarsteden; • De samenwerking tussen de Martelaarstedensteden; • De smartphone app; • Lange termijnstrategie van het project '100 jaar Grote Oorlog' in Vlaanderen; • De Vlaamse Martelaarsteden vs. de Westhoek.
Stephen Lodewyck Programmacoördinator WO1 in de Westhoek (Westtoer)	Lokaal	18 maart 2015 Telefonisch interview	<ul style="list-style-type: none"> • Mogelijke samenwerking tussen de Westhoek en de Vlaamse Martelaarsteden; • Potentieel in de Vlaamse Martelaarsteden.

Katrien Van Ginderachter Verantwoordelijke Kwaliteitsbeheer Gidsenopleidingen Vlaanderen (Toerisme Vlaanderen)	Regionaal	20 maart 2015 E-mail	<ul style="list-style-type: none"> • Gidsenopleidingen m.b.t. de Eerste Wereldoorlog alsook de Martelaarsteden; • De belangrijkheid van gidsen in herdenkingstoerisme.
Gids in heel België (anoniem)	Nationaal	22 maart 2015 Face-to-face interview op de Grote Markt in Leuven	<ul style="list-style-type: none"> • Het vertellen van het verhaal van de Eerste Wereldoorlog (inclusief de Martelaarsteden); • De smartphone app; • Herdenkingsevenementen; • Potentieel van de Vlaamse Martelaarsteden.
Stadsgids Leuven (anoniem)		22 maart 2015 Face-to-face interview op de Grote Markt in Leuven	<ul style="list-style-type: none"> • Het vertellen van het verhaal van de Eerste Wereldoorlog (inclusief de Martelaarsteden); • De smartphone app; • Herdenkingsevenementen; • Potentieel van de Vlaamse Martelaarsteden.
Karolien Hellemans Diensthoofd Toerisme Leuven	Lokaal	25 maart 2015 Telefonisch interview	<ul style="list-style-type: none"> • De interesse naar herdenkingstoerisme in Leuven; • De smartphone app; • De betekenis van de Vlaamse Martelaarsteden in het project '100 jaar Grote Oorlog'; • Toekomstplannen voor Leuven als Martelaarstad.
Dries Peeters Cultuurbeleidscoördinator Toerisme Aarschot	Lokaal	2 april 2015 E-mail	<ul style="list-style-type: none"> • Interesse naar herdenkingstoerisme in Aarschot; • Bezoekersaantal herdenkingstoerisme in Aarschot; • Toekomstplannen voor Aarschot als Martelaarstad na 2018; • De visie van de inwoners m.b.t. herdenkingstoerisme in Aarschot; • De smartphone app.

Leen Tyrions Visit Leuven, coördinator Communicatie Toerisme Leuven	Lokaal	17 april 2015 E-mail	Cijfers met betrekking tot de smartphone app 'Martelaarsteden'.
Piet Buyse Burgemeester Dendermonde en voorzitter van de projectvereniging 'Martelaarsteden'	Regionaal	20 april, 26 april en 2 mei 2015 E-mail	Het al dan niet verder bestaan van de projectvereniging 'Martelaarsteden' en het waarom.
Karolien Hellemans Diensthoofd Toerisme Leuven	Lokaal	22 mei 2015	Cijfers m.b.t. herdenkingstoerisme in Leuven

Bron: eigen verwerking op basis van de afgenomen interviews (2015)

Empirisch onderzoek

Hoofdstuk 7: De Belgische Martelaarsteden

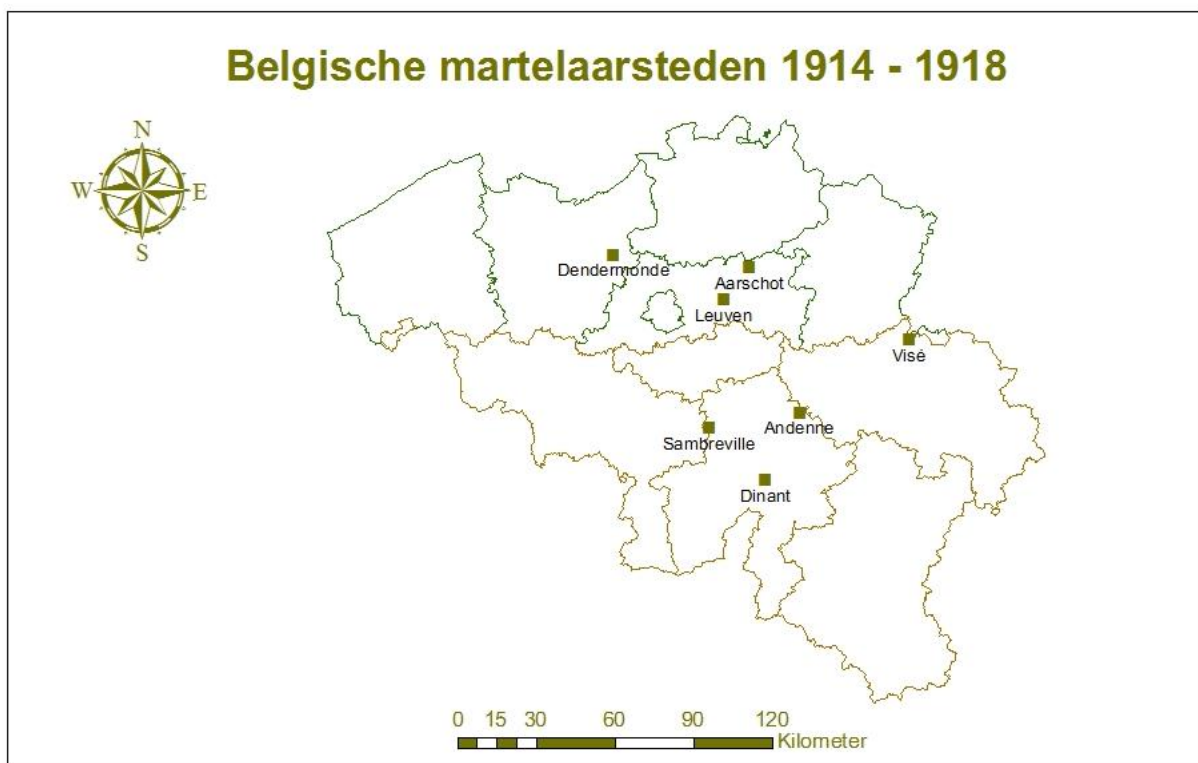
Het waren de burgemeesters van Dinant en Leuven die voor het eerst samen besloten om de honderdste verjaardag van de gebeurtenissen die plaatsvonden bij het begin van de Eerste Wereldoorlog te herdenken. Er werd gekozen om de verschillende Martelaarsteden in het land te verenigen. Om een lijst te krijgen van de Martelaarsteden in België, werd beroep gedaan op een wetenschappelijke commissie van beroeps- en amateurhistorici. De jury koos ervoor bepaalde criteria voorop te stellen om te kwalificeren als Martelaarstad zodat enige betwisting onmogelijk werd. Ten eerste dient de plaats de titel 'stad' te dragen of dient de plaats de karakteristieken van een stedelijke agglomeratie te vertonen. Ten tweede wordt het begrip 'martelaar' geassocieerd met het leed dat de steden doorstaan hebben tijdens de Eerste Wereldoorlog, bij de Duitse invasie van 1914. Er vond geweld plaats tegenover de inwoners, maar er was ook een wil tot totale vernietiging van de stad. Om als Martelaarstad te kwalificeren moest de stad dus het doelwit geweest zijn van een gelande en bewuste aanval. Tot slot konden de desbetreffende steden pas de titel 'Martelaarstad' ontvangen wanneer men gedurende de volledige eeuw de herinnering aan de gebeurtenissen van 1914 onderhouden heeft door middel van plechtigheden, het onderhoud van herdenkingsmonumenten en de publicatie van historische werken. Op basis daarvan werden de steden Visé, Aarschot, Andenne, Sambreville, Dinant, Leuven en Dendermonde gekwalificeerd als Martelaarstad. Daarna hebben de zeven steden lokale historici aangewezen om een comité te vormen dat de gebeurtenissen van augustus – september 1914 te beschrijven en herdenkingsinitiatieven uit te denken en de omschrijven die gedurende de volledige eeuw georganiseerd geweest zijn (Tixhon & Derez, 2014).

Vooraleer te onderzoeken of er potentieel is voor herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden, is het belangrijk een korte geschiedkundige schets weer te geven van wat er zich afgespeeld heeft tijdens de Eerste Wereldoorlog in de zeven Belgische Martelaarsteden. Na dit hoofdstuk zal verder gegaan worden met de Vlaamse Martelaarsteden en in Hoofdstuk 9 zullen de Waalse Martelaarsteden tot vergelijkende basis dienen. Daarna zullen deze steden niet meer opgenomen worden in het onderzoek.

Onderstaande kaart geeft de locatie van de Belgische Martelaarsteden weer. Aarschot, Dendermonde en Leuven zijn de Vlaamse Martelaarsteden terwijl Dinant, Sambreville, Visé en Andenne de Waalse Martelaarsteden vertegenwoordigen (Martelaarsteden, 2014; Vlaams Departement van Buitenlandse Zaken, 2014). Steden waar ontelbare enkelingen moesten vluchten voor geweld. In Wallonië heeft men enorme aantallen slachtoffers geteld in Dinant, Sambreville, Visé en Andenne (Breyne, 2014).

Figuur 1 : De Belgische Martelaarsteden in kaart gebracht

Bron: eigen ontwerp gerealiseerd in Arcmap, Geografisch Informatiesysteem, op basis van gegevens van Schoeters, 2011; Serrien, 2012; Bauwens, 2013; Debeer & Slos, 2013; Simoens, 2014 (Simoens, 2014).

7.1 Visé

Op 4 augustus 1914 drongen de Duitse troepen Visé binnen daar zij de Maas probeerden over te steken richting Parijs, maar de Belgen hadden de brug vernietigd waarna de Duitse troepen onder vuur genomen werden van op de linkeroever. Op 6 augustus 1914 werd een Duitse officier neergeschoten in Warsage. De burgers werden verdacht en ook in Visé kreeg de burgerbevolking het zwaar te verduren. Verschillende verdachten werden opgepakt, dit zonder enig bewijs, en werden opgehangen. Tijdens het plunderen en voeren van gewelddadige acties stierven vierentwintig burgers. Toen de stad gebombardeerd werd kon een deel van de gijzelaars ontsnappen terwijl het andere deel stierf. Op 16 augustus 1914 verdenken de Duitse troepen Belgische burgers ervan op hen geschoten te hebben. Het gevolg was enorm: **plunderingen en executies** waren onvermijdelijk. Visé werd volledig onder vuur gelegd en maar liefst 575 van de 840 gebouwen brandden af. Zo'n **600 mannelijke burgers** werden **gedeporteerd** naar een kamp in Münster, Duitsland, vrouwen moesten het dorp verlaten en **zesendertig burgers** werden op 17 augustus **geëxecuteerd** (Breyne, 2014; Schoeters, 2011; Serrien, 2012; Bauwens, 2013; Debeer & Slos, 2013; Simoens, 2014; Tixhon & Derez, 2014).

7.2 Aarschot

Op 19 augustus 1914 werd van Aarschot de eerste Martelaarstad in Vlaanderen gemaakt. De nacht werd bekend als de 'Bloednacht van Aarschot'. Duitse troepen verdachten Belgische burgers van het lossen van schoten, waarbij de Duitse kolonel Johannes Stenger het leven liet. De Duitsers reageerden hierop door het platbranden van de volledige stad, het **krijgsgevangen nemen van 45 burgers** en het **doodden van 173 Aarschottenaren** en 3000 mensen emigreerden. Ook toenmalig burgemeester Tielemans, zijn zoon en broer werden geëxecuteerd. Een spijtig aantal van **400 huizen** werd **afgebrand**. 500 burgers werden gegijzeld en moesten gedurende verschillende weken dwangarbeid verrichten. Deze dwangarbeid betrof het graven van loopgraven. 300 van de 500 gijzelaars werden getransporteerd naar het Sennelager gevangenenkamp in Duitsland. Detail: achteraf is gebleken dat de burgerbevolking Stenger niet gedood heeft. De officier was niet geliefd onder zijn medeofficieren en manschappen en uit getuigenissen bleek dat een sluipschutter uit eigen rangen Stenger neergeschoten heeft (Martelaarsteden, 2014; Tixhon & Derez, 2014).

7.3 Andenne

Ook in Andenne vond er buitensporig geweld plaats. Op 21 augustus 1914 werden **218 burgers** door het vuurpeloton **geëxecuteerd**. De Duitse troepen voerden represailles op grote schaal in bij wijze van protest omdat het Belgische leger hun planning voor het aanvallen van Frankrijk dwarsboomde. Men had in Andenne de Belgische 8ste Brigade opgesteld met als doel de vijandelijke opmars te vertragen maar Duitse troepen bedreigden de stad met een terugtrekking van de Brigade als gevolg. Opvallend genoeg werd in Andenne geen enkele Duitser gedood. De aanval op Andenne was een voorafgaande aanval op de Slag om Namen, waarbij de negen forten rond de stad verpletterd werden (Breyne, 2014; Schoeters, 2011; Serrien, 2012; Bauwens, 2013; Debeer & Slos, 2013; Simoens, 2014; Tixhon & Derez, 2014).

7.4 Sambreville

21 en 22 augustus 1914 zal voor altijd in het geheugen gegrift zijn van de inwoners. De Duitse troepen wilden Frankrijk binnenvallen en aanvankelijk vertoonde het Belgische leger, met behulp van het Franse leger, groot verzet. Toch waren de Duitse troepen beter georganiseerd en braken zij het verzet met plundering en massamoord tot gevolg. Zo'n honderd jaar geleden **lieten** een jammerlijk aantal van **383 burgers het leven**. Het grootste gedeelte werd gefusilleerd (geëxecuteerd voor een vuurpeloton) en 40 van hen werden verdronken door de Duitse troepen. **240 huizen** in Sambreville werden **onder as** gelegd (Breyne, 2014; Schoeters, 2011; Serrien, 2012; Bauwens, 2013; Debeer & Slos, 2013; Tixhon & Derez, 2014).

7.5 Dinant

Reeds op 7 augustus 1914 stonden Duitse troepen gereed om Dinant ten onder te brengen. De fortenslag rond Luik vond nog steeds plaats maar een gedeelte van het Duitse leger trok reeds verder naar Parijs, langs Dinant. Op 15 augustus bereikten ze Frankrijk maar zij werden weggejaagd door de Franse bevolking waardoor ze op 21 augustus de terugtocht inzetten. Dinant werd verwoest, huizen werden vernield en overvallen, burgers probeerden te vluchten naar Frankrijk maar zo'n 3000 van hen waren te laat en mochten van de Franse troepen de brug van de Maas en de boten niet meer gebruiken waardoor zij gevangen zaten in Dinant. Op 23 augustus werden Duitse militairen die aan het werken waren aan een pontonbrug beschoten door Franse troepen. Als wraak trokken de Duitse troepen van huis tot huis en stalen kleren van de burgers waardoor zij naakt op straat belandden. Mannen werden gescheiden van vrouwen en kinderen. Burgers werden opgepakt, vernederd en doodgeschoten en **300 burgers** werden **gedeporteerd** naar Duitsland. Rond de abdij in Leffe werden zo'n 227 voornamelijk mannelijke burgers geëxecuteerd. Andere burgers werden gebruikt als menselijk schild tegen de Franse artillerie of stierven aan de Muur van Tschoffen. Op slechts enkele dagen tijd **stierven** maar liefst **674 mensen**, zowel mannen, 76 vrouwen als 38 kinderen jonger dan 15 jaar. Toen de Duitsers de stad verlieten, brandden zij maar liefst 60 % van de stad werd plat. Van de 1 400 huizen in Dinant werden er 1 200 in brand gestoken. Alweer gaven Duitse troepen als reden van deze barbaarsheid het vermoeden dat Belgische burgers geschoten hadden op Duitse troepen, dit met jachtgeweren en luchtbuksen. Slechts een klein aantal Duitse militairen werden slachtoffer van het geschut, dit niet door de Belgische burgers, wel door Franse troepen (Breyne, 2014; Schoeters, 2011; Serrien, 2012; Bauwens, 2013; Debeer & Slos, 2013; Simoens, 2014; Tixhon & Derez, 2014).

7.6 Leuven

Leuven was een belangrijke stad tijdens de Eerste Wereldoorlog. Koning Alberts' Groot Hoofdkwartier bevond zich voor twee weken in het stadhuis van Leuven, waarna het hoofdkwartier naar Mechelen werd overgebracht. Op 19 augustus 1914 werd Leuven bezet door de Duitse troepen. De Duitse generaal von Luttwitz zou door de zoon van de toenmalige Leuvense burgemeester Leo Colins zijn neergeschoten resulterend in een schietactie van de Duitse troepen. Alweer werden burgers verdacht van het beschieten van de Duitse troepen, terwijl achteraf zou blijken dat het eigenlijk Duitse kogels waren. Reden voor die assumptie is dat de Leuvense burgemeester helemaal geen kinderen had.

Op 25 augustus hadden twee Duitse legereenheden elkaar per ongeluk beschoten. Het was nacht dus men kon niet zien of het vriend of vijand was. Duitse legeraanvoerders verkozen de Leuvense bevolking te beschuldigen in plaats van eigen fouten toe te geven. Het Belgische leger legde het spoorwegennet gebruikt door Duitse troepen gedeeltelijk plat. De frustratie was groot waardoor het Duitse leger toestemming gaf represailles te nemen. Op 25 augustus 1914 werd de stad in brand gestoken en **1081 huizen** werden **platgebrand** en **209 burgers lieten het leven**. De stad werd maar liefst drie keer geplunderd, vrouwen werden verkracht en verminkt. Na enkele dagen verlieten burgers de stad daar er slechts weinig van overbleef. De universiteit was een belangrijk doelwit, dus heel wat universiteitsgebouwen gingen teniet. Professoren en geestelijken werden afgescheiden van de burgerbevolking en werden naar Tervuren overgebracht. Ook de Leuvense **Universiteitsbibliotheek** bleef niet gespaard, wat aantoont dat oorlog meer is dan het vechten tussen twee legers. Ruim 300 000 boeken gingen in vlammen op. Ook cultureel erfgoed gaat teniet en dit werd wereldnieuws. Het in brand steken van de Universiteitsbibliotheek was voor de Verenigde Staten een belangrijk ethisch argument om zich tegen Duitsland te keren. Enkel het stadhuis bleef ongeschonden (Kattenburg, 2014; Martelaarsteden, 2014; Schoeters, 2011; Serrien, 2012; Bauwens, 2013; Debeer & Slos, 2013; Simoens, 2014; Tixhon & Derez, 2014).

7.7 Dendermonde

Door aanvallen op andere steden vluchtten heel wat burgers naar Dendermonde. Op 22 augustus 1914 signaleerde men de eerste Duitse verkenners in Dendermonde en op 4 september 1914 werd de stad onder as gelegd. Reden : generaal Max von Boehn dreigde met het platbranden van de stad wanneer Dendermonde niet onmiddellijk de witte vlag zou heisen. Dit werd door de Dendermondenaars genegeerd en de stad werd ingenomen en geplunderd door de Duitse troepen en vervolgens in brand gestoken. Dit gebeurde maar liefst drie keer. Het gerechtshof, het krijgsdepot en 90 % van de gebouwen ging in vlammen op. **Honderden burgers werden gedeporteerd** naar Duitsland en **negen burgers lieten het leven** (Martelaarsteden, 2014; Schoeters, 2011; Serrien, 2012; Bauwens, 2013; Debeer & Slos, 2013; Simoens, 2014; Tixhon & Derez, 2014).

7.8 Noot

Het begrip Martelaarsteden wordt in België en Noord-Frankrijk anders opgevat. In Noord-Frankrijk is er in de Martelaarsteden veel gevochten tussen Franse en Duitse troepen, terwijl dit in België niet het geval was. Daardoor wordt er een hoger slachtofferaantal neergeteld. Het concept Martelaarstad wordt in Noord-Frankrijk anders opgevat dan in Vlaanderen. In Noord-Frankrijk vielen enorm veel slachtoffers, zowel burgers als soldaten. Ook daar werden de steden platgebrand en gebombardeerd, maar de meeste Martelaarsteden lagen dicht bij de frontlinie, waardoor ze een gemakkelijk slachtoffer waren voor het Duitse leger. Daardoor is het Noord-Franse toeristisch product veelzijdiger dan het Vlaamse. De Slag om Verdun is een van de bekendste veldslagen uit de geschiedenis waardoor de stad automatisch op meer belangstelling en bekendheid kan rekenen. Verder is er in alle, zowel de Noord-Franse als Vlaamse Martelaarsteden sprake van de vernieling van cultureel erfgoed

Hoofdstuk 8: Stakeholders binnen de herdenking van de Eerste Wereldoorlog in België

In dit hoofdstuk zullen de stakeholders binnen het herdenkingstoerisme rond de Eerste Wereldoorlog in België besproken worden. Uiteraard zijn er belangrijke wetenschappelijke partijen die binnen de herdenking van de Eerste Wereldoorlog niet uit het oog mogen verloren worden zoals het Bijzonder Comité voor de Herinneringseducatie (helpt leraren bij het overbrengen van herinneringseducatie) (Herinneringseducatie.be, 2015), het Studie & Documentatiecentrum Oorlog & Hedendaagse Maatschappij (het Belgisch kenniscentrum voor de geschiedenis van de conflicten tijdens de 20ste eeuw) (Cegesoma, 2015) en het Algemeen Rijksarchief (bewaart unieke archiefdocumenten) (Rijksarchief, 2015). Deze partijen zullen in dit hoofdstuk niet besproken worden omdat de focus gelegd wordt op partijen die van rechtstreeks belang zijn binnen het herdenkingstoerisme in België, meer bepaald in Vlaanderen. Omdat dit thesisonderzoek kadert rond de Vlaamse Martelaarsteden, zal er niet gedetailleerd ingegaan worden op het Waalse herdenkingsbeleid. Wat wel aan bod komt, zijn de Waalse Martelaarsteden en de algemene manier van herdenken die zich vormt in Wallonië.

Dit hoofdstuk wordt gestart met de stakeholders en organisaties op internationaal niveau, dan op federaal niveau, waarna verder gegaan wordt tot Vlaams niveau en geëindigd wordt met lokaal niveau.

8.1 De Flanders Fieldsverklaring

Op 11 november 2008 voerde voormalig minister-president Kris Peeters de ‘Flanders Fieldsverklaring’ in om de herdenking van de Eerste Wereldoorlog structureel te verankeren. Vijftig landen waar honderd jaar geleden Vlaamse soldaten hebben gevochten, worden in de verklaring opgenomen. Mijlpalen in de ‘Flanders Fieldsverklaring’ zijn het voeren van een duurzame herdenkingspolitiek, wetenschappelijk onderzoek, sensibilisatie en herinneringseducatie. De oorlog moet herdacht worden in de vorm van militaire overwinningen maar ook als een les naar de toekomst toe. Bewaren van de vrede is een cruciaal element. Er is nood aan geschiedschrijving waarbij niet enkel geschreven wordt vanuit de militaire eurocentrische hoek, men heeft nood aan de oorlogsgeschiedenis in al zijn facetten. Het grote publiek en de hedendaagse jeugd moeten attent gemaakt worden op het wederzijds respect op vlakken als vrede, religie en politiek. Daarom is het van belang dat onderzoek verricht wordt naar herdenkingstoerisme (Van Varenberg, 2011).

Toch kwam er kritiek op de Vlaamse herdenkingspolitiek nadat Vlaanderen bekendmaakte dat het op internationaal niveau wil samenwerken met onder andere Australië en Nieuw-Zeeland, omdat de samenwerking met Wallonië moeizaam verloopt. Men wil Vlaanderen internationaal profileren als een plaats waar vredesonderhandelingen plaatsvinden en de vredesboodschap komt stevast in de Vlaamse beleidsnota voor, terwijl men best zou starten met samenwerking op nationaal vlak (Wouters, 2012). Ook Jansen-Verbeke & George (2013) bevestigen dit en vullen aan dat er enorm geïnvesteerd is in het organiseren van vreedevolle herdenkingsevenementen. Het concept is nieuw dus het moet goed afgebakend worden (Jansen-Verbeke & George, 2013).

8.2 Federale Organisatiecomité ter Herdenking van WO1

Om de federale herdenking van de Eerste Wereldoorlog te sturen werd het Federale Organisatiecomité ter Herdenking van WO1 opgericht. Het doel van het Federale Organisatiecomité is het bundelen van krachten om herdenkingsplechtigheden en activiteiten voor te bereiden. Het Federale Organisatiecomité wil op die manier de herinnering aan de militaire en burgerslachtoffers levend houden. Deze herinnering moet doorgegeven worden aan de jongere generatie en men doelt erop de internationale solidariteit en samenwerking voor de vrede te promoten (De Niet, 2014).

In het Koninklijk Besluit van 23 maart 2012 werd Paul Breyne (voormalig gouverneur) benoemd als commissaris-generaal in de Herdenking van de Eerste Wereldoorlog en Jean-Arthur Régibeau (directeur-generaal bij FOD Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking) werd benoemd als adjunct-commissaris-generaal. De taak van Breyne en Régibeau bestaat eruit de werkzaamheden van de operationele werkgroepen op te volgen op vlak van nationale herdenkingsplechtigheden en het federaal meerjarenprogramma. Verder bestaat hun opdracht eruit overleg op federaal, provinciaal en lokaal niveau te sturen. Tot slot moeten beide belanghebbende personen contact houden met hun collega's op internationaal niveau (be14-18, 2012).

Verder bestaat het Organisatiecomité uit vertegenwoordigers van de Federale Overheidsdienst (FOD) Kanselarij van de Eerste Minister, de FOD Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, het Ministerie van Defensie en het Instituut voor Veteranen – Nationaal Instituut voor Oorlogsinvaliden, Oud-Strijders en Oorlogsslachtoffers (IV-NIOOO). Daarnaast doet het Organisatiecomité beroep op een Wetenschappelijk Comité (hedendaagse historici/onderzoekers) wat betreft historische en wetenschappelijke adviezen, het waarborgen van de historische waarheid, de definiëring van een vernieuwde story telling voor de plechtigheden en het evalueren van de dossiers die ingediend worden in het kader van de federale projectenoproep (be14-18, 2015). De verschillende achtergronden vormen de sterkte achter de herdenking omdat alle instanties vanuit hun eigen expertise een inbreng brengen, wat het een gevarieerd en creatief project maakt (De Niet, 2014).

Tot slot bestaat er ook een internationale samenwerking vanwege het feit dat er op Belgische gronden honderd jaar geleden heel wat buitenlandse soldaten gesneuveld zijn. Men wil met de honderdjarige herdenking gedurende vier jaar een groot publiek bereiken waarbij ook de buitenlandse gevoelens een waardige uitging gegeven worden in de plechtigheden, tentoonstellingen, publicaties en activiteiten (De Niet, 2014). Vanneste & Foote (2013) benadrukken dat gezamenlijke herdenkingsmonumenten – en momenten opgedrongen worden door de internationale context.

8.3 De Vlaamse overheid

Binnen de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog in Vlaanderen staat oorlogserfgoed centraal. De reden waarom het oorlogserfgoed zo belangrijk geacht wordt, is het feit dat de laatste getuige reeds overleden is, en erfgoed dus de laatste brug, de laatste sporen, tussen het heden en het verleden vormt (Jansen-Verbeke & George, 2013; Onroerend Erfgoed, 2013; Vlaamse Overheid, 2015b). Deze elementen registreren oorlogsherinneringen en zorgen voor verhalen voor de toekomstige generaties (Jansen-Verbeke & George, 2013; Vlaamse Overheid, 2015b). Daarom heeft de Vlaamse Overheid (2015b) het project ‘Erfgoed van de Grote Oorlog’ opgericht. De bedoeling van het project is een blijvende en duurzame verankering van het oorlogserfgoed in Vlaanderen te realiseren. Onder het materieel oorlogserfgoed vallen militaire begraafplaatsen, oorlogsgedenktekens, bunkers, schuilplaatsen, verdedigingslijnen, schuilplaatsen en landschappen waar men archeologische relictten terugvindt (Vlaamse Overheid, 2015b). Onder de noemer immaterieel erfgoed van de Eerste Wereldoorlog vindt men voornamelijk verhalen, familieoverleveringen en legendes (Erfgoedcel k.ERF, 2013). Memorial Day, een jaarlijkse herdenking waarop de Amerikaanse soldaten die in België gesneuveld zijn tijdens de Eerste of Tweede Wereldoorlog vindt de laatste maandag van de maand mei. Dit herdenkingsmoment wordt gevierd in Waregem, Welkenraedt en Neupré en staat sinds 2014 vermeldt in de Inventaris Vlaanderen Immaterieel Erfgoed (De Grote Oorlog, 2014).

De Vlaamse Overheid wil het erfgoed in de best mogelijke omstandigheden overdragen naar de volgende generatie. Voor het meest belangrijke en relevante oorlogserfgoed, waaronder militaire begraafplaatsen, bunkers, schuilplaatsen en monumenten, is een beschermingsbeleid gestart. Dit beleid is ook van toepassing op aanvullend oorlogserfgoed zoals noodwoningen en logistieke constructies. Verder wordt er ook speciale aandacht besteed aan het landschap, de actor die als laatste getuige optreedt, waar de erfgoedwaarden gevestigd zijn (Onroerend Erfgoed, 2013; Vlaamse Overheid, 2015b). Heemkunde Vlaanderen (2010) drukt op het belang van het meenemen van zowel nationale als lokale initiatieven, gezien elke stad een stuk Wereldoorlog 1 geschiedenis met zich meedraagt. Bijna elk dorp dat een Duitse inval gekend heeft tijdens de Eerste Wereldoorlog (Heemkunde Vlaanderen, 2010).

In 2012 heeft het Vlaams Vredesinstituut een adviesnota opgesteld omtrent de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Daarin wordt expliciet vermeld dat Vlaanderen internationale bekendheid moet verwerven door het herdenkingsproject, en dat vooral West-Vlaanderen een stijgend aantal herdenkingstoeristen zou moeten noteren. Er wordt beleidshalve benadrukt dat het vredethema niet genegeerd mag worden (Vlaams Parlement, 2012, p. 4):

“(...) De overheid stelt daarbij voorop dat de herdenkingen ook relevant moeten zijn voor de hedendaagse samenleving. Zo moet het project er niet alleen toe leiden dat de naam Vlaanderen internationale zichtbaarheid krijgt en dat er gestreefd wordt naar een aanzienlijke toename van het vredestoerisme in (West-) Vlaanderen, het is ook de bedoeling de herdenking te verbinden met het vredethema.”

8.4 Project ‘100 jaar Grote Oorlog’

8.4.1 Het project

De bedoeling van het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ is het herdenken van de historische feiten op een passende en serene wijze. De herdenkingsactiviteiten die kaderen in het programma van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog hebben als doel om Vlaanderen op de internationale kaart zichtbaar te maken. Verder doelt men op een duurzame verbinding met het vredethema. Daarnaast wil de Vlaamse Overheid de hedendaagse en toekomstige generaties in Vlaanderen attent maken op thema’s zoals verdraagzaamheid, interculturele dialoog en een internationale verstandhouding met een tolerante samenleving en actieve internationale oriëntatie tot gevolg. Tot slot staat herdenkingstoerisme en toerisme met respect voor het erfgoed centraal. De structuur van het project is ingebed in het Departement Internationaal Vlaanderen en bestaat uit het Projectsecretariaat en de Centrale Projectgroep (zie verder) (Departement Internationaal Vlaanderen, 2015b). Lea Winkeler (Toerisme Vlaanderen) is projectleider van het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ en zij benadrukt dat de missie bestaat uit het positioneren van Vlaanderen als bestemming voor herdenkingstoerisme waar niet enkel de nadruk op de Westhoek gelegd wordt. Er wordt gesteund op een integratie van alle Vlaamse steden (forum, Winkeler, 2014).

8.4.2 Beschermcomité

Op 13 december 2012 werd door de Vlaamse Regering het Beschermcomité voor de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog opgericht. In dit comité zetelen gezaghebbenden met elk hun eigen maatschappelijke achtergrond. Elke gezaghebbende binnen het Beschermcomité koppelt zijn/haar naam aan het project ‘100 jaar Grote Oorlog’. De bedoeling van de integratie van verschillende personen met verschillende achtergronden is dat elk van deze personen vanuit de eigen ervaringen ideeën en voorstellen formuleerden voor de herdenkingsactiviteiten omtrent de Eerste Wereldoorlog. Verder bestaat hun functie eruit het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ in het binnen- en buitenland te promoten dus de gezaghebbenden moeten op de scharniermomenten van het officiële programma aanwezig zijn. Zij zijn als het ware het klankbord van het project (Steyaert, 2014). De elf comitéleden zijn volgende personen (gebaseerd op Steyaert, 2014):

- Lieve Blancquaert (fotografe),
- Frank De Winne (ruimtevaarder, houder van verschillende eredoctoraten en goodwill-ambassadeur van UNICEF),
- Jan Fabre (kunstenaar),
- Christ’l Joris (voorzitter van het Rode Kruis Vlaanderen),
- Wim Mertens (componist),
- Jacques Rogge (erevoorzitter van het Internationaal Olympisch Comité),
- Chris Van den Wyngaert (hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen en rechter bij het Internationaal Strafhof),
- Herman Van Rompuy (minister van Staat en voorzitter van de Europese Raad),
- Etienne Vermeersch (emeritus-hoogleraar en erevicerector Universiteit Gent),

- Marc Vervenne (emeritus-hoogleraar en erector Katholieke Universiteit Leuven),
- Rudi Vranckx (journalist).

8.4.3 Het Projectsecretariaat

Het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ wordt geleid door een projectsecretariaat, dat op zijn beurt gecoördineerd wordt door Pierre Ruyffelaere. Het Projectsecretariaat dient als een soort loket van de Vlaamse Overheid voor het voorbereiden, coördineren en opvolgen van het project. Op 17 februari 2012 heeft het Projectsecretariaat een actieplan neergelegd waarin de verscheidene actiepunten per beleidsdomein besproken worden, waaronder toerisme, buitenlands beleid, cultuur en media, erfgoedzorg, natuur en bos, wetenschappelijk onderzoek, en dergelijke meer (Ruyffelaere, 2014).

Het Projectsecretariaat is actief op drie niveaus (gebaseerd op Ruyffelaere, 2014):

- **Internationaal niveau:** er wordt een inventaris opgemaakt van de internationale herdenkingsplechtigheden tijdens de periode 2014 – 2018 (zowel projecten in Vlaanderen als nationaal als internationaal). De investeringsplannen van buitenlandse overheden in Flanders Fields herdenkingsmonumenten worden door het Projectsecretariaat omschreven. Verder worden er concrete voorstellen omtrent internationale herdenkingsmomenten in Vlaanderen geformuleerd.
- **Vlaams niveau:** de voortgang van het project wordt gewaarborgd door het Projectsecretariaat en de initiatieven van de Vlaamse Overheid worden geïnventariseerd. Verder dient het Projectsecretariaat tot het sturen van de Centrale Projectgroep op Vlaams niveau (platform voor coördinatie van de herdenkingsactiviteiten van de Vlaamse Overheid en de uitwisseling van informatie daarover). Het Projectsecretariaat zorgt er samen met de centrale Projectgroep voor dat er permanent overleg en uitwisseling van informatie gewaarborgd wordt tussen de verschillende partners en niveaus.
- **Lokaal niveau:** het Projectsecretariaat verzorgt gerichte communicatie over het project naar alle belanghebbende partners in Vlaanderen en stakeholders die voor een eventuele bijdrage aan het project kunnen leveren, worden opgespoord.

8.4.4 De Centrale Projectgroep

De Centrale Projectgroep, bestaande uit vertegenwoordigers van de Vlaamse Overheid en voorgezeten door Koen Verlaeckt (secretaris-generaal van het Departement Internationaal Vlaanderen), wordt gestuurd en gecoördineerd door het Projectsecretariaat. Samen zorgen deze voor permanent overleg en uitwisseling van informatie tussen de verschillende partners en niveaus (Ruyffelaere, 2014). Verder dient de Centrale Projectgroep als adviesorgaan voor de Vlaamse Regering. (Departement Internationaal Vlaanderen, 2015b).

8.5 Vlaams Vredesinstituut

Het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ wil de vredesboodschap uitdragen naar de Belgen, maar ook naar de rest van de wereld. Het Vlaams Vredesinstituut, dat opgericht werd in 2004, speelt hierbinnen een belangrijke rol. Het instituut werd opgericht als paraparlementaire instelling bij het Vlaams Parlement en het bestaat uit een Raad van Bestuur, een Wetenschappelijke Raad en een Wetenschappelijk Secretariaat. De Raad van Bestuur betreft het brede maatschappelijke middenveld van Vlaanderen terwijl de Wetenschappelijke Raad, dat internationaal samengesteld is, de onderzoeksactiviteiten van het Wetenschappelijk Secretariaat begeleidt (Vlaams Vredesinstituut, 2015). De missie van het vredesinstituut betreft het volgende:

“Om te werken aan een meer vreedevolle samenleving, bij ons en wereldwijd, is het nodig vredesvraagstukken ten gronde te analyseren en, na een open debat, de nodige maatregelen te nemen. Het Vredesinstituut staat garant voor het aanleveren van grondige analyses, het informeren en organiseren van het debat, en het aansturen op maatregelen voor het bevorderen van vrede en geweldpreventie.” (Raad van Bestuur, Vredesinstituut, 2015)

Zoals eerder vermeld, heeft het Vlaams Vredesinstituut in 2012 een adviesnota opgesteld over honderd jaar Eerste Wereldoorlog in het teken van vrede. In de adviesnota wordt vooral gedrukt op onder andere het belang van een coherente visie op een vredesgezinde herdenking waarbij verhalen verteld worden over de impact van de oorlog op het dagelijks leven van soldaten, burgers en kinderen. Oorlogsherdenkingen zijn complexe maatschappelijke fenomenen waardoor het belangrijk is dat de klemtoon gelegd wordt op het uitdragen van de vredesboodschap (in een juiste historische chronologie) en het rekening houden met de diverse verhalen van diverse culturen met elk een verschillende invulling van de historische gebeurtenissen. De Vlaamse herdenkingsfilosofie moet uiteraard kenbaar gemaakt worden. Verder mag het verleden niet louter gebruikt worden om hedendaagse doelstellingen te realiseren (het streven naar een vreedevolle samenleving), de herdenking van wat er honderd jaar geleden gebeurd is, is minstens even belangrijk (Vlaams Parlement, 2012).

Ten tweede wordt in de adviesnota aangehaald dat historici binnen de herdenking betrokken moeten worden om zo alle, en dus geen eenzijdige, elementen van de geschiedenis aan bod te laten komen. Historici kunnen bijvoorbeeld uitgenodigd worden om in een adviescomité te zetelen zodat er gewaakt wordt over de historische correctheid. Verder kunnen historici gevraagd worden te zetelen als selectiejury om subsidies toe te kennen voor bepaalde projecten (Vlaams Parlement, 2012).

Tenslotte is het volgens Vlaams Vredesinstituut van belang om door de honderdjarige herdenking beleidsdomeinen te overschrijden, zoals buitenlands beleid (International Declaration on Flanders Fields), onroerend en cultureel erfgoed, toerisme, onderwijs, cultuur en media. Het Vlaams Vredesinstituut drukt op het belang van samenwerking tussen provincies en gemeenten, het federaal niveau en andere gemeenschappen en gewesten (Vlaams Parlement, 2012).

8.6 De projectvereniging ‘Martelaarsteden/ Villes martyres’

8.6.1 Vzw Martelaarsteden

De vzw Martelaarsteden werd opgericht op 28 december 2011 en betreft de Vlaamse steden Dendermonde, Aarschot en Leuven. Het doel van het project was het verwezenlijken van een humanitair, educatief en cultureel project met een internationale uitstraling (Vlaams-Brabant 14-18, 2015). Er zijn vier hoofdactiviteiten die de Vlaamse Martelaarsteden samen ondernamen in het jaar 2014, namelijk het uitbrengen van publicaties, het organiseren van tentoonstellingen, het uitwerken van pedagogische projecten en het organiseren van officiële herdenkingsplechtigheden. De activiteiten moesten volgens de oprichtingsakte van hoogstaand kwalitatief niveau zijn waarbij de activiteiten toegankelijk zijn voor het brede publiek. De organisatie van deze activiteiten zou de samenwerking tussen de drie steden en de cultuur-toeristische partners bevorderen. Het doel van de samenwerking tussen de drie Vlaamse Martelaarsteden betrof het sensibiliseren van de huidige en toekomstige Belgische generaties rond thema's zoals 'oorlog en vrede', 'herinnering en bewustwording' en 'de Europese gedachte'. Verder werd er ook gestreefd naar een stijgend aantal nationale en internationale toeristen in de Vlaamse Martelaarsteden (Belgisch Staatsblad, 2012).

De website van de Vlaamse Martelaarsteden (www.Martelaarsteden.be) kende in 2014 een bezoekersaantal van 69 750 (waarvan 51369 individuele bezoekers) tussen 1 maart 2014 en 31 oktober 2014. 90 % van de bezoekers waren Belgen, en 10 % buitenlanders waaronder 3 % Nederlanders, 1 % Engelsen en 1 % Duitsers. Vermeulen (2015) spreekt van een succes gezien het project 'uit het niets is opgetrokken'. De gemiddelde bezoeker van de website spendeerde 2'16", iets wat volgens Vermeulen (2015) lang is (Vermeulen, 2015).

Piet Buyse, burgemeester van Dendermonde en voorzitter van de projectvereniging 'Martelaarsteden – Villes martyres', verklaart dat de projectvereniging niet meer in stand gehouden zal worden en dat er voor de jaren 2016 en 2017 geen gemeenschappelijke plannen voor gezamenlijke activiteiten gemaakt zijn. De ontbinding zal plaatsvinden voor 31 december 2015. De steden zullen apart nog initiatieven ondernemen maar op een minder grootschalig niveau dan in herdenkingsjaar 2014. Het samenwerkingsverband kan wel terug opgericht worden, indien dit nodig zou zijn (bijvoorbeeld voor een grootschalige herdenking in 2018) (persoonlijke communicatie, voorzitter projectvereniging Martelaarsteden, 2015). De reden waarom het samenwerkingsverband stopgezet is, is niet vanwege een slechte verstandhouding, integendeel, maar vanwege de beslissing van de bedrijfsrevisor gezien er in 2015 geen gezamenlijke activiteiten meer plaatsvonden en dit dus een dure kwestie is vanwege de jaarlijkse kosten:

“(...) Hierbij is niet uitgesloten dat ad hoc wordt samengewerkt, gelet op de goede relaties die gegroeid zijn tussen de steden. Maar de doelstelling van de vereniging is gerealiseerd en dit wordt positief geëvalueerd maar haar verder in standhouden heeft geen zin (...) De projectvereniging moet elk jaar een jaarverslag neerleggen, met zowel een inhoudelijke als financiële rapportering. Om deze laatste te attesteren, zijn we verplicht een bedrijfsrevisor aan te stellen wat uiteraard gebeurd is. Deze revisor heeft ons zelf gesuggereerd om de vereniging niet langer in stand te houden zonder activiteiten want de jaarlijkse kost van de bedrijfsrevisor is te hoog om een slapende vereniging in stand te

houden. Vandaar onze beslissing om over te gaan tot de vereffening.” (persoonlijke communicatie, voorzitter projectvereniging Martelaarsteden, 2015).

Verder evalueert de voorzitter van de projectvereniging (persoonlijke communicatie, 2015) de samenwerking als enorm positief omdat de Martelaarsteden samen zowel Vlaamse als federale subsidies hebben kunnen aantrekken, wat onmogelijk was geweest wanneer de steden dit apart hadden gedaan. Dankzij de gezamenlijke herdenking heeft het verhaal van de Martelaarsteden een duidelijke plaats gekregen binnen de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog. Ook de projectleider van het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ evalueert het project als positief maar benadrukt dat het nooit in de ambitie van de steden heeft gelegen een langdurige samenwerking te creëren:

“Wel, ze hebben zeker goed samengewerkt (...) Dat is zeker niet gemakkelijk om op korte termijn samen te werken. Het zijn allemaal stedelijke diensten en dat is allemaal redelijk formeel, met handtekeningen en zo. Ik denk dat ze zich met de nodige bekwaamheid hebben doorgeslagen. Dat wel he, ik denk dat we het project zeker positief mogen markeren, maar verder heb ik daar geen echo’s van opgevangen. Op geen enkel moment van ‘We gaan dat verder zetten, we moeten ermee doorgaan’, dus ik twijfel een beetje of het in de ambitie ooit gelegen heeft.”

Gelijktijdig met de stopzetting van de projectvereniging is ook hun website stopgezet. De website was enkel bedoeld op het promoten van de activiteiten die plaatsvonden in herdenkingsjaar 2014 om de historische correctheid te respecteren:

“ (...) het is met de Vlaamse Martelaarsteden, hadden wij een subsidiedossier ingediend bij de Vlaamse Overheid met als doel om een aantal activiteiten te organiseren, dat was dan specifiek in augustus (...) wij hebben daar Vlaamse subsidies voor gekregen om dat project te realiseren. Er stonden muzikale dingen op het programma, en aansluitend een lichtprojectie die het relaas van de Martelaarsteden aangetoond. (...) En dat was dus eigenlijk voor de duur van het project 2014 en daarna hebben we ook gezegd van: ‘We zetten die website ook weer offline’ omdat, de bedoeling was eigenlijk van die website om de grote activiteiten, maar zeker ook alle activiteiten, ik kan nu alleen maar over Leuven spreken, waar Leuven oproep heeft voor gedaan. Maar er zijn ook veel verenigingen die met dat verhaal aan de slag zijn gegaan en dat was specifiek tijdens de periode 2014, omdat het dan ook honderd jaar geleden was.”(persoonlijke communicatie, diensthoofd Toerisme Leuven, 2015)

Naar 2018 zijn er voor de drie Vlaamse Martelaarsteden plannen op vlak van de verhaallijn die aan het publiek voorgesteld zal worden. In Leuven zal het verhaal van de wederopbouw, historische reconstructie en de orale geschiedenis van de vluchtelingen voorgesteld worden. Dendermonde zal zich vooral focussen op de herinrichting van het stadhuis terwijl Aarschot het verhaal van de vluchtelingen en de wederopbouw zal brengen. (persoonlijke communicatie, voorzitter projectvereniging Martelaarsteden, 2015).

8.6.2 Vzw Villes Martyres 1914-2014

De vzw Villes Martyres 1914-2014 werd opgericht op 31 januari 2012 en omvat de vier Waalse Martelaarsteden Andenne, Dinant, Sambreville en Visé. De vereniging had tot doel activiteiten te organiseren in het jaar 2014 in het kader van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Verder werden zowel publieke als private culturele, intellectuele en ontspanningsgerelateerde herdenkingsactiviteiten sterk aangemoedigd. Het doel van deze herdenkingsactiviteiten, zonder winstoogmerk, was het in stand houden van de herinnering van de feiten die zich afgespeeld hebben in de Waalse Martelaarsteden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Tot slot onderzocht de vzw de mogelijkheden tot subsidiëring van de herdenkingsactiviteiten. Zoals aangegeven in het Belgisch Staatsblad, en zoals de naam van de vereniging aantoont, bestond deze vereniging zonder winstoogmerk enkel in het jaar 2014 en werd deze na herdenkingsjaar 2014 stopgezet (Belgisch Staatsblad, 2012).

8.6.3 De overkoepelende vereniging vzw ‘Martelaarsteden/ Villes martyres’

De vzw ‘Martelaarsteden/ Villes martyres’ is een overkoepelende projectvereniging die opgezet werd tussen de drie Vlaamse Martelaarsteden en de vier Waalse Martelaarsteden. De criteria om de naam ‘Martelaarstad’ toegewezen te krijgen, is ten eerste dat men een stad moet zijn, dus dorpen waar zich gelijknamige feiten afgespeeld hebben, werden voor deze titel buiten beschouwing gelaten. Ten tweede moet de oorlogsherinnering levendig gehouden zijn en deze moet aanwezig zijn in de geest van de inwoners (Vansina, 2014).

De overheid is voorstander van coöperatie tussen de Martelaarsteden op federaal niveau. Er wordt een budget van 950 000 euro per jaar vrijgemaakt, dit gerealiseerd door de winst van de Nationale Loterij van 2012, 2013 en 2014. Het budget, beheerd door het Federaal Organisatiecomité voor de Herdenking van de Eerste Wereldoorlog, wordt besteed aan het project ‘Federale herdenking 14-18’ en een boek omtrent de Martelaarsteden, waarvoor 100 000 euro van het budget voorzien is (Dierick, 2013; RTC, 2014). Het boek ‘Martelaarssteden’ werd op 2 juni 2014 aan de pers voorgesteld (Vansina, 2014).

Ook de Naamse burgemeester Jacques Etienne en de Leuvense burgemeester Louis Tobback hebben gedrukt op het belang van het vermijden van een communautaire verdeeldheid, zodat het respect voor de gesneuvelde soldaten en burgers gewaarborgd blijft. De herdenking van de Eerste Wereldoorlog in de (martelaar)steden moet een gemeenschappelijk evenement zijn waarbij samenwerking onmiskenbaar belangrijk is (Belga, 2011). Het samenwerkingsverband heeft ervoor gezorgd dat de Belgische Martelaarsteden zich samen geëngageerd hebben om door het project het integrale verhaal van de Eerste Wereldoorlog in België uit te dragen (Vermeylen, 2015).

De samenwerkingsovereenkomst werd ondertekend door beide juridische entiteiten (vzw Martelaarsteden en vzw Villes martyres 1914-2014) op 3 juli 2012 in Dendermonde (Archive, 2012; Wouters, 2012). Het samenwerkingsprotocol betreft de modaliteiten van de samenwerking (Archive, 2012). Het doel van de projectvereniging was om de gezamenlijke geschiedenis van de

Martelaarsteden tijdens de eerste oorlogsdagen in kaart te brengen, en dit over de taalgrens heen (Steyaert, 2014). Er wordt gesproken over een uniek samenwerkingsverband tussen Vlaamse en Waalse steden. De zeven Martelaarsteden hebben samen vijf projecten gerealiseerd, namelijk het uitbrengen van een wetenschappelijk onderbouwde publicatie (Martelaarssteden), het organiseren van tentoonstellingen die in elke Martelaarstad gestalte zal krijgen, het uitwerken van pedagogisch didactische projecten voor het lager en middelbaar onderwijs, een postzegelreeks en het organiseren van officiële herdenkingsplechtigheden op zowel gemeentelijk als op provinciaal niveau. De samenwerking tussen de zeven Martelaarsteden vond plaats in het jaar 2014 (Archive, 2012).

In de bijlagen van het Belgisch Staatsblad (2012) betreffende de akte van de oprichting van de projectvereniging Martelaarsteden en ondertekend door Leuvens burgemeester Louis Tobback, wordt expliciet vermeld dat er kan samengewerkt worden met de Waalse Martelaarsteden (wat achteraf ook gebeurd is):

“De projectvereniging kan samenwerken met Waalse Martelaarsteden voor het organiseren van gezamenlijke activiteiten die kaderen binnen haar doel.”

Gezien beide vzw's stopgezet zijn na herdenkingsjaar 2014, is de overkoepelende projectvereniging 'Martelaarsteden/ Villes martyres' ook tot een eind gekomen.

8.7 Vlaanderen en Wallonië: verschillende manieren van het herdenken van de Eerste wereldoorlog

Zoals eerder vermeld, hebben de Vlaamse en Waalse Martelaarsteden gedurende herdenkingsjaar 2014 een samenwerkingsovereenkomst gehanteerd waarin ze onder andere een evenementenreeks van vijfenveertig evenementen georganiseerd hebben (RTC, 2014). Toch zijn er kritische kanttekeningen die gemaakt worden. Historicus Nico Wouters (2012) benadrukt dat de Vlaamse en Waalse herdenkingspolitiek verschillende prioriteiten hebben, wat kan leiden tot structurele en institutionele problemen. Dit zijn belangrijke aspecten die in acht genomen moeten worden wanneer een er in de toekomst geopteerd wordt voor een samenwerking tussen beide landshelften, hetzij tussen de Martelaarsteden, hetzij tussen andere steden die een belangrijke betekenis gespeeld hebben tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hieronder wordt zowel het Vlaamse als het Waalse herdenkingsbeleid toegelicht, het belang van nationale samenwerking, waarna enkele problemen die kunnen optreden geanalyseerd worden.

8.7.1 Het Vlaamse herdenkingsbeleid

Vlaanderen, en dan specifiek de Westhoek, heeft zich in de aanloop naar de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog geprofileerd als een enorm populaire herdenkingstoeristische bestemming (Wouters, 2012; Bauwens, 2013), mede dankzij voormalig Minister van Toerisme Geert Bourgeois. De grote baten die de West-Vlaamse steden hebben bij het herdenkingstoerisme is te danken aan hun bezit van materieel erfgoed waaronder loopgraven, herdenkingsmonumenten, musea en oorlogsgelateerde gebouwen (Bauwens, 2013). Het Vlaamse herdenkingsprogramma focust zich vooral op toerisme, cultuur, onroerend erfgoed, wetenschappelijk onderzoek, internationaal beleid, onderwijs en

herinneringseducatie. Er wordt veel aandacht besteed aan instellingen die de herdenkingspolitiek ondersteunen, zoals FARO (Vlaams Steunpunt voor Cultureel Erfgoed vzw) en de erfgoedcellen verdeeld over de (martelaar)steden. Deze organisaties zijn structureel ingebed in het systeem en ze hebben mandaat waardoor ze de projecten ten allen tijde mogen bijsturen. Door de wirwar aan organisaties in Vlaanderen kunnen er veel tegenstemmen ingebracht worden wat het openlijk gestuurd herdenkingsbeleid in de Vlaamse (martelaar)steden dan weer bemoeilijkt (Wouters, 2012).

Volgens het regeerakkoord van de Vlaamse Regering is het de bedoeling de Eerste Wereldoorlog te herdenken in de vorm van een topevenement, zonder het respect voor de gewonden en gesneuvelden te verliezen. Wat sterk wordt bekritiseerd door onder andere Wouters (2012) is het feit dat Vlaanderen, met de Westhoek als stokpaardje, van de herdenking gebruik maakt om in de kijker te komen en zich zo naar de toekomst toe te profileren als toeristische topbestemming dankzij het herdenkingstoerisme. Toch maakt Vlaanderen hier geen geheim van (Van Varenberg, 2011; Vanneste & Foote, 2013).

8.7.2 Het Waalse herdenkingsbeleid

In Wallonië wordt er in tegenstelling tot in Vlaanderen, veel aandacht besteed aan de beginmaanden van de Eerste Wereldoorlog. De Waalse Martelaarsteden worden in de spotlight gezet. Ook de maatschappelijke en ideologische context zijn sterk verankerd in het Waalse herdenkingsbeleid. Wallonië geeft prioriteit aan burgeropvoeding, met andere woorden: herdenking boven toerisme (Bauwens, 2013). Men hecht veel belang aan de herinnering van de slachtoffers (Raspoet, 2014). Ook de verdediging van de democratische waarden aan de hand van het herdenken en herinneren van genociden, oorlogen en misdaden tegen het menselijk wezen zijn sterk ingebed in het Waalse herdenkingsbeleid (Wouters, 2012). Volgens Historica Laurence van Ypersele wordt in Wallonië meer aandacht besteed aan de herdenking van de Tweede Wereldoorlog omdat Wallonië zich associeert met de Slag om de Ardennen en is daarom het herdenkingsbeleid ten opzichte van de Eerste Wereldoorlog minder uitgewerkt in Wallonië dan in Vlaanderen (Raspoet, 2014).

8.7.3 Problemen die kunnen optreden bij de samenwerking

Vlaanderen en Wallonië hebben eenzelfde ideologisch gedachtegoed. Mensenrechten zijn voor beide landshelften van vitaal belang alsook solidariteit, interculturele dialoog en wederzijds begrip, individuele basisvrijheden en de strijd tegen racisme en uitsluiting. Beide landshelften hebben dezelfde doelen maar vullen dit op politiek-maatschappelijk vlak volledig anders in (Wouters, 2012), zoals hierboven reeds besproken.

Het feit dat Vlaanderen en Wallonië op sommige vlakken moeilijk samenwerken komt door het niet vooraf hand in hand gaan van beide Gemeenschappen. De Vlaamse, Franstalige en Duitstalige Gemeenschap hebben elk een apart cultuurbeleid, wat ervoor zorgt dat er discrepanties tussen de verschillende visies kunnen optreden. Elke Gemeenschap heeft eigen initiatieven en beleidstrajecten die ervoor zorgen dat een samenwerking moeilijk is. Toch moeten ze in het ruimere kader van het cultuurbeleid tot een consensus komen maar ze mogen eigen implicaties toevoegen (zie o.a. het

goedkuren van de UNESCO conventie m.b.t. het borgen van immaterieel cultureel erfgoed in 2003) (Van Den Broucke & Thys, 2010).

Het verhaal van de Eerste Wereldoorlog begon in de Martelaarsteden, maar er wordt slechts weinig aandacht besteed aan dit verhaal in Vlaanderen (Wouters, 2012). Een bedenking die hierbij kan gemaakt worden is dat Vlaanderen het front heeft en daarom meer in de kijker gezet wordt door bijvoorbeeld de musical ‘1418’ (over liefde en onvoorwaardelijke vriendschap onder Belgische gemobiliseerde soldaten) (1418, 2015) en het theater ‘Flanders Fields, Eindbestemming Poperinge’ (over de Britse vrouw Nellie Spindler die verpleegster was tijdens de Eerste Wereldoorlog in Lijssenthoek, Poperinge) (Poperinge 1418, 2015). In Wallonië wordt wel veel aandacht besteed aan de Martelaarsteden, wat tot conflict zou kunnen leiden omdat in Vlaanderen vooral het frontverhaal verteld wordt (Wouters, 2012).

Naast het samenwerkingsverband tussen de Vlaamse en Waalse Martelaarsteden zijn er ook controverses merkbaar. Dit kan gestaafd worden door volgend voorbeeld. De website www.Martelaarsteden.be geeft enkel informatie over de Vlaamse Martelaarsteden en de Waalse Martelaarsteden worden niet vermeld. Personen met weinig achtergrond en kennis van het onderwerp zouden dus kunnen denken dat enkel Vlaanderen Martelaarsteden bezit. Op de webpagina van het Departement Internationaal Vlaanderen (2015) daarentegen, worden de Waalse Martelaarsteden wel vernoemd. Zo staat er op het tabblad ‘Initiatieven op lokaal niveau’ het volgende vermeld:

“Ook vanuit het netwerk van de Martelaarssteden bereiden Aarschot, Dendermonde en Leuven, in samenwerking met de Waalse steden Andenne, Dinant, Sambreville en Visé, een gezamenlijk programma voor. Die steden bundelen de krachten om de eerste oorlogsdagen in de zomer van 2014 te herdenken.” (Departement Internationaal Vlaanderen, 2015)

Een ander belangrijk probleem dat zich kan stellen is de taal- en cultuurbarrière. Het is enorm moeilijk publieke speeches steeds in beide landstalen te geven alsook het vertalen van de mission statements is niet altijd evident. Het is gemakkelijker te implementeren verantwoordelijken aan te stellen voor toerisme, erfgoed en culturele aanbelangen in de verschillende regio’s op verschillende overheidsniveaus (Wouters, 2012). Volgens Karolien Hellemans, diensthoofd van Toerisme Leuven (persoonlijke communicatie, 2015), vormt het taalverschil dan weer geen probleem, omdat men hetzelfde verhaal brengt.

8.8 Vlaanderen in de kijker, Wallonië in de schaduw – de impact van het beleid

Wanneer reizigers in Brussels Airport landen, valt het oog meteen op de poppy’s die overal aan het plafond hangen. Het herdenkingstoerisme wordt door middel van informatieve palen gepromoot maar het valt op dat geen enkele Waalse stad vertegenwoordigd is (zie onderstaande fotoreeks). De nietsvermoedende toerist zou dus kunnen denken dat er in Wallonië op vlak van oorlog niets te bezichtigen valt. Ook opvallend is de grote vertegenwoordiging van de West-Vlaamse steden. Enkel Martelaarstad Leuven wordt geafficheerd, Aarschot en Dendermonde worden niet geafficheerd of vermeld. Dit is enorm problematisch, zowel voor de Vlaamse Martelaarsteden als voor geheel

Wallonië. Steden zoals Antwerpen en Brugge die reeds een goede internationale reputatie met zich meedragen worden in de kijker gezet, wat nadelig kan zijn voor het toeristisch product van de Martelaarsteden.

Figuur 2: Informatieve palen omtrent de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog

Bron: eigen fotoreeks gemaakt in Brussels Airport, 22 september 2014

Lea Winkeler, projectleider van het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ benadrukt dat Toerisme Vlaanderen instaat voor de financiële kant van de verwerking van de informatieve palen. Dit is een verklarende factor waarom er geen Waalse steden op de informatieve palen staan. De reden waarom er geen meerdere Martelaarsteden op de informatiepanelen te zien zijn, verklaart Winkeler (persoonlijke communicatie, 2015) aan de hand van de bestemmingen die populair zijn voor niet-Schengen landen:

“(…) Dit is de aankomsthal voor de niet-Schengen, omdat het eigenlijk internationaal gezien het interessantste is. De meeste landen waarmee we willen werken rond het thema Wereldoorlog 1, zijn allemaal niet-Schengen landen. Schengen-landen, dat is dan bijvoorbeeld Nederland, maar die komen dan niet met het vliegtuig dus dat zou een foute investering geweest zijn. We hebben dan geredeneerd: ‘De toeristen die van verder komen, waar zouden die mogelijks kunnen naartoe gaan?’ en dan kom ik nog eens terug op mijn verhaal: Leuven, akkoord, dat heeft nog ietske van potentieel en omvang, Antwerpen ook trouwens, dat is hetzelfde, en Brussel zal er normaal gesproken ook wel tussen zitten. We hadden natuurlijk ook een beperkt aantal palen (lacht) dus euhm, het zwaartepunt ligt dan d’office ook weer op de Westhoek he. Want we weten, als men komt voor de Eerste Wereldoorlog, gaat men toch naar de Westhoek. Je kan dat een beetje compenseren maar je moet je middelen niet inzetten op iets waarvan je op voorhand weet dat het heel weinig zal opbrengen. Men moet de Return On

Investment nog een beetje in het oog houden, dus dat is de reden. Die promotie op Zaventem is een deel van onze campagne he. Je moet het zien als een soort onthaal.”

8.9 De toeristische diensten van de Vlaamse Martelaarsteden: provinciaal en lokaal

Binnen het netwerk van de Martelaarsteden werken de verschillende steden ook op lokaal en regionaal vlak activiteiten uit (Steyaert, 2015; persoonlijke communicatie, projectleider ‘100 jaar Grote Oorlog, 2015). Hieronder worden de toeristische diensten van de provincies waarin drie Vlaamse Martelaarsteden zich bevinden kort besproken, alsook de toeristische diensten van de Martelaarsteden zelf. Verder wordt hun bijdrage tot het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ toegelicht.

8.9.1 Toerisme Vlaams-Brabant

Lodewijk De Witte is gouverneur van de provincie Vlaams-Brabant. Toerisme Vlaams-Brabant bestaat uit drie toeristische entiteiten, namelijk de regio Groene Gordel, de kunststad Leuven en de regio Hageland, waartoe Aarschot behoort. Toerisme Vlaams-Brabant richt zich zowel op dag- als verblijfstoerisme, recreatieve en zakentoeeristen. Men wil externe bezoekers aantrekken om zo de economische return en werkgelegenheid in de regio te creëren. De provinciedomeinen vormen het visitekaartje voor toerisme, waaronder het provinciedomein Kessel-Lo dat een nieuw minigolfterrein en ‘ploeterbos’ zal krijgen, het provinciedomein Huizingen dat een nieuwe waterglijbaan in het zwembad voor kleuters zal krijgen, de Halve Maan waar de natuurtuin Webbekoms Broek educatief zal ingericht worden, het Vinne met een toegankelijke infobalie voor dag- en verblijfstoeristen, etc (WES, 2014).

Volgens WES (2014) is het thema ‘Wereldoorlog 1’ de ideale trekpleister voor internationale bezoekers. Voor de honderdjarige herdenking wil Vlaams-Brabant onroerend, roerend en immaterieel oorlogserfgoed voor het brede publiek toegankelijk stellen. De provincie ondersteunt, ontwikkelt en begeleidt regionale initiatieven die een bijdrage leveren tot onderzoek, conservatie en ontsluiting van het oorlogserfgoed (Vlaams-Brabant 14-18, 2015). De ontwikkeling van het Belevingscentrum Tildonk (het centrale thema is het dagelijks leven tijdens de Eerste Wereldoorlog) vormt een belangrijk toeristisch project waarop de provincie ingezet heeft (WES, 2014). Eén (2014a) vermeldt het Belevingscentrum op hun website, wat een goede vorm van promotie is. Toerisme Vlaams-Brabant heeft een onderdeel geweid aan de Martelaarsteden waarop beknopt de oorlogsgeschiedenis van de Martelaarsteden omschreven wordt. Op vlak van herdenkingstoerisme biedt men informatieve wandel- en fietsroutes aan rond de Dijlelinie, de Getelinie en de Brabantse Kouters. Er wordt verwezen naar de website van de Vlaamse Martelaarsteden, maar deze is intussen verwijderd (Vlaams-Brabant 14-18, 2015).

8.9.2 Toerisme Oost-Vlaanderen

Sinds 1 januari 2013 is Jan Briers gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen. In het Meerjarenplan 2014 – 2019 van Oost-Vlaanderen is het stimuleren van dag- en verblijfstoerisme en recreatie een van de tien prioritaire doelstellingen. De provincie wil dit bereiken door het bovenlokaal aanbod uit te

breiden en dit aanbod te ontwikkelen op een duurzame en kwaliteitsvolle manier. Het uitgangspunt is ‘Oost-Vlaanderen beleven’. Toerisme Oost-Vlaanderen overschrijdt het lokale niveau door samen te werken met de gemeentebesturen en de private sector in regionale toeristische samenwerkingsverbanden. Op vlak van innovatie doelt de provincie op het ontwikkelen van innovatieve toepassingen, waaronder smartphone applicaties om zo tot een verhoogd niveau van de beleving van toeristische producten te komen (Deputatie Oost-Vlaanderen, 2014).

Het project ‘Groote Oorlog in Scheldeland’ wil de oorlogsgeschiedenis van Scheldeland in de kijker zetten door middel van fiets- en wandelroutes, evenementen en tentoonstellingen. Het project richt zich op drie thema’s (Toerisme Vlaamse Ardennen, 2015):

1. ***De forten van Scheldeland:*** De forten van Liezele, Bornem en Breendonk (deel van de Stelling van Antwerpen, militaire verdedigingsgordel die uit twee ringen van forten bestond). Het fort van Liezele is het meest complete fort van de Stelling van Antwerpen en kan zowel individueel als in groep bezocht worden met gids, zonder gids of met een audiogids.
2. ***De strijd aan de oevers van Schelde en Dender:*** De strategische ligging van Dendermonde die resulteerde in Dendermonde als Martelaarstad en de Slag om de Schelde worden ingezet in het toeristisch product van de Vlaamse Ardennen
3. ***Leven in bezet gebied:*** Na de inval van het Duitse leger in 1914 werd België opgedeeld in drie gebieden waarvan de grenzen zwaar bewaakt werden. Scheldeland maakte deel uit van het Etappengebied. Vier jaar lang overleefde de bevolking van Scheldeland in armzalige omstandigheden en waren er heel wat daklozen en vluchtelingen. Aalst voorkwam dat haar inwoners gedeporteerd werden door hen te laten werken aan een 19 hectare groot stadspark. Dit maakt vandaag deel uit van het oorlogserfgoed van Aalst. Mensen moesten in stallen, serres en noodwoningen leven. Het tastbaar erfgoed is verdwenen maar de verhalen maken deel uit van het toeristisch product in Scheldeland.

8.9.3 Toerisme Aarschot

In Aarschot betreft de grootste toeristische troef de combinatie tussen cultureel erfgoed en natuur. De stad richt zich op drie thematische pijlers:

1. De Aarschotse Bruine (historisch bier dat gebrouwen wordt in de stadsbrouwerij en een nieuwe introductie kende in 2012),
2. De Demer (voor wandel- en fietsroutes),
3. Geschiedenis (waarvan de Eerste Wereldoorlog een belangrijk onderdeel is. Toch zal dit nu heel wat minder aanwezig zijn dan in het herdenkingsjaar 2014) (persoonlijke communicatie, Cultuurbeleidscoördinator Toerisme Aarschot, 2015).

Op gebied van natuur is de omgeving van de Demer geschikt voor wandel- en fietstoerisme. De Toeristische Dienst van Aarschot richt zich voornamelijk op dagtoerisme omdat de overnachtingcapaciteiten eerder beperkt zijn. In het stadscentrum bevindt zich slechts één hotel, dat zich in een duurdere prijsklasse bevindt. De andere overnachtingcapaciteiten bevinden zich buiten het stadscentrum (3 hotels, 4 campings en 4 bed & breakfasts). Het belangrijkste evenement is de Sint-

Rochusviering (AGB Het Gasthuis, 2014), dat in 2014 in het teken van de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog stond.

De stad Aarschot herdenkt de gebeurtenissen van honderd jaar geleden op gepaste wijze door middel van verschillende herdenkingsactiviteiten. Er werd bewust gekozen om de activiteiten in augustus te laten plaatsvinden zodat het historisch en chronologisch correct was. De meeste activiteiten vonden dus plaats in augustus 2014. In de stad waren verschillende banners en foto's te zien om het herdenkingsprogramma kenbaar te maken aan bezoekers en inwoners (Peeters & Ombelets, 2014). Op de website van Aarschot, noch in de meerjarenplanning, staat Aarschot vermeld onder de noemer Martelaarstad.

8.9.4 Toerisme Leuven

Voor toerisme in het algemeen doelt Leuven op verblijfstoeristen, en dit op een kwalitatieve en duurzame manier. Het is de bedoeling dat de stad ingedeeld wordt voor zowel de bezoekers als de bewoners als de studenten als de bedrijven. Leuven legt de klemtoon op drie pijlers, namelijk kennis, innovatie en creatie, bier en smaak, religieushistorisch patrimonium en kunst. Deze drie inhoudelijke pijlers ondersteunen het eeuwenoude, en tegelijk springlevende imago van de stad (Bestuursnota 2013 – 2018, 2013).

In de Bestuursnota van de stad Leuven voor de periode 2013 – 2018 (2013) staat vermeld dat de cel evenementen en feestelijkheden, de afdeling toerisme, Erfgoedcel, Museum M en Stad Leuven Academie en Beeldende Kunst & Conservatorium (SLAC) de organisatie van de herdenkingsactiviteiten in 2014 georganiseerd hebben. Een van de actiepunten van de Bestuursnota betroffen de tentoonstelling 'Ravage' in Museum M om de vernietiging van cultureel erfgoed in tijden van conflict te centraliseren met een cultuurhistorische invalshoek. Leuven heeft zich doorheen herdenkingsjaar 2014 geprofileerd onder de historische gebeurtenis 'De brand van Leuven' (Bestuursnota 2013 – 2018, 2013) waarbij vooral vernieling van de historisch waardevolle Universiteitsbibliotheek symbool staat van hoe de oorlog ook cultureel erfgoed geraakt heeft (Erfgoedcel Leuven, 2015). Verder stond in Museum M het onderwerp 'misdaden tegen cultuur' in de kijker. Naast Museum M staat ook de samenwerking tussen de Belgische Martelaarsteden vermeld als actiepunt. Het Leuvense luik binnen de projectvereniging 'Martelaarsteden – Villes martyres' werd opgevolgd door de Dienst Toerisme en Erfgoedcel. Ook het requiem van Mozart op het Ladeuzeplein met een afsluitende lichtshow (dat de brand evoceert en de vredesboodschap uitstraalt) was een van de actiepunten in de Bestuursnota. Tot slot wordt in de Bestuursnota de ontsluiting van de Universiteitsbibliotheek besproken. De Universiteitsbibliotheek wordt voor het grote publiek ontsloten zodat men op een evocatieve en educatieve manier de verwoesting en wederopbouw van de stad Leuven kan voorstellen in het gesloten deel van de toren. Zowel de Eerste als Tweede Wereldoorlog (weliswaar in mindere mate) worden geschetst in het gesloten deel van de toren van de Universiteitsbibliotheek (Bestuursnota Stad Leuven 2013 – 2018, 2013). Het dient vermeld te worden dat enkel in de Bestuursnota de stad Leuven als Martelaarstad omschreven wordt, terwijl dit op de (toeristische) website niet het geval is.

8.9.5 Toerisme Dendermonde

Sinds enkele jaren wordt er in Dendermonde ingezet op recreatief dagtoerisme en de uitbouw van kleinschalig verblijfstoerisme. De stad biedt een variërende omvang aan activiteiten aan, waaronder fiets- en wandeltoerisme, dagarrangementen, musea, evenementen en watergebonden toerisme (Scheepvaartmuseum, het project ‘De Dender loopt’, voormalige scheepswerven die publiek toegankelijk zijn, e.d.). Op vlak van erfgoed bieden verschillende projecten een toeristische meerwaarde. Voorbeelden die de stad meer wil uitwerken zijn Dendermonde ‘vestingstad’ (militair erfgoed ter beschikking stellen van het ruimere publiek), het project ‘100 jaar Grote Oorlog’, Dendermonde ‘Werelderfgoedstad’ (het Belfort, het Sint-Alexiusbegijnhof, het Ros Beiaard, de Gildereuzen en hun ommegangen als belangrijk werelderfgoed). De erfgoedcel ‘Land van Dendermonde’ wil de regionale identiteit versterken door in te zetten op immaterieel erfgoed door middel van het organiseren van regionale projecten zoals de Ros Beiaardomwegang, reuzenomwegang, feesten, plaatselijke reuzen, folkloristische gebruiken en gastronomie. Ook de herdenking van de Eerste Wereldoorlog valt onder immaterieel erfgoed. Toerisme Oost-Vlaanderen en Toerisme Scheldeland treden als coördinerend en ondersteunend orgaan op voor het toeristisch beleid in de stad Dendermonde. De doelgroepen van Toerisme Dendermonde gezinnen met kinderen. Personen tussen 12 en 18 jaar en kleuters zijn partijen die niet deelnemen aan georganiseerde activiteiten, projecten en evenementen terwijl kinderen onder de 12 jaar en volwassenen wel sterk aangetrokken worden door het vrijetijdsaanbod. De verenigingen willen de categorie 12 tot 18 jaar in de toekomst meer bereiken (Stadsbestuur Dendermonde, 2013).

Op de website van Dendermonde wordt de stad genoemd als Martelaarstad:

“Tijdens de eerste maanden van de Eerste Wereldoorlog kregen een aantal steden het ongemeen hard te verduren op weg naar de loopgravenoorlog in de Westhoek. Zo kregen Aarschot, Andenne, Dinant, Leuven, Sambreville, Visé en ook Dendermonde de weinig benijdenswaardige titel van "Martelaarstad".”

Het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ mikte in Dendermonde op een bovenregionale uitstraling. Dendermonde had als doel de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog in 2014 aan te grijpen om zo een toeristisch, educatief en cultureel project te brengen met zowel een nationale als een internationale uitstraling (Stadsbestuur Dendermonde, 2013). Het herdenken van Dendermonde als Martelaarstad zorgde ervoor dat het lokale niveau overschreden werd en dat er stilgestaan werd bij de rol die de stad in de Eerste Wereldoorlog gespeeld heeft. Dendermonde wil zich vooral historisch relevant profileren door de veelheid aan projecten, complementair aan de Westhoe (Vermeulen, 2015). Het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ heeft zich in 2014 gericht op drie pijlers (gebaseerd op Vermeulen, 2015):

1. *Een onderbelichte passage van de Grote Oorlog in België terug een plaats geven in het collectieve geheugen van huidige en toekomstige generaties.* De bedoeling van het project was het minder bekende stuk geschiedenis van de stad terug aan het licht te brengen.
2. *Het vredethema verder maatschappelijk verankeren door de ontsluiting van het oorlogsverleden.* Dendermonde heeft ervoor gekozen zoveel mogelijk verhalen van soldaten en burgers aan bod te laten komen om zo de impliciete impact op het dagelijks leven van deze personen aan te tonen.
3. *Het stimuleren van culturele, educatieve en toeristische aandacht voor Dendermonde.* Dankzij de ondersteuning door Toerisme Vlaanderen en de samenwerking met de andere Belgische Martelaarsteden, heeft men geprobeerd met het project te mikken op bezoekersstromen die naast de ondernomen acties van de Toeristische Dienst ook gegenereerd zullen worden door zowel nationale als internationale communicatiecampagnes.

De bevolking wist na honderd jaar nauwelijks nog hoe de Dendermondse oorlogsgeschiedenis eruit zag en de bedoeling van het project was om zowel in Vlaanderen als lokaal het collectief geheugen terug aan te scherpen. Zowel om historische redenen als om het creëren van de bewustwording. Door het project wilde men aantonen dat vrede kostbaar is, en dit in alle delen van de wereld (Vermeylen, 2015).

Hoofdstuk 9: Herdenkingstoeristische vraag in Noord-Frankrijk en Vlaanderen

9.1 Het belang van herdenkingstoerisme in Noord-Frankrijk: een cijfermatige benadering

Noord-Frankrijk telt vier Martelaarsteden en daarom is het interessant om het herdenkingstoerisme in Noord-Frankrijk en Vlaanderen met elkaar te vergelijken. Er wordt gekozen om Vlaanderen en Noord-Frankrijk te evalueren omdat zij een gelijkaardige oorlogsgeschiedenis (slagvelden en Martelaarsteden) kennen en dit topbestemmingen zijn voor herdenkingstoerisme.

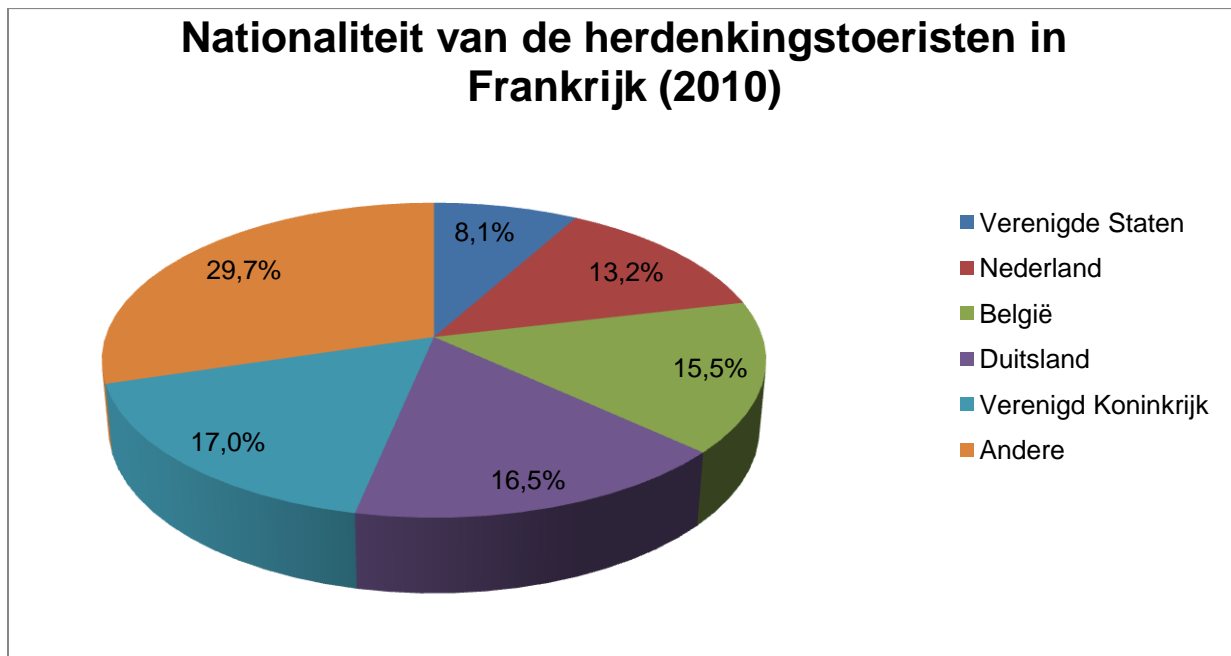
Omdat er geen aparte cijfers van herdenkingstoerisme in Noord-Frankrijk ter beschikking zijn, zal een analyse gemaakt worden van geheel Frankrijk. Het dient vermeld te worden dat de belangrijkste en meest bezochte oorlogssites zich bevinden in Noord-Frankrijk (Atout de France, 2010; Ministère de la Défense, 2013). 2014 was een uitzonderlijk goed jaar voor herdenkingstoerisme in Frankrijk. Het Ministerie van Defensie heeft een telling uitgevoerd op basis van enquêtes en daaruit is gebleken dat er in geheel Frankrijk 12 miljoen bezoekers waren verspreid over 133 sites (betalende sites of sites waar men eetgelegenheden of souvenir shops heeft) (de Morant, 2015; Saintpierre, 2015). 80 % van de sites werden open gesteld voor toeristen na 1980, waarvan 25 % opende in de jaren 2000. In Normandië werd bij de 28 belangrijkste herdenkingssites een stijging van 145 % genoteerd in vergelijking met 2013 (2,3 miljoen bezoekers in 2013 en 5,6 miljoen bezoekers in 2014) (Ministère de la Défense, 2013).

Dankzij de hoge bezoekersaantallen zijn de actoren actief in het herdenkingstoerisme van plan Frankrijk als bestemming meer te promoten op internationaal niveau door een nieuwe structuur te creëren, namelijk ‘Tourisme de mémoire’ binnen Atout France. Atout France is het agentschap dat verantwoordelijk is voor de toeristische ontwikkeling in Frankrijk. De cijfers met betrekking tot herdenkingstoerisme (de economische bijdrage, de dienstverlening op de herdenkingsites en de bezoekersaantallen) zullen bijgehouden worden en elk jaar gepubliceerd worden op de website www.observatoire-tourismedememoire.com (de Morant, 2015; Saintpierre, 2015).

De meest recente cijfers op vlak van inkomsten betreffen het jaar 2010, gebaseerd op een enquête waarvan de economische schakel van het herdenkingstoerisme geëvalueerd werd (door Traces TPI). Toen betroffen de inkomsten 45 miljoen euro afkomstig uit de bezoeken aan oorlogssites verspreid over 6,2 miljoen bezoekers (Atout France, 2010; Ministère de la Défense, 2013). De belangrijkste slagvelden in Frankrijk zijn Verdun, Somme, Cambrai, Arras, Marne en Chemin des Dames (Atout France, 2010).

55 % van de herdenkingstoeristen hebben de Franse nationaliteit, terwijl 45 % van herdenkingstoeristen internationale bezoekers zijn. 60 % zijn individuele bezoekers en 40 % van de bezoekers doet aan groepsbezoeken. Onderstaande grafiek toont aan dat de meeste herdenkingstoeristen in Frankrijk, op basis van de gegevens van 2010, de Engelse, Duitse en Belgische nationaliteit hebben.

Figuur 3: Nationaliteit van de herdenkingstoeristen in Frankrijk (2010)

Bron: eigen verwerking gebaseerd op Atout France (2010)

9.2 Het belang van herdenkingstoerisme in Vlaanderen: een cijfermatige benadering

Herdenkingstoerisme kan een belangrijke bijdrage leveren aan de economie en de bewustwording van de oorlogsgeschiedenis. Hieronder worden de meest bezochte Wereldoorlog 1 sites beschreven, alsook de herkomst en de motivatie van herdenkingstoeristen. De bezoekers van de Wereldoorlog 1 sites werden geteld in de zeven musea (zie verder) door middel van het tellen van de verkochte tickets, terwijl de bezoekers op de begraafplaatsen geteld werden via tellers (Westtoer, 2015).

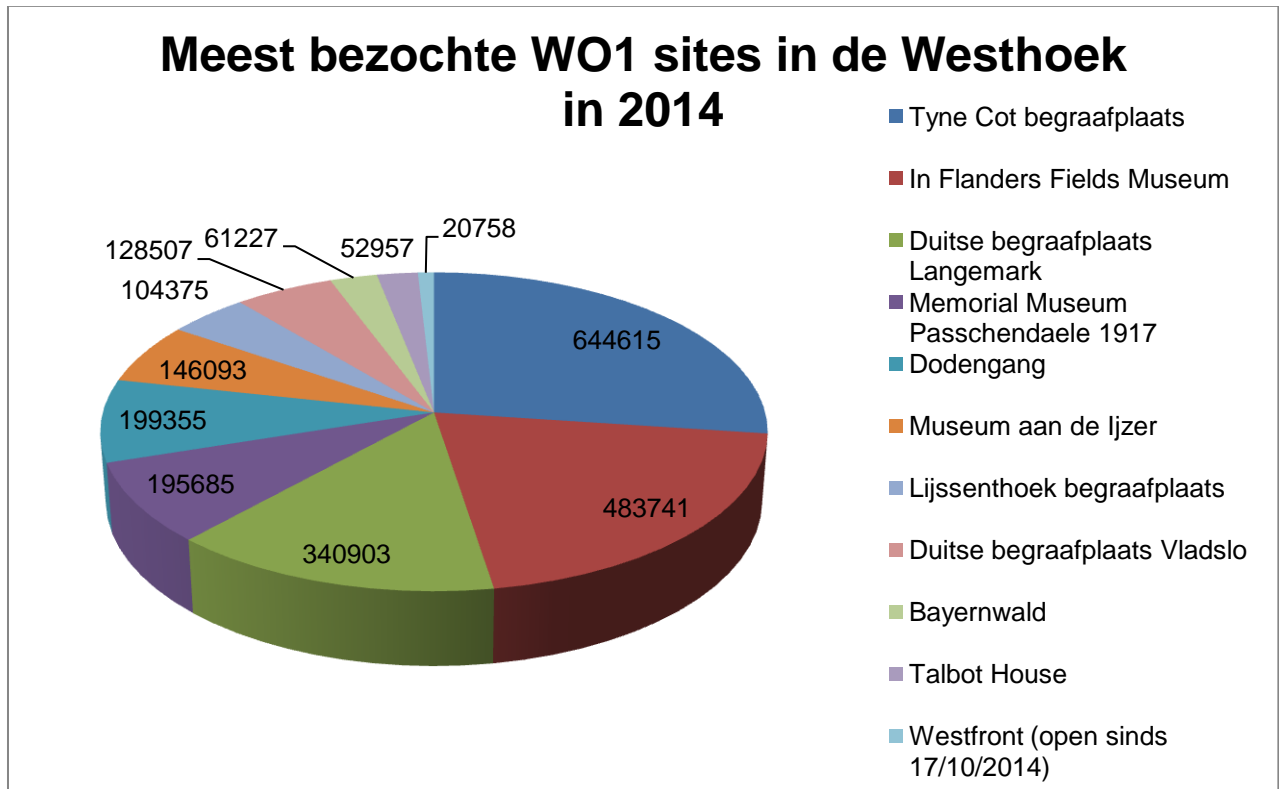
Westtoer en Toerisme Vlaanderen hebben op 8 april 2015 cijfers bekendgemaakt van toerisme in herdenkingsjaar 2014. Vlaanderen telt heel wat minder herdenkingstoeristen dan Frankrijk. In totaal zakten 789 500 bezoekers af naar Vlaanderen (Belga, 2015; Toerisme Vlaanderen, 2015c; Westtoer, 2015) voor herdenkingstoerisme, waarvan 774 500 bezoekers (98 %) naar de Westhoek trok (Toerisme Vlaanderen, 2015c; Westtoer, 2015). De helft van de bezoekers in de Westhoek, in vergelijking met 60 % in Frankrijk, zijn individuele bezoekers, terwijl 33 % van de bezoekers scholen zijn en 17 % zijn groepen. 35 % van de bezoekers zijn verblijfstoeristen (Westtoer, 2015), goed voor 675 000 overnachtingen. Buitenlandse bezoekers zijn goed voor 68 % van de verblijfstoeristen. Per bezoekers worden er gemiddeld drie sites bezocht (Toerisme Vlaanderen, 2015c, Westtoer, 2015). Gezien 98 % van de WO1 bezoekers in Vlaanderen naar de Westhoek gaat, zal onderstaand gedeelte handelen over bezoekers in de Westhoek.

Vooreerst is het belangrijk te stellen dat 80 % van de toeristen naar de Westhoek komt omdat hij of zij geïnteresseerd is in de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog. Wereldoorlog 1 erfgoed is een belangrijke motivatiefactor waarom toeristen de Westhoek bezoeken, wat een belangrijke implicatie voor het beleid is (Westtoer, 2015).

Hieronder wordt een beeld geschetst van de meest bezochte Wereldoorlog 1 sites in de Westhoek. De Tyne Cot begraafplaats telde 644 615 bezoekers en was daarmee de populairste bezochte oorlogssite. In vergelijking met 2013 was er een stijging merkbaar van 80 % (2013: 359 096 bezoekers). De Dodengang kende de meest spectaculaire stijging ten opzichte van 2013. In 2014 waren er 140 % meer bezoekers dan het voorgaande jaar (2013: 82 953 bezoekers, 2014: 199 355 bezoekers) (Westtoer, 2015):

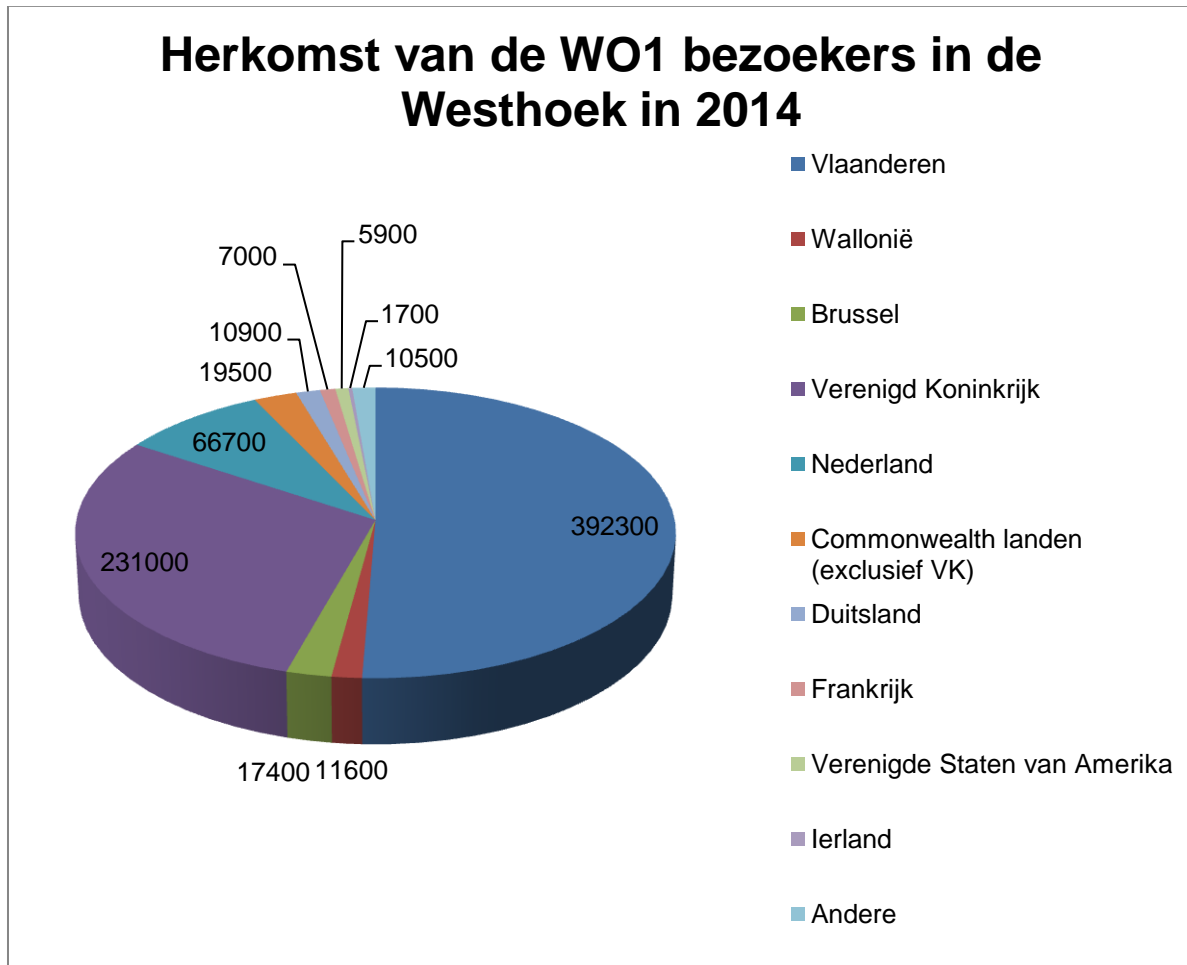
Figuur 4: Meest bezochte WO1 sites in de Westhoek in 2014

Bron: eigen verwerking gebaseerd op Westtoer, 2015

Het aantal Belgische bezoekers is in vergelijking met 2013 gestegen met 130 % (421 000 bezoekers in 2014 t.o.v. 183 100 bezoekers in 2013). Het aantal buitenlandse toeristen is gestegen met 52 % (353 200 bezoekers in 2014 t.o.v. 232 400 bezoekers in 2013). Onderstaande figuur toont duidelijk aan dat het grootste deel van de bezoekers (54 %) afkomstig is uit Vlaanderen (voornamelijk Oost- en West-Vlaanderen), het Verenigd Koninkrijk (30 %) en Nederland (9 %). De herdenking is er in 2014 voornamelijk in geslaagd Vlamingen en Vlaamse scholen met het WO1 erfgoed in de Westhoek kennis te laten maken . Verder heeft de herdenking ertoe geleid dat een aanzienlijk aantal buitenlandse toeristen kennis gemaakt heeft met het WO1 erfgoed in Vlaanderen (voornamelijk individuen en groepen) (Toerisme Vlaanderen, 2015c; Westtoer, 2015). Zowel in Vlaanderen als in Frankrijk zijn ongeveer de helft van de bezoekers afkomstig uit eigen land. Verder zijn in beide landen veel Engelse en Nederlandse toeristen. In Frankrijk is het percentage Duitse bezoekers wel opvallend hoger dan in Vlaanderen.

Figuur 5: Herkomst van de WO1 bezoekers in de Westhoek in 2014

Bron: eigenverwerking gebaseerd op Westtoer, 2015

Herdenkingstoerisme heeft voor een enorme omzet gezorgd in de Westhoek. In 2014 werd een totale omzet van 76,3 miljoen euro gerealiseerd, een stijging van 92 % ten opzichte van het jaar 2013. De meeste inkomsten kwamen van buitenlandse bezoekers (47,8 miljoen euro). Dit valt te verklaren door het feit dat buitenlandse bezoekers gemiddeld 7,3 sites bezoeken en Belgen slechts 4,9 sites. Buitenlandse toeristen verblijven gemiddeld langer (2,6 nachten ten opzichte van 2,3 nachten bij Belgische bezoekers). 68 % van de overnachtingen gebeurt door buitenlandse bezoekers, wat zorgt voor een enorme omzet (Toerisme Vlaanderen, 2015c; Westtoer, 2015). De meeste omzet gaat dan ook naar horeca: 37 % van de omzet gaat naar logies en 34 % van de omzet gaat naar café's en restaurants (Belga, 2015; Toerisme Vlaanderen, 2015c; Westtoer, 2015).

In de Westhoek wil men duurzaam toerisme creëren, zodat ook na 2018 herdenkingstoerisme zal voortbestaan (Belga, 2015b). Herdenkingstoerisme is een belangrijk onderdeel van het Belgische inkomende toerisme, aangezien het jaar 2014 centraal stond voor de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Honderd jaar geleden werd er veel gestreden en geleden aan de Belgische fronten dus België is een 'must-see' voor menig herdenkingstoerist. Over het algemeen wordt dit soort toerisme geassocieerd met het bezoeken van oorlogsmusea- en monumenten alsook militaire

begraafplaatsen (Encyclo, 2014). De Eerste en Tweede Wereldoorlog zijn actueel gegrift in het collectief geheugen (zie verder) van de toerist.

Hoofdstuk 10: Herdenkingstoeristische vraag in de Vlaamse Martelaarsteden

10.1 De Vlaamse Martelaarsteden en het collectief geheugen

10.1.1 Het collectief geheugen in cijfers

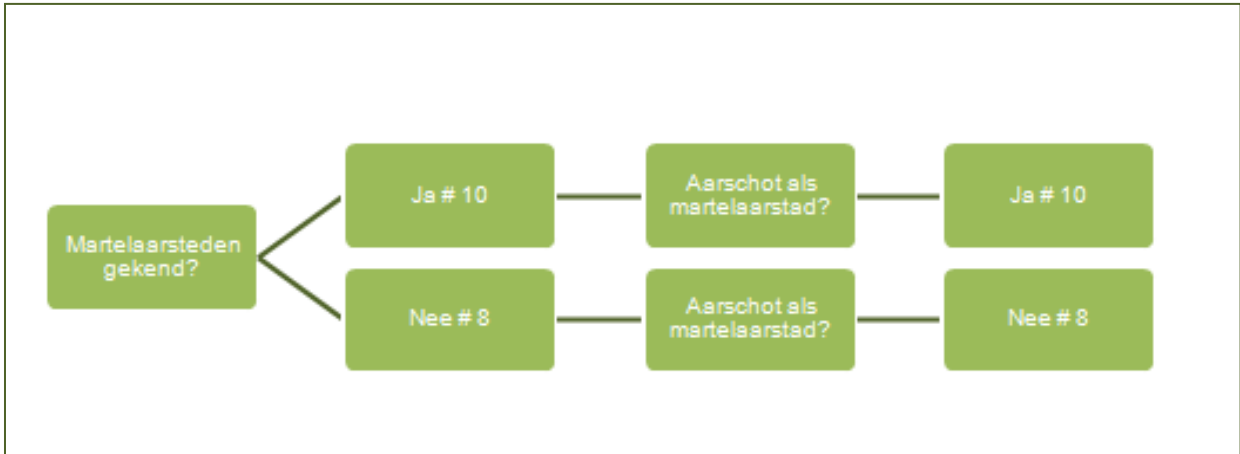
Serrien (2012) wijst in zijn artikel ‘Het vergeten bloedbad van de Eerste Wereldoorlog’ op het feit dat er maar liefst 5 500 burgerslachtoffers zijn gevallen tijdens de eerste oorlogsmaand, terwijl dit helemaal aan het wegwijnen is uit het collectief geheugen. Ook Bauwens (2013) benadrukt in zijn artikel ‘Oorlogsmisdaden in België’ dat de Eerste Wereldoorlog niet synoniem staat aan de Westhoek. De Eerste Wereldoorlog is gestart in de Martelaarsteden en dit mag niet vergeten worden, ook al gebeurt dit honderd jaar later des te vaker.

Gezien dit thesisonderzoek kadert rond het herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden, is het belangrijk een zicht te hebben in hoeverre inwoners en bezoekers van de Vlaamse Martelaarsteden de term kennen. Deze kennis wordt geïllustreerd in onderstaande figuren, waarbij telkens een onderscheid gemaakt wordt tussen inwoners en bezoekers van de desbetreffende Martelaarsteden.

16 van de 18 bevraagde inwoners en 6 van de 8 bevraagde bezoekers van Aarschot weet dat de stad verbonden is met de Eerste Wereldoorlog. 17 van de 20 bevraagde inwoners en 15 van de 22 bevraagde bezoekers van Leuven weet dat de stad verbonden is met de Eerste Wereldoorlog. In Dendermonde waren dat 15 van de 18 bevraagde inwoners en 9 van de 20 bevraagde bezoekers. Zeker op vlak van de bevraagde inwoners zit het collectief geheugen goed wat betreft een herinnering aan de oorlogsfeiten in de desbetreffende Martelaarstad.

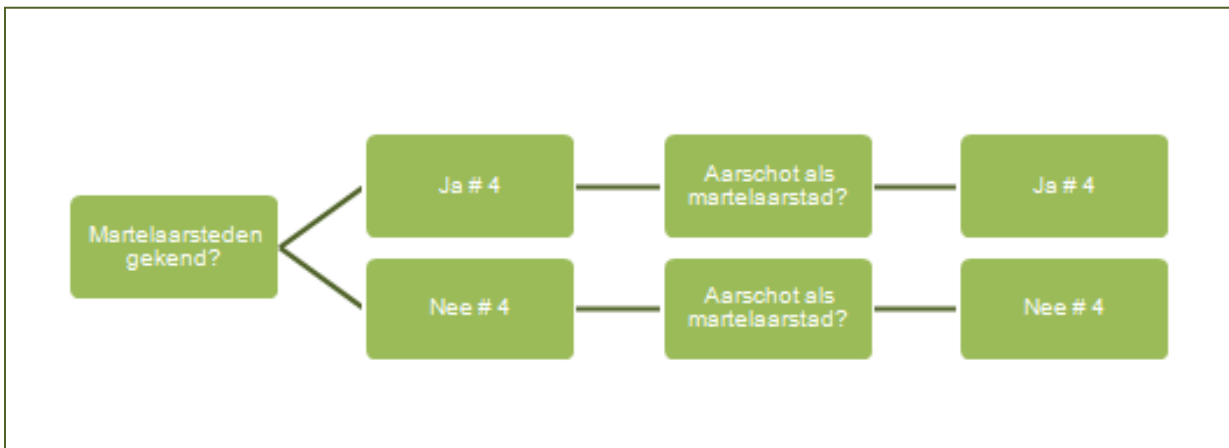
Wat betreft de bevraagde inwoners van de Vlaamse Martelaarsteden, is de helft op de hoogte van de term Martelaarsteden (Aarschot: 56 %, Leuven, 55 % en Dendermonde 50 %). Van de bevraagde inwoners die weten wat een Martelaarstad is, weten ook dat de stad waarin zij bevraagd werden een Martelaarstad, met uitzondering van één respondent in Leuven. Onder de bevraagde bezoekers in Aarschot (50 %) en Leuven (47 %) was ook ongeveer de helft op de hoogte van de term Martelaarsteden. Enkel in Dendermonde was een zeer klein aantal zich bewust van wat deze term inhoudt (20 %).

Figuur 6: Kennis over de Martelaarsteden (inwoners Aarschot)

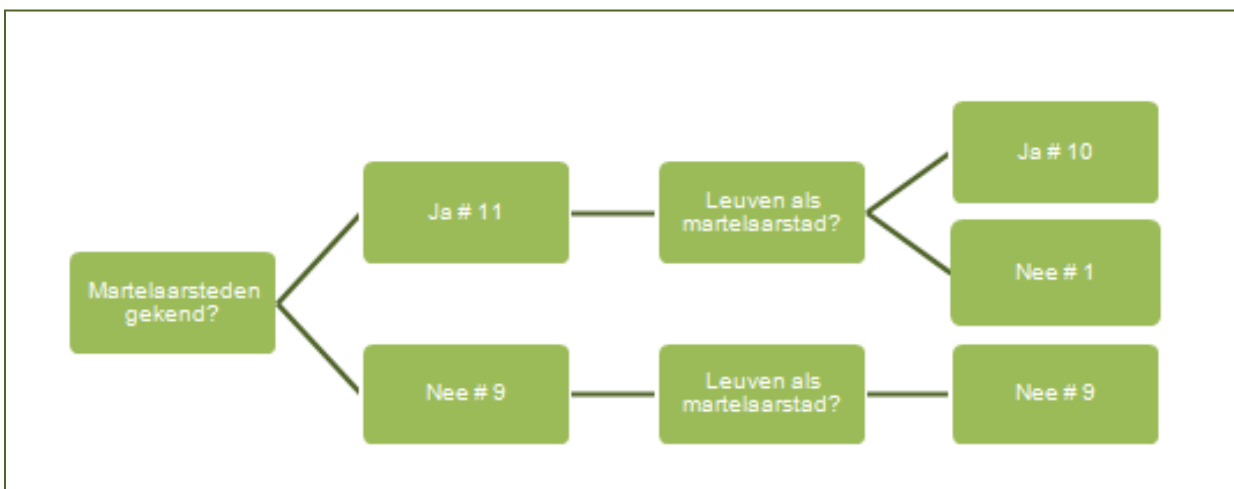
Bron: eigen verwerking op basis van interviews afgenomen van de inwoners van Aarschot

Figuur 7: Kennis over de Martelaarsteden (bezoekers Aarschot)

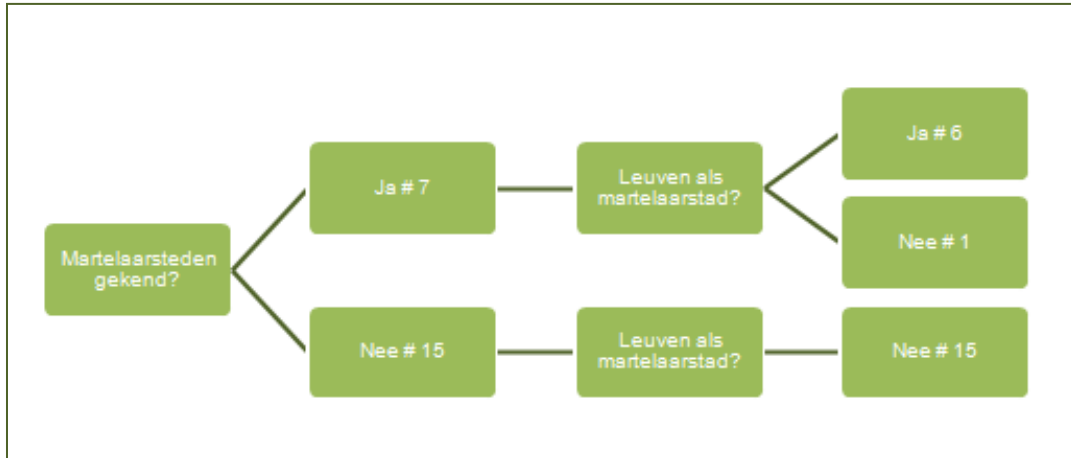
Bron: eigen verwerking op basis van interviews afgenomen van de bezoekers van Aarschot

Figuur 8: Kennis over de Martelaarsteden (inwoners Leuven)

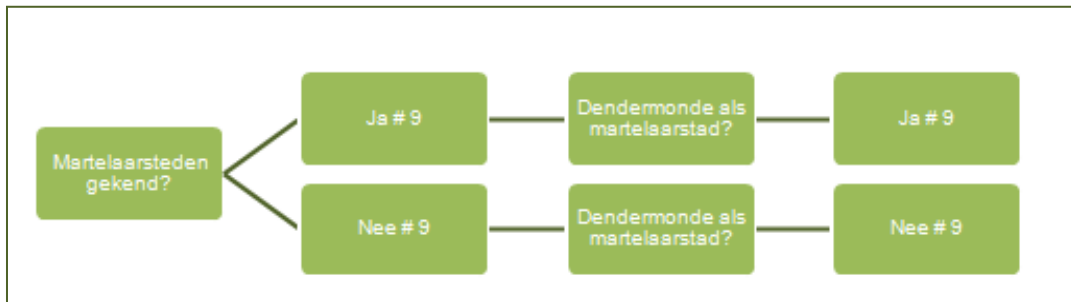
Bron: eigen verwerking op basis van interviews afgenomen van de inwoners van Leuven

Figuur 9: Kennis over de Martelaarsteden (bezoekers Leuven)

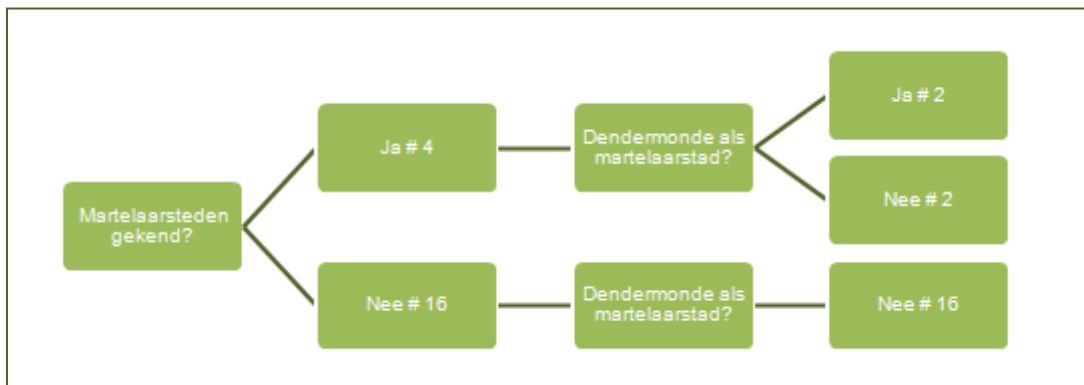
Bron: eigen verwerking op basis van interviews afgenomen van de bezoekers van Leuven

Figuur 10: Kennis over de Martelaarsteden (inwoners Dendermonde)

Bron: eigen verwerking op basis van interviews afgenomen van de inwoners van Dendermonde

Figuur 11: Kennis over de Martelaarsteden (bezoekers Dendermonde)

Bron: eigen verwerking op basis van interviews afgenomen van de bezoekers van Dendermonde

10.1.2 De verklaring rond het collectief geheugen betreffende de Vlaamse Martelaarsteden

Zoals reeds eerder vermeld is het collectief geheugen een verzameling aan herinneringen die categorieën mensen gemeenschappelijk hebben en die zij min of meer actief levend houden in hun geheugen. Het collectief geheugen wordt aangemoedigd door externe informatiedragers. Binnen het oorlogsgebeuren zijn dit onderwijzers, oorlogsexperts, oorlogsveteranen, etc. Story telling is dus een cruciaal element om het collectief geheugen up-to-date te houden (Skelin, 2014). De herinneringen aan de oorlogsfeiten worden in veel gevallen naar het publiek gebracht door middel van herdenkingsactiviteiten. De geschiedenis wordt als het ware verkondigd door middel van onder andere de promotie van evenementen (Clarke & Eastgate, 2011). Op basis van onze afgenomen interviews in de Vlaamse Martelaarsteden, blijkt dat deze vrijwel goed geslaagd zijn in het collectief geheugen up-to-date te houden door middel van de herdenkingsactiviteiten. Dit is voornamelijk het geval bij inwoners van de Vlaamse Martelaarsteden:

“Er zijn hier van alle festiviteiten geweest, van de Eerste Wereldoorlog, rond het honderdjarig bestaan van de Eerste Wereldoorlog. Dat was verleden jaar en Aarschot was een Martelaarstad, zo dus, met het leger, de evocatie is er geweest, er is van alles te doen geweest rond het thema Wereldoorlog I.” (R01, inwoner Aarschot)

“Ja, door alles wat er rond te doen is geweest in 2014 ken ik dat. Maar daarvoor kende ik het niet.”(R05, inwoner Leuven)

“(…) Ik heb ervan (de Martelaarsteden) gehoord en ik weet ook dat Dendermonde een Martelaarstad is. Ik weet dat eigenlijk voornamelijk door de herdenkingen die ze hier georganiseerd hebben.” (R13, inwoner Dendermonde)

Een inwoner uit Aarschot had een opvallende verklaring waarom zij pas sinds de herdenkingsactiviteiten op de hoogte is van de Aarschotse oorlogsgeschiedenis:

“Eigenlijk van verleden jaar, het meeste, verleden jaar heb ik dat opgevangen met de viering (...). De Eerste Wereldoorlog interesseert mij wel maar eigenlijk werd er in mijn jeugd niet gepraat over de oorlog. Mijn vader is in de Tweede Wereldoorlog weggevoerd geweest (...) De oorlog, dat was een ver-van-mijn-bedshow. Maar nu met die viering van honderd jaar, je moet je interesseren daaraan, ik vind dat ergens een plicht is dat je toch... En nu met honderd jaar Aarschot, al hetgeen dat we qua lectuur gekregen hebben, hebben we doorgenomen, 3 of 4 vieringen hebben we meegenomen. Er is heel veel aandacht aan besteed.” (R20, inwoner Aarschot)

Anderzijds bleek een lokale inwoner van Dendermonde minder enthousiast te reageren op de promotie die gevoerd werd rond de honderdjarige herdenking:

“Ja, het werd er goed ‘ingedramd’ in 2014 door de promotie.” (R09, inwoner Dendermonde)

Naast de herdenkingsactiviteiten heeft het onderwijs een belangrijke bijdrage geleverd aan het collectief geheugen omtrent de Vlaamse Martelaarsteden. Opmerkelijk is dat niet enkel inwoners, maar ook bezoekers verwijzen naar het onderwijs omtrent de kennis over de Vlaamse Martelaarsteden. Zo verklaarde een bezoeker uit Antwerpen dat hij op school geleerd had over de Leuvense oorlogsgeschiedenis. Een gids die gegidste rondleidingen geeft in geheel België, en onder andere ook

in Leuven, kaart aan dat er ook vandaag aandacht besteed moet worden aan het thema Eerste Wereldoorlog en de Martelaarsteden binnen het onderwijs.

Ook oorlogsveteranen scherpen het collectief geheugen van de geïnterviewde personen aan:

“In lectuur, maar ook ouders en grootouders (...) Wij zijn van net na de Tweede Wereldoorlog, en je hoort veel praten over de oorlogen nog he, vanalles over de Tweede Wereldoorlog, er werden liederen gezongen, die ik mij nu niet meer kan herinneren, mijn grootouders hebben ook de Eerste Wereldoorlog meegemaakt. Natuurlijk werd er veel over verteld, he. Natuurlijk uit de boeken, er waren uitgaven over de augustusdagen van 1914. Ik heb verschillende boeken over de geschiedenis van Aarschot, de titel kan ik mij niet direct herinneren, want dat is al van een tijd geleden.” (R19, inwoner Aarschot)

Opvallend veel bevraagde inwoners van de drie Vlaamse Martelaarsteden weten dat er evenementen georganiseerd zijn in het kader van de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog (Aarschot 89 %, Leuven 80 %, Dendermonde 78 %). Dit kan te danken zijn aan uitvoerige promotie. Toch hebben slechts weinig bevraagde inwoners reeds een herdenkingsevenement bijgewoond (Aarschot: 44 %, Leuven: 20 %, Dendermonde: 33 %).

De bevraagde bezoekers van de Vlaamse Martelaarsteden waren minder goed op de hoogte wat betreft de herdenkingsactiviteiten (Aarschot 50 %, Leuven 41 %, Dendermonde 20 %). Slechts één bevraagde bezoeker in Leuven had reeds een herdenkingsevenement bijgewoond. Dit kan verklaard worden door het feit dat heel wat bevraagde bezoekers voor de eerste keer naar de desbetreffende stad kwamen.

De meeste respondenten, zowel inwoners als bezoekers, die de evenementen niet kennen, zouden deze in de toekomst ook niet bezoeken. Ook zijn zij niet geïnteresseerd om een andere Martelaarstad te bezoeken in de toekomst. Dit zou kunnen te wijten zijn aan het feit dat men niet weet wat er kan verwacht worden van een herdenkingsactiviteit of een Martelaarstad. Dit geldt ook omgekeerd. De respondenten die wel weten dat er herdenkingsactiviteiten hebben plaatsgevonden, los van het feit of zij deze hebben bijgewoond, zijn geïnteresseerd om in de toekomst een andere Martelaarstad of een herdenkingsevenement bij te wonen. Dit kan dus ook verklaard worden door het feit dat men weet hoe zo'n herdenkingsevenement samengesteld is, en op basis daarvan wordt de beslissing genomen of er interesse is naar de toekomst toe.

67 % van de bevraagde inwoners van Aarschot, 80 % van de bevraagde inwoners van Leuven en 83 % van de bevraagde inwoners van Dendermonde ziet potentieel in de Vlaamse Martelaarsteden als toeristisch concept op vlak van herdenkingstoerisme. Dit betekent dat men gelooft in een samenwerking waarvan hun stad deel uitmaakt. Dit gegeven kan wijzen op een sterke identiteit en sense of place, dat verder nog aan bod zal komen.

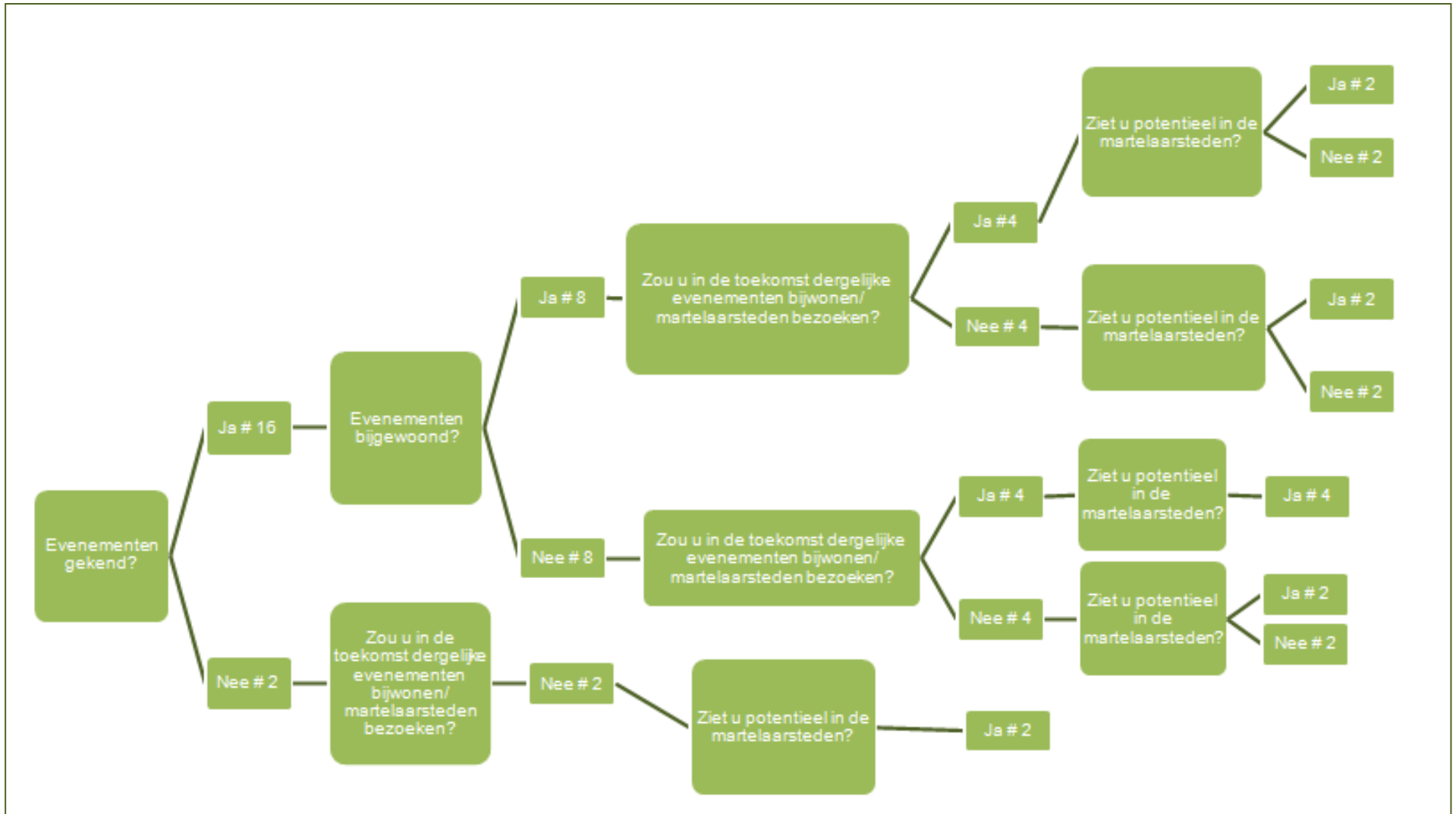
In Aarschot (75 % van de bevraagde bezoekers) en in Leuven (91 % van de bevraagde bezoekers) stonden de bevraagde bezoekers enorm positief tegenover de drie Vlaamse Martelaarsteden als toeristisch product. Enkel in Dendermonde was men minder opgetogen. Daar was slechts 20 % overtuigd dat de Vlaamse Martelaarsteden een interessant toeristisch product zouden kunnen vormen. Het enthousiasme van de bevraagde bezoekers in Aarschot en in Leuven zou te maken kunnen hebben

met een goede 'tourism experience' waardoor zij voldoende potentieel zien van de uitbreiding van het toeristisch product van deze steden.

In onderstaande grafieken verwijzen wij naar een grafische voorstelling van bovengenoemde cijfergegevens.

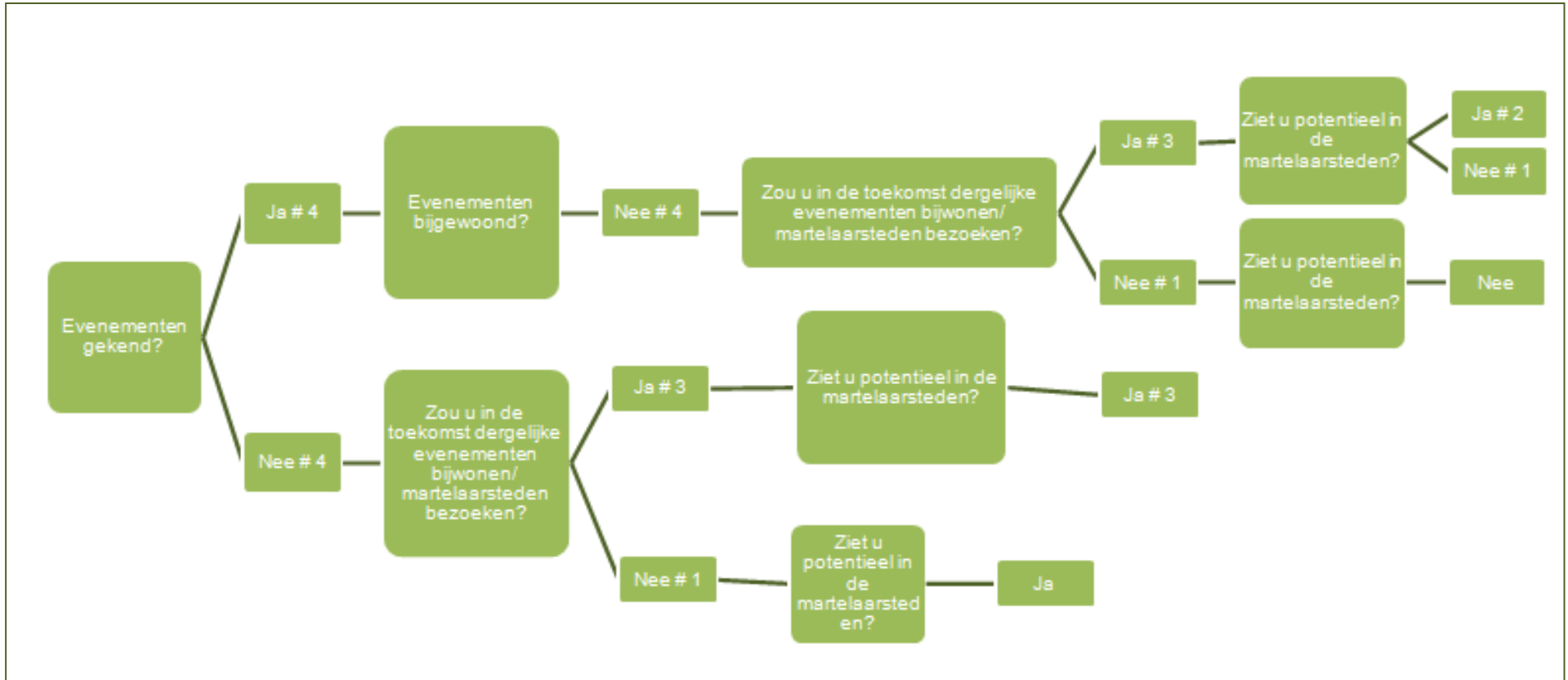

Figuur 12: Kennis over de evenementen (inwoners Aarschot)

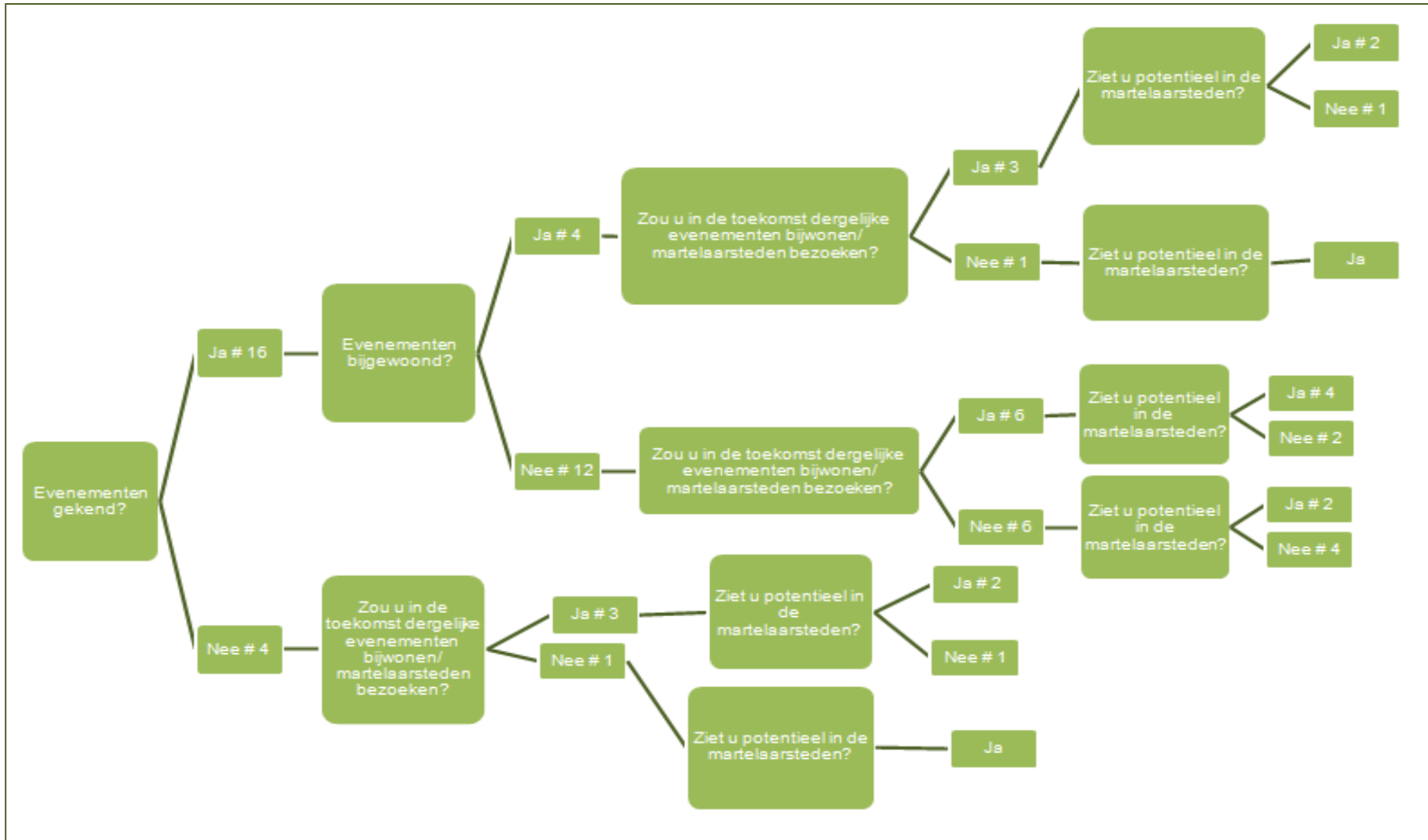
Bron: eigen verwerking op basis van interviews afgenomen van de inwoners van Aarschot

Figuur 13: Kennis over de evenementen (bezoekers Aarschot)

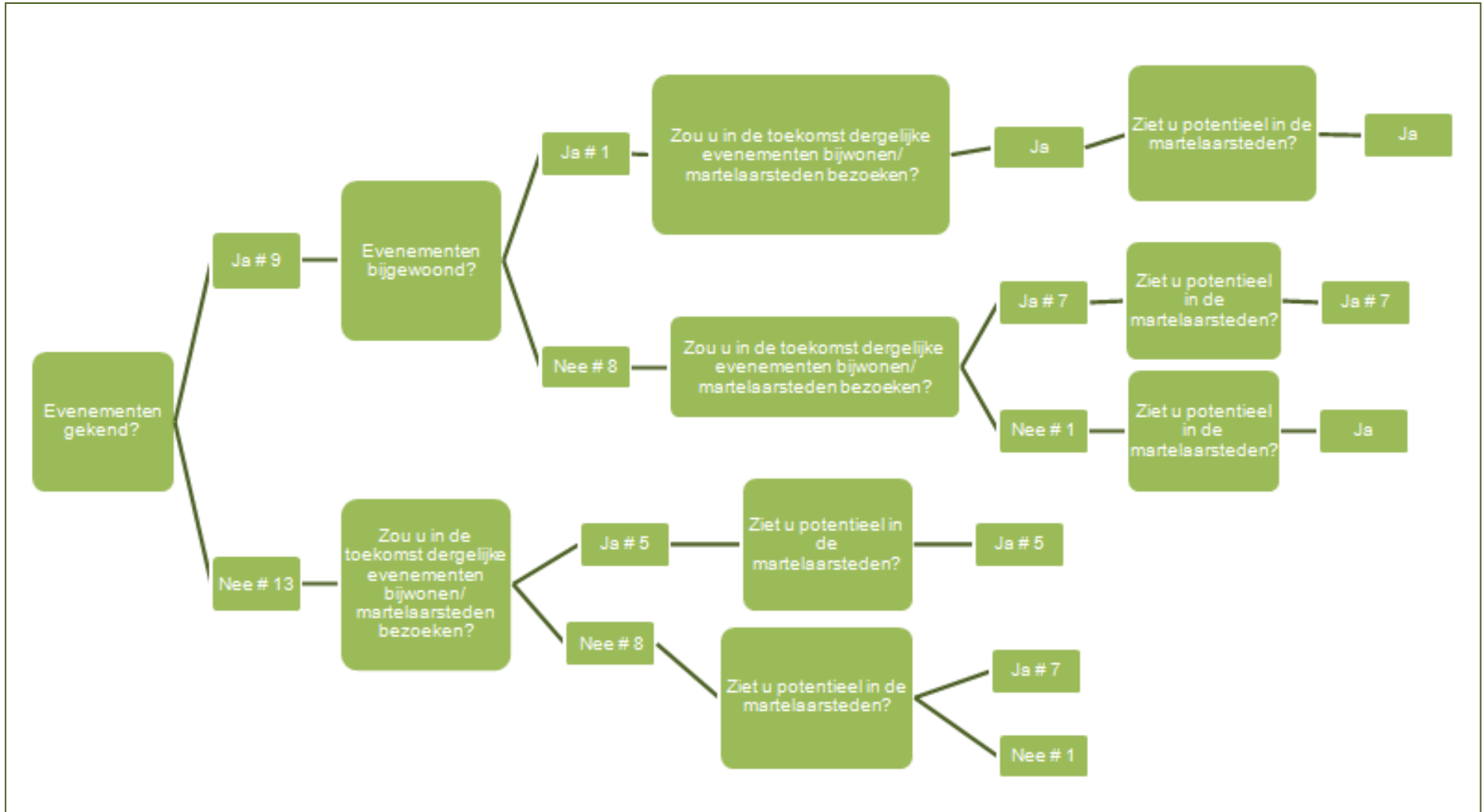
Bron: eigen verwerking op basis van interviews afgenomen van de bezoekers van Aarschot

Figuur 14: Kennis over de evenementen (inwoners Leuven)

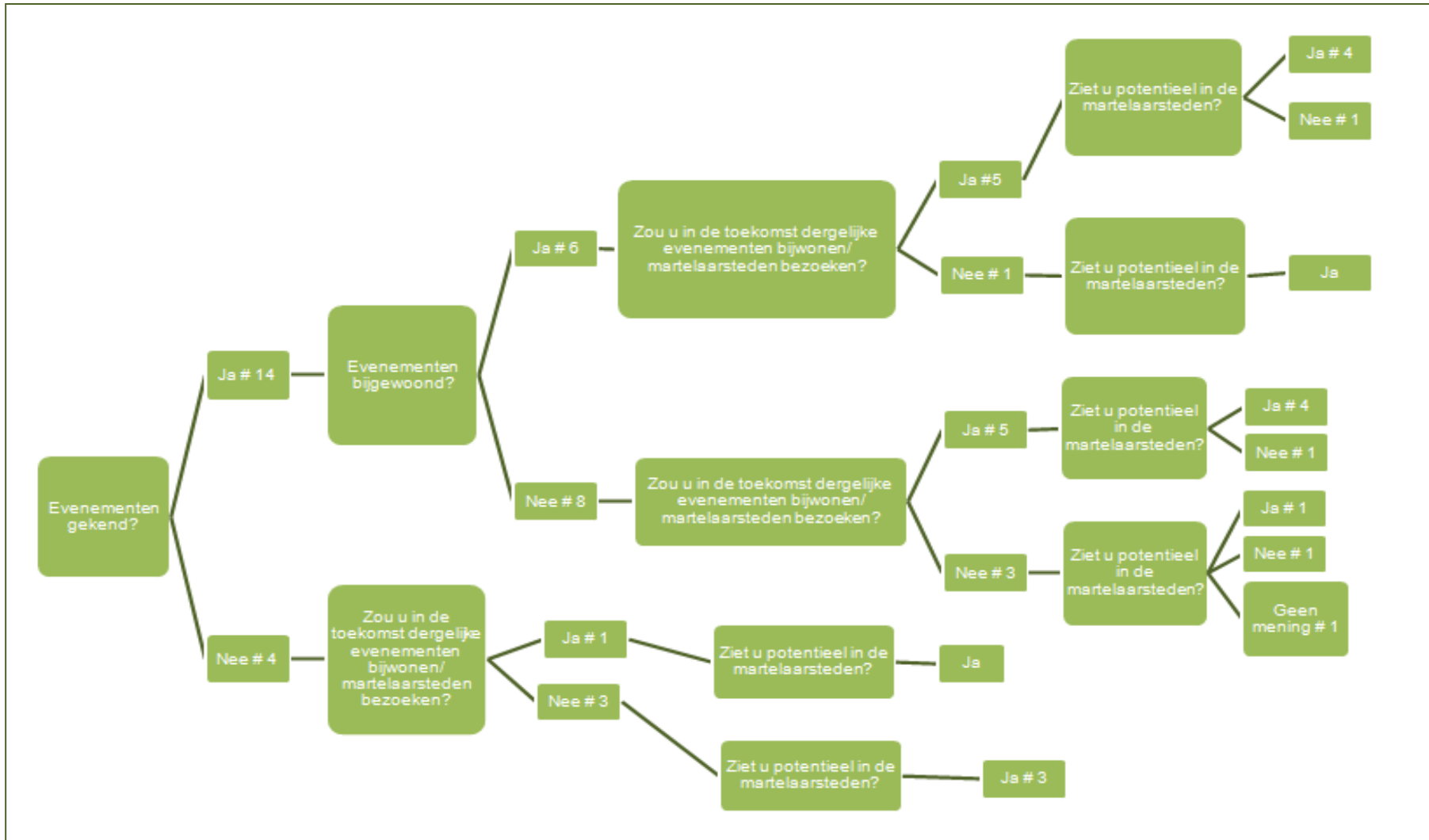
Bron: eigen verwerking op basis van interviews afgenomen van de inwoners van Leuven

Figuur 15: Kennis over de evenementen (bezoekers Leuven)

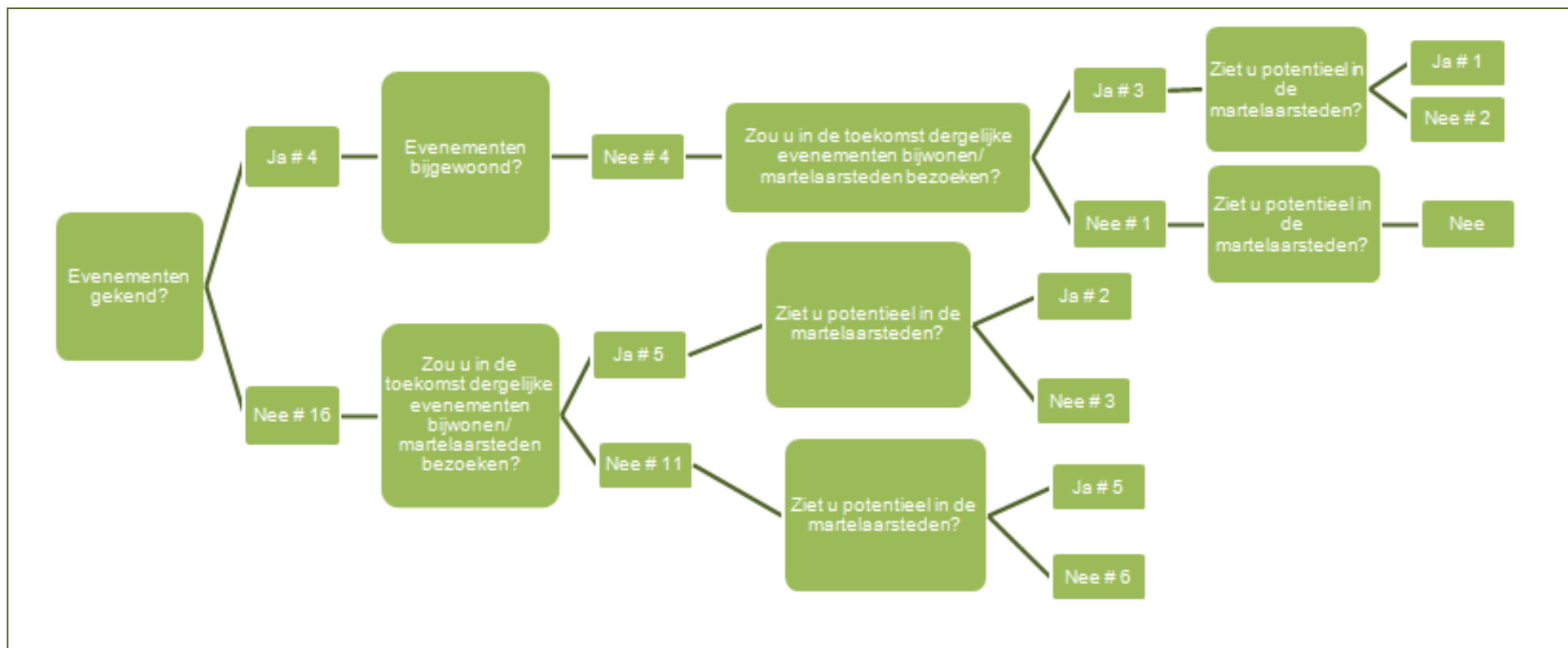
Bron: eigen verwerking op basis van interviews afgenomen van de bezoekers van Leuven

Figuur 16: Kennis over de evenementen (inwoners Dendermonde)

Bron: eigen verwerking op basis van interviews afgenomen van de inwoners van Dendermonde

Figuur 17: Kennis over de evenementen (bezoekers Dendermonde)

Bron: eigen verwerking op basis van interviews afgenomen van de bezoekers van Dendermonde

Uit bovenstaande gegevens besluiten wij dat de meerderheid van de bevraagde inwoners en bevraagde bezoekers op de hoogte is van de oorlogsfeiten die zich in de desbetreffende Vlaamse Martelaarsteden hebben afgespeeld. Onze respondenten schrijven hun kennis toe aan de herdenkingsactiviteiten, onderwijs en de verhalen van oorlogsveteranen. Verder is de helft van de bevraagde inwoners en de bevraagde bezoekers zich bewust van het concept Martelaarsteden, dit met uitzondering van de bevraagde bezoekers van Dendermonde, waar de kennis over het concept Martelaarsteden eerder laag was. De grote meerderheid van onze respondenten, met uitzondering van de bezoekers van Dendermonde, ziet een kwalitatief toeristisch product in de Vlaamse Martelaarsteden.

10.2 De sense of place in de Vlaamse Martelaarsteden

De ‘sense of place’ is een gevoel dat mensen, zowel lokale inwoners als toeristen, hebben met de plaats waar men zich bevindt (Vanneste, 2014; MSU Museum, 2015). Erfgoed draait om gevoelens en emoties van mensen, louter dan enkel om het fysieke en de activiteiten georganiseerd omtrent het erfgoed (Vanneste, 2014). Stedman (2002: p. 577) voegt hieraan toe dat het van belang is dat men (bezoekers, omwonenden, de overheid, etc.) wil opkomen voor plaatsen die centraler zijn aan de eigen identiteit en die niet meer in optimale toestand verkeren. De identiteit gekoppeld aan het historisch landschap komt niet automatisch naar boven, maar wordt gecreëerd door een variatie aan zowel elementen waaronder economie, politiek, sociale samenleving, geschiedenis, geografie, biologie, collectief geheugen, religie, etc. Identiteit kan zowel positief als negatief zijn (Vanneste, 2014).

Vooraf in Dendermonde trad er een sterke sense of place op wanneer er gevraagd werd of men in de toekomst toe herdenkingsactiviteiten zou willen bijwonen. Verschillende inwoners benadrukten de verbondenheid die ze voelden met de stad en verklaarden dat ze daarom enkel in hun stad herdenkingsactiviteiten zouden willen bijwonen:

“We hebben wel op tv gezien dat er vieringen waren in Leuven, op de ROV, maar echt gaan bezoeken, dat hebben we nog niet gedaan. In de toekomst zouden we dat niet doen, misschien minder interesse in de andere steden, maar in Aarschot wel, want daar zijn we ook meer bij betrokken, ook, he.” (R19, inwoner Aarschot)

“Ja, maar dan enkel Dendermonde omdat ik er woon. Leuven en Aarschot zou ik niet bezoeken. Als er iets te doen is in Dendermonde, en ik ben thuis, zal ik er zeker naartoe gaan. Het interesseert mij wel want ik heb al boeken gelezen waarin oorlogsveteranen aan het woord komen, mijn schoonmoeder stond zelfs in dat boek met haar verhaal (...)” (R04, inwoner Dendermonde)

“Ja, ik wil zeker evenementen in Dendermonde bezoeken, omdat ik er woon, maar in de andere steden heb ik geen interesse.” (R05, inwoner Dendermonde)

“Ja, maar ik heb eigenlijk enkel interesse in Dendermonde omdat ik er woon.”(R07, inwoner Dendermonde)

Er was ook een bezoeker die verklaarde dat mensen uit eigen streek geïnteresseerd kunnen zijn in de herdenkingsactiviteiten georganiseerd in de Martelaarsteden vanwege de verbondenheid met de stad:

“Voor mensen van de eigen streek is het wel interessant om te weten over vroeger omdat zij ermee verbonden zijn. In dat opzicht kunnen de Martelaarsteden wel interessant zijn.” (R27, bezoeker Dendermonde)

10.3 Het belang van de herdenkingsactiviteiten binnen het verhaal van de Eerste Wereldoorlog

Zoals eerder vermeld zijn herdenkingsactiviteiten van groot belang om het verhaal van de Eerste Wereldoorlog naar het publiek te brengen (Clarke & Eastgate, 2011). Het is belangrijk dat er een onderscheid gemaakt wordt tussen entertainment en onderwijzende motivatiefactoren. Wanneer de hoofdreden van de herdenkingsactiviteiten entertainment is, is het van vitaal belang om de vredesboodschap zo goed mogelijk over te brengen, omdat de motivatie in eerste instantie niet het erkennen van de geschiedenis is. Toch is het hoofddoel van de Vlaamse Overheid (2015) om de vredesboodschap uit te sturen, dus is het belangrijk dat de boodschap centraal staat. Daarom werd er in het onderzoek gemeten naar de motivatiefactoren betreffende het deelnemen aan (toekomstige) herdenkingsactiviteiten. Verschillende respondenten wezen op het belang van educatie binnen de herdenkingsactiviteiten. Anderzijds waren er sterke tegenkantingen tegen de herdenkingsactiviteiten en de commercialisering van de honderdjarige herdenking:

“(…) evenementen, daar doe ik niet veel aan mee. Ja, het is zo een beetje een commerciële bazaar, he (lacht). En ook politiciers die ervan profiteren.” (R08, inwoner Aarschot)

“Ze zouden het beter allemaal laten rusten. Nu is dat allemaal zo commercieel. Mensen leren er niet uit. Ze moeten het niet telkens terug bovenbrengen of in de pers brengen.” (R35, bezoeker Dendermonde)

Uit onderstaande stellingen kunnen wij vaststellen dat ook verschillende respondenten de vredesboodschap van belang vinden, wat het doel is van de vraagzijde, namelijk de Vlaamse Overheid. Toch vinden deze respondenten dat de vredesboodschap op een andere manier gebracht moet worden dan er grote herdenkingsactiviteiten over op te zetten:

“Ik heb de stoet bijgewoond maar eigenlijk vind ik het belachelijk dat men alles terug opraapt. Niets komt terug, hé. Voorbij is voorbij. We zijn op de aarde en we zijn hier om te leren. Het is beter iets in elkaar te steken over vrede of onvoorwaardelijke liefde, ik zeg maar iets. Of over geduld en verdraagzaamheid. (...) Ik vind dat we moeten kappen met het verleden, voorbij is voorbij. Het heeft geen zin om het terug te halen, ook niet in de scholen. (...) Indien het over vrede zou gaan ben ik er wel in geïnteresseerd. Maar ik wil niet terug naar de miserie, het is nu eenmaal gebeurd en uit alles moeten we lessen trekken. We moeten leren leven met verlies, we moeten leren wat verliezen is. Uit problemen moeten we leren maar mensen begrijpen dat niet.” (R12, inwoner Dendermonde)

“Zeker niet, er gebeurt dagelijks zoveel wreedheid en zo lang er geen lessen uit getrokken worden, hoeft dit soort toerisme niet. Nakomelingen leren er niet uit. Het zou veel meer helpen mochten we het sereen herdenken in een kleinere kring.” (R35, bezoeker Dendermonde)

Een van onze respondenten verwees naar de ethiek die niet in acht genomen wordt binnen de herdenkingsactiviteiten en zij kaart het beleid aan als falende factor. Verder is volgens haar de generatie van vandaag enkel geïnteresseerd in entertainment en is dit de motivatiefactor waarom mensen deelnemen aan herdenkingsactiviteiten:

“(…) De jeugd heeft niet veel interesse voor de geschiedenis. Ik vind persoonlijk dat de patriottische opleiding kan zeggen van ‘Kinderen, de stad heeft ook afgezien.’ Ik vind persoonlijk dat er meer informatie moet gegeven worden. Bijvoorbeeld, wij wonen dichtbij het militaire kerkhof en als de kinderen ernaartoe komen is dat meer voor de spelletjes, zoiets. Want de zoektochten op een kerkhof organiseren, ik vind, dat is geen patriottische opleiding. In augustus, het eerste weekend van september, dat was het begin van de Eerste Wereldoorlog. De mensen kwamen van ver. En wij vroegen aan de militairen en de fanfare ‘Waarom komen jullie naar hier?’ en ze zeiden: ‘Wij weten het niet.’ Ze weten niet waarom ze komen fanfare spelen op het kerkhof. Ik vind dat schandalig, sorry. (...) Meer respect voor de begrafenisplaats van militairen. (...) Mensen willen meer amusement hebben, terug kijken naar de geschiedenis en meestal is het een knipoog. ‘Oh dat is verschrikkelijk, oh dat is een ramp’ maar ze komen naar buiten en ze pakken geen informatie over de martelaren. Ze hebben meer interesse voor die plezante dingen dan over de serieuze dingen.” (R16, inwoner Leuven)

10.4 Het gedachtegoed rond de smartphone applicatie ‘Martelaarsteden’

De smartphone applicatie ‘Martelaarsteden’ houdt in dat de bezoeker algemene informatie krijgt over de Eerste Wereldoorlog alsook uitleg omtrent de geplande herdenkingsactiviteiten. De gebruiker van de applicatie krijgt oorlogsverhalen te horen die geïllustreerd worden met foto’s van vroeger en nu. Bovendien is de applicatie gratis en dus toegankelijk voor iedereen die over een smartphone beschikt. Het probleem dat kan rijzen is uiteraard dat vooral het oudere publiek hierdoor uitgesloten wordt gezien zij meestal niet over smartphones beschikken (Belga 2014a; Erfgoedcel Leuven, 2014b). Een bredere uiteenzetting met betrekking tot de smartphone applicatie bevindt zich in het volgende hoofdstuk.

Drie bevraagde inwoners maar geen enkele bevraagde bezoeker van Aarschot hadden reeds informatie gezien over de smartphone applicatie ‘Martelaarsteden’. Geen enkele van onze respondenten heeft deze applicatie reeds gebruikt. 10 van de 18 bevraagde inwoners en zes van de acht bevraagde bezoekers vinden de applicatie interessant om in de toekomst te gebruiken.

Vijf van onze bevraagde inwoners van Leuven hebben iets gehoord of gelezen over de applicatie terwijl geen enkele bezoeker er reeds van gehoord heeft (in totaal waren er 42 respondenten). Geen enkele bevraagde inwoner heeft de applicatie reeds gebruikt. Wat wel vaststaat is dat 11 bevraagde inwoners en 15 bevraagde bezoekers de smartphone applicatie interessant vinden om in de toekomst te gebruiken.

In Dendermonde waren drie bevraagde inwoners en drie bevraagde bezoekers op de hoogte van het bestaan van de smartphone applicatie. Slechts één bevraagde inwoner van Dendermonde had er reeds gebruik van gemaakt en geen enkele bezoeker gebruikte eerder de smartphone applicatie. Een kleine minderheid (negen inwoners en vijf bezoekers van de 38 respondenten) vindt dat de smartphone applicatie interessant kan zijn om te gebruiken in de toekomst. In de drie Vlaamse Martelaarsteden is leeftijd een bepalende factor voor het toekomstig gebruik van de smartphone applicatie. Toch was er een respondent van een oudere leeftijdscategorie die geïnteresseerd is in de smartphone applicatie, wat erop wijst dat niet veralgemeend mag worden naar het feit dat bejaarden geen interesse vertonen voor smartphone applicaties. De motivatie van onderstaande respondent heeft voornamelijk te maken met de verhalen van oorlogsveteranen:

“Ja, ik vind dat wel interessant (...) Ik zou dat downloaden op mijn smartphone. Mijn grootvader heeft aan de IJzer gevochten en die heeft daar een bronchite chronique aan over gehouden. Ik heb daar veel over gehoord, natuurlijk, ik was nog niet oud he tijdens de Tweede Wereldoorlog. Maar mijn grootvader heeft in de Eerste Wereldoorlog gevochten aan de IJzer. En ook, wij hebben een appartementje in Oostduinkerke en dat was de periode van 14-18, daar in Nieuwpoort. Ja ik heb daar wel een beetje gevolgd.”(R10, 72 jaar, bezoeker Leuven)

Onze respondenten die de smartphone applicatie interessant vinden om in de toekomst te gebruiken, vallen beduidend in een jongere leeftijdscategorie (met enkele uitzonderingen) en uit hun motivatie bleek een sterke sense of place. De bevroegde inwoners van Aarschot en Dendermonde voelen zich verbonden met hun stad en dat blijkt uit volgende uitspraken:

“Misschien wel, omdat het mijn stad is en ook om iets meer te weten (...).” (R01, 54 jaar, inwoner Aarschot)

“Ja ik vind dat eigenlijk heel interessant. Ik ben echt wel geïnteresseerd in Dendermonde, ik ben ook van hier hé. Ik heb veel boeken en de geschiedenis van de stad interesseert mij wel, dus ik denk dat zo'n app heel interessant kan zijn.” (R13, 59 jaar, inwoner Dendermonde)

“Ja, ik vind dat heel interessant. Het is leuk om de plaatselijke geschiedenis te weten en ik weet graag wat er in welke gebouwen gebeurd is en wat de geschiedenis achter de gebouwen is. Ik spreek dan alleen over Dendermonde eigenlijk, want ik ben er geboren en ik voel mij wel verbonden met mijn stad. De andere Martelaarsteden interesseren mij niet zo zeer.” (R15, 31 jaar, inwoner Dendermonde)

“Ja ik vind dat wel interessant. Ik werk nu in de Lakenhalle en ik vind de app wel interessant om aan toeristen te laten zien. Ook voor de Dienst Toerisme kan dat interessant zijn. Ik vind het wel enkel interessant om in Dendermonde te gebruiken, omdat ik hier woon en werk. In Leuven en Aarschot zou ik de app niet gebruiken.” (R02, 49 jaar, inwoner Dendermonde)

Uiteraard is het belangrijk motivatiefactoren voor het gebruik van de smartphone applicatie te achterhalen, zodat de makers van de applicatie hierop kunnen inspelen. Twee respondenten wezen op het gemak en de vrijheid die een smartphone applicatie biedt omdat de stad op een eigen tempo en volgens eigen interesse kunnen bezocht worden.

Toch is niet iedereen even enthousiast over de implementatie van deze nieuwe technologie. Een stadsgids van Leuven vindt de modernisering en digitalisering eerder een achteruitgang, wegens gebrek aan communicatie en interactie:

“Weet ge, een smartphone en al die applicaties, dat klinkt allemaal schoon, maar waarom kunt ge niet spreken met iemand? Waarom kunnen ze niet met een gids meegaan? Waarom moet iedereen met zijn telefoon altijd iets gaan bekijken en word er niet meer over gesproken? Dat vind ik eigenlijk wel een achteruitgang. Ge kunt natuurlijk op elke dag van de week het zelf doen, maar al die individuele belevingen, ik vind dat een beetje een achteruitgang voor de samenleving, echt waar. Ik vind dat wel. Want als je alleen iets hoort, je maakt daar uw eigen interpretatie van. Ik vind: je moet dat eens horen van iemand anders en dat je daar eigenlijk uw ideeën veel meer van open komen.” (R25, stadsgids Leuven)

Wij stellen vast uit de resultaten dat heel weinig respondenten reeds iets opgevangen hebben over de smartphone applicatie. Slechts één van onze respondenten in Dendermonde had de smartphone applicatie reeds geïnstalleerd en gebruikt. Toch zijn onze respondenten positief wat betreft een toekomstig gebruik van de app. Wij benadrukken dat dit vooral jonge respondenten zijn (jonger dan 40). In Dendermonde en Aarschot heerst een sterke sense of place, wat de motivatie voor het downloaden van de app verklaart.

10.5 Het potentieel van de Vlaamse Martelaarsteden door de ogen van inwoners en bezoekers

Om het aanbod af te kunnen stellen op de vraag, is het belangrijk een overzicht te hebben van wat de vraag inhoudt. Daarom werd aan de inwoners en bezoekers van de Vlaamse Martelaarsteden de vraag gesteld of zij potentieel zien in de Vlaamse Martelaarsteden als toeristisch product. De inwoners werden bevraagd omdat zij hun stad het beste kennen, en dus weten of er plaats is voor toerisme, terwijl de bezoekers bevraagd werden om te weten hoe zij een toeristisch product definiëren en wat ze verwachten van de Vlaamse Martelaarsteden.

Er werd door verschillende respondenten gewezen op het belang van het in stand houden van de geschiedenis. Dit element moet volgens hen zeker uitgespeeld worden wanneer men een permanent toeristisch product maakt van de Vlaamse Martelaarsteden. Sommige respondenten zijn vastberaden dat jongere leeftijdscategorieën niet geïnteresseerd zijn in het Wereldoorlog 1 gebeuren, terwijl andere respondenten net het omgekeerde verklaren omdat er heel wat communicatiemiddelen ter beschikking staan om het verhaal over te brengen. Volgens een gids van vtbKultuur zijn jongeren geïnteresseerd in de verhalen over de Eerste Wereldoorlog, maar maken volwassenen (gidsen, leerkrachten, etc.) de fout dat men te veel informatie in een keer geeft en kinderen daardoor minder geïnteresseerd zijn na verloop van tijd:

“Jonge mensen interesseert dat ook, je hebt zelfs kinderen... ik merk dat kinderen dat graag horen, maar dat mag niet te lang duren. Je kan het stadhuis binnen lopen, een stukje laten zien en terug buiten gaan. Dat is een beetje de fout die we maken, van kinderen daar 2 uur mee bezig te houden. Ik merk dat bij mijn eigen kleinkinderen (...) Die willen niet dat ganse verhaal, je vertelt best een item. En dat is de fout die we dikwijls maken, we vertellen te veel in een keer. Een tot de verbeelding sprekend verhaal is beter.” (R41, gids vtbKultuur Leuven)

Verder werd er door onze respondenten gewezen op het feit dat er weinig promotie rond het toeristisch product gevoerd wordt, terwijl dit volgens de respondenten een belangrijke factor is:

“Ja, het is alleen jammer dat de Martelaarsteden niet wijd verspreid zijn en dat er zo weinig promotie rond gevoerd wordt. Maar het mag toch wel toeristisch uitgebaat worden want jonge kinderen kunnen er naartoe gaan en eventueel dingen te weten komen over de voorouders. Gedenkplaten of gedenkpalen zouden zeker geen slechte investering zijn.” (R04, inwoner Dendermonde)

“(...) Ze zouden nog meer dingen moeten organiseren om het concept in de kijker te zetten. Ook evenementen en zo, maar het is natuurlijk afhankelijk van de doelgroep. Wandeltochten vind ik geen slecht idee. Om de Martelaarsteden te promoten moeten ze sowieso beroep doen op sociale media. Want ja, iedereen zit daar op, hé.” (R15, inwoner Dendermonde)

“De stad zou meer aandacht moeten krijgen, dan denk ik aan meer uitstappen. Of misschien dat ze promotie kunnen maken in Vlaanderen Vakantieland?” (R22, bezoeker Dendermonde)

Een andere respondent is ervan overtuigd dat de besparingen van de overheid ertoe zullen leiden dat promotie voeren omtrent de Martelaarsteden onmogelijk wordt:

“Hoh, jongere mensen hebben geen interesse en ouderen vallen uit, hé. Misschien zou het wel iets kunnen worden als men campagnes voert, maar met de besparingen kan het bijna niet dat men er zoveel geld tegenaan gooit.” (R23, bezoeker Dendermonde)

Een beduidend aantal respondenten vermeldde dat ook het organisatorisch aspect een bepalende factor is om de Martelaarsteden als toeristisch concept te kunnen laten slagen. Ook de onderlinge samenwerking is volgens onze respondenten van groot belang omdat men met drie steden sterker staat dan alleen en men over een omvangrijker toeristisch product beschikt.

De bevroegde stadsgids van Leuven vindt dat het oorlogsgebeuren geen toeristische attractie mag worden. De nadruk moet volgens haar gelegd worden op de herdenking van de oorlogsfeiten:

“(…) Eigenlijk moet dat geen toeristische attractie worden, maar het moet een herdenkingsmoment worden (…). Toeristisch is een beetje ruw gezegd, maar ik denk dat wij wel het ergste gehad hebben in 1914. Ik denk dat het zeker interessant is om te weten wat er toen gebeurd is, maar om er een toeristische attractie van te maken, daar heb ik toch wel een beetje moeite mee. Het zijn onze grootouders, onze overgrootouders die daar gevochten hebben, dat is eigenlijk geen toeristische attractie he.” (R25, stadsgids Leuven)

Uit bovenstaande geanalyseerde gegevens besluiten wij dat de meerderheid van de respondenten de Vlaamse Martelaarsteden als een goed toeristisch product zien inzake herdenkingstoerisme. De reden hiervoor is dat zo de geschiedenis in stand gehouden blijft. Er bestaat enige onenigheid of jongeren al dan niet geïnteresseerd zijn in dit soort toerisme. Verder werd er gewezen op het gebrek aan promotie, dat volgens de respondenten het slagen of falen van het toeristisch product betekent. Tot slot onderstreepte de meerderheid van onze respondenten het belang van de onderlinge samenwerking.

10.6 Het doelpubliek

Onder onze bevroegde bezoekers en inwoners viel op dat vooral de mensen die ouders, grootouders of kennissen hebben die de Eerste of Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt, sterke interesse vertonen voor de geschiedenis van beide oorlogen. Daarom is het belangrijk dat de promotie omtrent de Vlaamse Martelaarsteden vooral op deze mensen gericht is, zonder andere leeftijdscategorieën uit te sluiten. De meest geïnteresseerde groep betreft 50 plussers, met enkele uitzonderingen van jongere leeftijdsgroepen.

“(…) ik ben thuisverpleger. (...) Ik ben wel geïnteresseerd in de Eerste Wereldoorlog, meer als mijn vrouw. Ik zit in het genre, ik ben oude mensen verzorger, en dan hoor je er veel meer over hé. Ook nu hé, en de mensen vertellen dan, en als je daar naar luistert, dan blijft dat meer in meegetrokken, hé. We horen meer, we weten meer. Dat leeft onder de mensen, zeker bij de mensen waarbij ik kom. Er zijn mensen van 92, die hebben de Tweede Wereldoorlog meegemaakt (...) Ik kom bij de mensen en ik

kan er ook over praten, sommigen hebben meegevochten (...) Ik vind wel dat dat mag blijven bestaan, daar mag over geschreven worden.” (R12, 56 jaar, bezoeker Aarschot)

“ (...) Mijn grootvader was altijd aan het vertellen van de IJzer, dat moet wel erg geweest zijn hé. En mijn meme is dan blijven zitten met twee kinderen, en de Duitsers kwamen dan bij haar inwonen, die woonden daar dan ook nog bij. Ja, dat boeit mij wel.”(R10, 72 jaar, bezoeker Leuven)

“Dat heeft me altijd heel fel aangesproken. Ik heb ook een grootvader en moeder die heel fel over de Tweede Wereldoorlog lezen en mee bezig zijn, dus ik zit daar wel wat in. Dus als ik Leuven op zo'n manier zou kunnen bezoeken, zou ik dat zeker doen. Ook voor Dendermonde of Aarschot, als er daar iets zou georganiseerd worden.” (R19, 26 jaar, bezoeker Leuven)

“Geschiedenis vind ik altijd interessant. Ik heb nog een grootvader die meegevochten heeft in de Eerste Wereldoorlog. Heel gruwelijke verhalen.” (R26, 64 jaar, inwoner Leuven)

“Jazeker, ik heb echt wel interesse in de oorlog. Mijn grootvader heeft het monument in Nieuwpoort mee helpen zetten, hij was kraanman. Ik heb er ook al veel boeken over gelezen en ik heb er al veel horen over zeggen. De vorige generatie vertelde veel over de Eerste Wereldoorlog, vandaar dat ik er zo in geïnteresseerd ben.” (R22, 58 jaar, bezoeker Dendermonde)

Een respondent wiens vader de Tweede Wereldoorlog had meegemaakt, haalde aan dat de Oorlog doodgezwegen werd toen ze jong was, waardoor ze pas veel te weten gekomen is over de Eerste Wereldoorlog dankzij de activiteiten met betrekking tot de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog:

“De Eerste Wereldoorlog interesseert mij wel maar eigenlijk werd er in mijn jeugd niet gepraat over de oorlog. Mijn vader is in de Tweede Wereldoorlog weggevoerd geweest. Dat werd dus doodgezwegen. Dat was iets die afgesloten was. De oorlog is eigenlijk maar tot leven gekomen nu met de vieringen bij mij. Want als kind en als jeugd ook, daar werd niet over gepraat. Mijn vader had zelfs niet graag dat wij naar Duitsland op vakantie gingen. Hij is getrouwd en zo, maar dat is in zijn jeugd gebeurd, maar daar werd niet over gepraat bij ons thuis. De oorlog, dat was een ver-van-mijn-bedshow. Maar nu met die viering van honderd jaar, je moet je interesseren daaraan, ik vind dat ergens een plicht is dat je toch... En nu met honderd jaar Aarschot, al hetgeen dat we qua lectuur gekregen hebben, hebben we doorgenomen, 3 of 4 vieringen hebben we meegenomen (...)” (R20, 67 jaar, inwoner Aarschot)

Anderzijds haalden de respondenten die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt aan dat ze niet op zoek gaan naar herdenkingen of oorlogsmusea:

“(...) Ik zal iets bekennen, ik heb in mijn jeugd de oorlog meegemaakt, ik wilde daar eigenlijk niets meer over horen, ik ben vooral naar de Duitsers toe, ik ben achter een drapperie moeten gaan slapen, elke keer als... Die Duitsers, die zijn ook bij ons in huis geweest en zo, ik heb daar wel iets van overgehouden. Het is nu maar, met de herdenking van Wereldoorlog 1, dat ik maar gaan zoeken ben met wat er geweest is, hoe dat is begonnen en hoe dat allemaal gelopen is en zo, het verloop. En ook het waarom daarvan. Uit eigen beweging ga ik niet naar Duitsland op vakantie, ik ben al een paar keer mee geweest, hoor, maar ik ben niet enthousiast. Dat blijft. Een aantal mensen begrijpen dat niet, maar het is een gegeven waar ik mee zit. De eerste 5 jaar van mijn leven was het oorlog. Onbewust en later ook bewust een impact.” (R22, 74 jaar, inwoner Aarschot)

“Ik vind het verschrikkelijk wat er is gebeurd en ja. Ik lees het en dat is het. Ik heb in Wereldoorlog 2 genoeg meegemaakt, dus bombardementen gehad. Ik heb dat zelf als kind zijnde meegemaakt en bij ons was er een bepaald stuk van de stad, 109 mensen, toen was ik nog een jochie, een misdienaar, en toen met de bevrijding van Maastricht, ik weet niet of dat u iets zegt, toen zag ik al die lijkkasten hé, en

dat heeft wel impact op een kind. Nee ik ga dat nu niet meer opzoeken. Maar ik lees veel. Ik heb veel onrecht meegemaakt (...) (...) Ik heb de hele geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog en de Tweede Wereldoorlog, ja, suf gelezen, herhaald, herhaald, herhaald. Je kunt er niet bij, hoe mensen zo in elkaar kunnen zitten. Ik wil weten hoe het militair in elkaar zat, he, die strategie, he. Ik heb dat allemaal gelezen. Het is geweest, de tijd kan je niet terughalen. Meer kan ik daar niet over zeggen.” (R01, 79 jaar, bezoeker Leuven)

Uit deze interviews, wat uiteraard niet mag veralgemeend worden vanwege het lage aantal, stellen wij vast dat mensen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt niet geïnteresseerd zijn om het oorlogsverleden terug op te rapen. Zij hebben immers veel meegemaakt, waardoor het niet aangeraden is de focus te leggen op de promotie van de herdenkingsactiviteiten naar dit publiek toe.

10.7 De Vlaamse Martelaarsteden en de Westhoek: vraag vs. aanbod

10.7.1 De vraagzijde

De Westhoek is de locomotief van het herdenkingstoerisme in Vlaanderen. Ook uit onze interviews blijkt dat heel wat respondenten het eens zijn met deze stelling:

“Het (de Martelaarsteden als toeristisch product) is niet nodig, er is al genoeg miserie in de media. De Westhoek is al voldoende en de meeste geïnteresseerde mensen gaan wel naar de Westhoek. Je moet geen putten bouwen waar er geen putten zijn. Het is beter om op te bouwen dan om putten te graven.” (R37, bezoeker Dendermonde)

Het deel van onze respondenten die geen potentieel zien in de Vlaamse Martelaarsteden als toeristisch product, onderbouwden hun mening door de te korte duurtijd van de oorlogsgebeurtenissen in dergelijke steden. De respondenten staven dat de Westhoek meer geleden heeft, en daarom meer potentiële interesse onder oorlogstoeristen kan opwekken:

“(…) Dat wij lokaal hebben geleden, iedereen heeft geleden. Dat is zoals de bibliotheek in Leuven, poor Little Belgium, maar nu, dat betekent niets meer, omdat, dat was het eerste toen, en dat was erg, maar na een jaar is dat overal gebeurd, dus ik weet niet of het een verkoopsargument is. Want in Ieper, daar zijn heel veel mensen gesneuveld, van overal, dus ik denk, dat weet ik niet... Ik heb er mijn bedenkingen bij... Eerder niet... Historisch tastbaar is ook belangrijk, he, dat het effectief een grote impact heeft gehad op heel veel mensen, en dat is heel. Regionaal, en overal is er iets geweest regionaal he.” (R03, inwoner Aarschot)

“Ik denk dat ook minder, omdat er geen grootse herinneringen zijn. In Ieper heb je dan Flanders Fields, die begraafplaatsen en zo. Hier heb je de Martelarenstraat waar dat gebeurd is, maar ja, dat is niet echt indrukwekkend. Je hebt wel wat monumenten, maar ja... Je kan beter een foto van opzoeken. Er zullen misschien een paar mensen op af komen, maar ja, ik denk niet dat daar echt zo een vloed gaat komen...” (R04, bezoeker Aarschot)

Anderzijds was er een respondent die wees op het belang van minder voor de hand liggende zaken, wat de Vlaamse Martelaarsteden net interessanter kan maken dan de Westhoek:

“Ik denk dat wel, want je ziet dat wel, dat dat overal leeft he. Zeker als je dat kan linken (...) We hebben deze namiddag een rondleiding gehad in het kader van de VTB, als je er alleen als eens op gewezen wordt, op de zaken die verband houden met de Eerste Wereldoorlog (...) Het zijn dingen die

niet voor de hand liggen en daarom is het net interessant. Buiten als je voor de 75ste keer naar Diksmuide gaat...”(R30, bezoeker Leuven)

10.7.2 De aanbodzijde

In onze interviews met de inwoners en bezoekers van de Vlaamse Martelaarsteden, is meerdere keren aangehaald dat de Westhoek een groter toeristisch draagvlak heeft op vlak van oorlogstoerisme, gezien de Eerste Wereldoorlog daar 4 jaar gewoed heeft. Er werd door zowel de inwoners als de bezoekers verwezen naar de loopgraven en indrukwekkende oorlogskerkhoven waarover de Westhoek bezit, en de Vlaamse Martelaarsteden aan ontbreken. Ook de programmacoördinator van ‘WO1 in de Westhoek’ (persoonlijke communicatie, 2015) beaamt deze stellingen:

“(...) Nu, het is normaal dat de focus ligt op de Westhoek omdat hier nog effectief de sporen, de fysische tastbare sporen van de Eerste Wereldoorlog te zien zijn, en veel minder in de rest van Vlaanderen. Dat is natuurlijk ook heel logisch gezien de geschiedenis, dat is het eerste punt. Veel mensen gaan een streek bezoeken om daar nog een loopgraaf of een belangrijke heuvel van tijdens de Eerste Wereldoorlog, en die kan ook bezocht worden bij ons (...) en ook omdat de Westhoek historisch geassocieerd wordt met het verhaal van de Eerste Wereldoorlog. Dat zit een beetje in het publiek. Als je denkt aan al die begraafplaatsen, het Flanders Fields museum, ik denk dat het in die zin niet te onderschatten is voor spelers die relatief nieuw met dat thema bezig zijn, om er een geïnteresseerde markt rond te ontwikkelen.”

De projectleider van het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ (persoonlijke communicatie, 2015) verklaart de grote binnen- en buitenlandse interesse door het feit dat heel wat toeristen op ‘bedevaart’ komen naar de Westhoek en dat in het Britse leerplan vermeldt staat dat de studenten de Franse of Vlaamse slagvelden moeten bezoeken. Dit genereert automatisch een grote stroom toeristen. Daarnaast duidt de projectleider op het feit dat de Vlaamse Martelaarsteden niet opgenomen worden in de promotie van de Westhoek, omdat ze zowel psychologisch als feitelijk te ver liggen van de Westhoek. Het zijn twee verhalen die complementair zijn. Ze worden wel meegenomen in de promotie van het overkoepelende Vlaamse verhaal.

Het diensthoofd van Toerisme Leuven (persoonlijke communicatie, 2015), daarentegen verklaart net dat de beperkte historische tijd niet mag belemmeren dat de Martelaarsteden meegenomen worden in het Wereldoorlog 1 verhaal, vanwege hun aparte verhaal in vergelijking met de Westhoek. Ze benadrukt dat Toerisme Vlaanderen de Martelaarsteden steeds meegenomen heeft in de communicatie omtrent het verhaal van de Eerste Wereldoorlog:

“Het is wel beperkt in historische tijd, maar het is wel een heel belangrijk verhaal om mee te nemen, het ganse historische verhaal. Gans het historische verhaal, en dan merk je dat zowel Vlaanderen als federaal de Martelaarsteden ook als dusdanig erkennen en opgenomen in de communicatie over de Eerste Wereldoorlog. Dat is zeker zo in Leuven, maar ook in alle andere communicatie, bijvoorbeeld Toerisme Vlaanderen heeft pro-actieve marketinggerichte communicatie gedaan en daar is ook altijd zeer duidelijk het onderscheid gemaakt tussen de Martelaarsteden en de Westhoek omdat het ook net een ander verhaal is. De verhalen zijn complementair, maar toch wel anders.”

Ook Vermeulen (2015) bevestigt dat de Vlaamse Martelaarsteden complementair zijn aan de Westhoek. Een bezoeker van Dendermonde ziet potentieel in de complementariteit van het verhaal van de Westhoek met het verhaal van de Vlaamse Martelaarsteden:

“Ja, nu gaat daar zeker potentieel voor zijn met de uitvergroting van de Westhoek. De Westhoek zou de Martelaarsteden mee moeten opnemen hé, er moet naar een evenwicht gezocht worden vind ik. Geschiedkundig is dat belangrijk om het verhaal te onthouden, het mag zeker niet vergeten worden, dus ik vind dat de Martelaarsteden toch wel potentieel hebben ja.” (R21, bezoeker Dendermonde)

De programmacoördinator van ‘WO1 in de Westhoek’ (persoonlijke communicatie, 2015) verklaart dat een samenwerking tussen de Westhoek en de Vlaamse Martelaarsteden naar de toekomst toe niet uitgesloten is, maar momenteel is er geen samenwerking tussen de Westhoek en de Vlaamse Martelaarsteden. De programmacoördinator onderstreept dat een eventuele samenwerking voornamelijk in handen ligt van de spelers op Vlaams niveau, en niet zozeer in handen van de Westhoek:

“(…) dat er een samenwerking mogelijk is, is zeker niet uitgesloten, maar ik denk dat het een opdracht is voor de spelers op Vlaams niveau, Toerisme Vlaanderen en Departement Internationaal Vlaanderen, die eventueel initiatieven kunnen ontwikkelen.”

Hoofdstuk 11: Herdenkingstoeristisch aanbod in de Vlaamse Martelaarsteden

2014 stond centraal voor de erkenning van de Martelaarsteden. De oorlog startte immers in deze steden en herdenkingsjaar 2014 was een goede gelegenheid om dit vergeten stuk van de geschiedenis terug onder de aandacht te brengen (forum, Winkeler, 2014). In de Vlaamse Martelaarsteden werden heel wat herdenkingsmomenten- en activiteiten georganiseerd. Naast de herdenking is het ook belangrijk een analyse te maken van het aanwezige tangible en intangible heritage in de Vlaamse Martelaarsteden. Verder zijn evenementen, tentoonstellingen en wandel- en fietsroutes een belangrijk onderdeel van het toeristisch product. Bovengenoemde elementen van het toeristisch product van de Vlaamse Martelaarsteden zullen in dit hoofdstuk beschreven worden. Door deze analyse kan de mogelijkheid en wenselijkheid tot een permanente vorm van herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden ingeschat worden.

11.1 Tangible heritage

In bestemmingen waar oorlog geheerst heeft, zijn de materiële sporen vaak beperkt in aantal vanwege de vernielingen door vijandelijke troepen. De Belgische steden, waaronder ook de Vlaamse Martelaarsteden, werden tijdens de Eerste Wereldoorlog zo goed als volledig verwoest. Heropbouw was onoverkomelijk (Serrien, 2012; Bauwens, 2013; Simoens, 2014).

11.1.1 Tangible heritage in Aarschot

De Aarschotse Grote Markt heeft een belangrijke symbolische waarde omdat op het balkon van het herenhuis van voormalig burgemeester Jozef Thielemans de Duitse officier Johannes Stenger doodgeschoten werd. Dit stak het lont aan voor de Duitse aanval op de stad Aarschot. Ook het stadhuis bevindt zich op de Grote Markt, en dit werd tijdens de Eerste Wereldoorlog in brand gestoken (Toerisme Aarschot, 2014b). De Sint-Rochustoren is het enige authentieke deel van het stadhuis dat na de Eerste Wereldoorlog in goede staat was en het is sinds 1938 geclasseerd. Naast de Sint-Rochustoren staat het monument voor de gesneuvelden waarop de namen van de gesneuvelde burgers en militairen in de Eerste Wereldoorlog vermeld staan. Verder werd ook de gotische Onze-Lieve Vrouwekerk tijdens de Eerste Wereldoorlog zwaar vernield (vernieling van het religieus erfgoed), maar deze is later hersteld geweest (Inventaris Onroerend Erfgoed, 2014b; Toerisme Aarschot, 2014b). Menig oorlogstoerist onderneemt een bedevaart wanneer men naar een bestemming trekt waar oorlog geheerst heeft. Op de begraafplaats van Aarschot liggen 92 slachtoffers uit de Eerste Wereldoorlog begraven (Toerisme Aarschot, 2014b).

11.1.2 Tangible heritage in Leuven

Het stadhuis is een toeristische trekpleister in Leuven gezien dit het enige gebouw was dat na de brand in Leuven tijdens de Eerste Wereldoorlog overeind bleef. Ook de Leuvense Universiteitsbibliotheek kent een belangrijke waarde vanwege de oorlogsgeschiedenis en is permanent toegankelijk voor toerisme. De Sint-Pieterskerk op de Grote Markt werd ook tijdens de Eerste Wereldoorlog vernield, en is daarna terug opgebouwd geweest (Stad Leuven, 2014). Op het Martelarenplein bevindt zich het Monument Oorlogsslachtoffers Wereldoorlog 1 (Onroerend Erfgoed, 2014a). Heverlee War Cemetery werd door De Morgen uitgeroepen als een van de mooiste oorlogskerkhoven in België. 29 gesneuvelden van tijdens de Eerste Wereldoorlog liggen er begraven (Van Puymbroek, 2014). Ook op de begraafplaats van Leuven en Wijgmaal liggen Wereldoorlog 1 gesneuvelden begraven (Stad Leuven, 2014).

11.1.3 Tangible heritage in Dendermonde

Naast het stadhuis van Aarschot en het stadhuis van Leuven, werd ook het stadhuis van Dendermonde werd verwoest. Enkel de buitenmuren bleven gespaard. Ook de spits van het belfort (beschermd in 1999 door UNESCO) en de veertig klokken van de beiaard werden vernield, alsook het stadsarchief. Wat betreft de vernieling van religieus erfgoed, werden zowel de Abdij der Benedictijnen als het Begijnhof verwoest tijdens de Eerste Wereldoorlog. De Gentse Poort werd tijdens de Eerste Wereldoorlog afgebroken door het Belgisch leger en de restanten doen vandaag dienst als herdenkingsmonument voor de Eerste Wereldoorlog. Bovengenoemd erfgoed is van belang om aan te tonen dat tijdens de Eerste Wereldoorlog niet enkel burgers en soldaten vermoord werden, maar ook (cultureel) erfgoed vernield werd. De oorlogsmonumenten in Dendermonde betreffen het Oorlogsmonument Krijgskerkhof, het Oorlogsmonument aan het kerkhof van Grembergen, het Oorlogsmonument Burgemeester Potiaulaan, het Oorlogsmonument Heldenplein, het Oorlogsmonument naast de Sint-Margaretakerk en het Oorlogsmonument in de Scheepswerfstraat. Op

de begraafplaats van Dendermonde en op de begraafplaats van Sint-Gillis-Dendermonde liggen slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog begraven (Dendermonde, 2014).

11.2 Intangible heritage

11.2.1 Intangible heritage in Aarschot

De Sint-Rochusverlichting werd in 2010 toegevoegd aan de lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed Vlaanderen in 2010. De Sint-Rochusverlichting is een lichtfeest waarmee de Aarschotse bevolking haar patroonheilige dankt. De volledige stad wordt dan verlicht met kaarslicht. De oorsprong van het lichtfeest bevindt zich in de 17de eeuw. Tijdens de 15de, 16de en 17de eeuw werd Aarschot geteisterd door pestepidemies. Vooral in 1666 – 1667 stierven enorm veel Aarschottenaren aan de pest. De Aarschotse bevolking was radeloos en verlichtte op 15 augustus de huizen op de Grote Markt en de rest van het stadscentrum met kaarsjes. 15 augustus is de feestdag van Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart, de beschermster van de stad en het is de vooravond van de kerkelijke feestdag van Sint-Rochus. Op 20 februari 1667 trok een plechtige processie door de stad om Sint-Rochus te danken voor zijn redding. In latere eeuwen werd er steeds toevlucht gezocht tot Sint-Rochus, namelijk wanneer men vreesde voor roodvonk en cholera. Sinds de jaren '70 van de vorige eeuw werd de Sint-Rochusverlichting een jaarlijkse traditie (Immaterieel Cultureel Erfgoed, 2015a). In 2014 werd de Sint-Rochusverlichting in het teken van de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog geplaatst (Martelaarsteden, 2014).

11.2.2 Intangible heritage in Leuven

De eerste Memorial Day werd in 1923 georganiseerd door de American Overseas Memorial Day Association (AOMDA). Memorial Day is een herdenkingsmoment dat elk jaar op de laatste maandag van mei georganiseerd wordt om de Amerikaanse militairen die sneuvelden in België tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog te herdenken. In totaal liggen de Amerikaanse militaire slachtoffers begraven op acht begraafplaatsen verspreid over heel België. De meeste Amerikaanse militairen die sneuvelden tijdens de Eerste Wereldoorlog liggen begraven op het Flanders Fields American Cemetery (Waregem). Op het Heverlee Commonwealth War Graves Cemetery (militair kerkhof in Leuven) ligt één Amerikaanse soldaat begraven. Jaarlijks vindt aan elk graf een persoonlijke ceremonie gebracht en wonen duizenden personen de herdenking bij. Ook elders in Europa en in de Verenigde Staten wordt Memorial Day georganiseerd (Immaterieel Cultureel Erfgoed, 2015b).

11.2.3 Intangible heritage in Dendermonde

De “Last Post”, een trompetsignaal dat vroeger gebruikt werd ter afsluiting van de dag en ter aankondiging van de inspectie van de posten (zowel Britse als andere legers), wordt vandaag gebruikt bij militaire herdenkingen en begrafenissen. Iedere avond, omstreeks 20h00, wordt de Last Post geblazen onder de Menenpoort te Ieper. Heel wat (herdenkings)toeristen wonen dagelijks deze ceremonie bij. Leden van de Last Post Association blazen sinds 1928 iedere avond het trompetsignaal ter ere van de gesneuvelden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Uiteraard blies men het trompetsignaal niet tijdens de bezetting van Ieper door de Duitse troepen gedurende de Tweede Wereldoorlog (Last

Post Association, 2015). De Last Post wil opgenomen worden in het Register van Goede Praktijken en programma's van UNESCO. In dit register worden goede voorbeeldpraktijken van het borgen van immaterieel cultureel erfgoed opgesomd (Van Varenberg, 2011). In mei 2014 konden geïnteresseerden tijdens de 'Week van de Amateurkunsten' de Last Post aanleren in Dendermonde (Martelaarsteden, 2014).

Bloemencorso's zijn optochten van wagens die versierd zijn met bloemen (bloemenstoeten). Dit versterkt het gemeenschapsgevoel tussen de wagenbouwers en de gemeenten die de corso's organiseren. In Vlaanderen worden er jaarlijks vijf bloemencorso's georganiseerd en dit in Ternat, Blankenberge, Sint-Gillis-bij-Dendermonde, Loenhout en Wommelgem (Immaterieel Cultureel Erfgoed, 2015c). Bloemencorso's Vlaanderen werden in 2013 door minister van cultuur Joke Schauvliege toegevoegd aan de lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen (Bloemencorso, 2013). In 2014 werd een bloemencorso georganiseerd ter ere van de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog (Martelaarsteden, 2014).

11.3 Evenementen

11.3.1 Eenmalige evenementen in Aarschot (2014)

Van 12 tot en met 17 augustus 2014 vond een reeks van eenmalige evenementen plaats om de Eerste Wereldoorlog te herdenken. 'De Terugtocht 1914-2014' was een evenement waarbij de terugtrekking van het Belgisch leger geënceneerd werd. Verder vond de evocatie van het oorlogsdrama plaats, 'Bloednacht', waarin de geschiedenis van Aarschot als Martelaarstad toegelicht werd. Om het herdenkingsweekend af te sluiten was er een herdenkingsconcert van Scala en de Kolacny Brothers voorzien. Daarnaast werd een vredesconcert gebracht door de Koninklijke Muziekkapel van de Belgische Luchtmacht. Verder werd er een hulde gebracht aan het Oorlogsmonument op de Grote Markt. Tot slot werden in augustus door middel van het voorlezen van gedichten de slachtoffers die honderd jaar geleden sneuvelden herdacht. In september werd er een voorleesavond georganiseerd waar verhalen van de burgers tijdens de Eerste Wereldoorlog verteld werden en in oktober werd 'De Kleine Oorlog', een monoloog omtrent het leven tijdens de Eerste Wereldoorlog voor het publiek gebracht. In november werd een concert gebracht door de Koninklijke Harmonie van de Oud-Strijders (Martelaarsteden, 2014).

11.3.2 Eenmalige evenementen in Leuven (2014)

Van 23 tot 27 augustus vonden op het Mgr. Ladeuzeplein vijf herdenkingsconcerten plaats die de brand van Leuven herdachten. De concerten betroffen onder andere de Belle Epoque avond, herdenkingsconcerten gevolgd door een klank- en lichtspel, Soundscapes en het Concert door de Koninklijke Muziekkapel van de Gidsen (Erfgoedcel Leuven, 2014a).

11.3.3 Eenmalige evenementen in Dendermonde (2014)

Het openingsevenement in Dendermonde startte met 'De Terugtocht', waarbij de terugtrekking van het Belgisch leger op authentieke wijze werd nagespeeld. Dit betekent dat men per paard en kar, met

de fiets of te voet naar Halen over Aarschot of van Mechelen naar Dendermonde trok. De Grote Markt werd ingekleed als hoe het honderd jaar geleden was. Op 27 september 2014 werd een herdenkingsconcert gehouden door de European Inter.voiceS Choir. In oktober werd er een lezing en bierdegustatie (Bier aan het IJzerfront) gehouden ter ere van Kamiel Van Belle, die de sluizen van de IJzer hielp openzetten in Nieuwpoort. ‘Jazz tijdens WO1’ en de quizavond van de Honky Tonky jazzclub werden georganiseerd om de jazzmuziek tijdens de Eerste Wereldoorlog voor te stellen. Ook Willem Vermandere en Het Talbot Strijkkwartet hebben een muziekstuk gebracht om het leven tijdens de Eerste Wereldoorlog te schetsen (‘Veertien achttien... en wat nu?’). Daarnaast bracht muzikant Waldo Geuns een lezing en pianoretical ‘Creativiteit als uitweg uit de oorlog?’ Onder de vorm van theater werd het stuk ‘Menschen... in den Groote Oorlog’ voorgesteld aan het publiek. Het theater vond enkel plaats op 12 november 2014. Net zoals in Aarschot, werd in Dendermonde de monoloog ‘De Kleine Oorlog’ gebracht. (Martelaarsteden, 2014).

11.3.4 Terugkerende evenementen

Elke Vlaamse Martelaarstad kent één terugkerend evenement. Gasthoven Invites is een tweejaarlijkse kunsttentoonstelling in Aarschot die in 2014 in het teken van de burgerslachtoffers van de Eerste Wereldoorlog stond. 173 kunstenaars brachten eer aan de 173 burgerslachtoffers in Aarschot (Martelaarsteden, 2014). Daarnaast is ook Memorial Day in Leuven een jaarlijks terugkerend evenement (Immaterieel Cultureel Erfgoed, 2015a). Tot slot de Sint-Rochusverlichting is een wederkerend evenement (vindt jaarlijks plaats in augustus) dat in 2014 in het teken stond van de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Om het herdenkingsjaar af te sluiten, werd ‘Licht in donkere dagen’ gebracht, een kunstzinnig lichtparcours in de binnenstad van Dendermonde (Martelaarsteden, 2014).

11.4 Tentoonstellingen

De tentoonstellingen in de Vlaamse Martelaarsteden zijn per definitie van tijdelijke aard. Sommige tentoonstellingen zijn van korte termijn, andere betreffen een termijn van zes maanden, en zijn dus van langere duurtijd. Desondanks hun tijdelijke aard, zijn dit goede initiatieven om het collectief geheugen omtrent de oorlogsgeschiedenis in de Vlaamse Martelaarsteden aan te scherpen.

11.4.1 Tentoonstellingen in Aarschot (2014)

Gedurende herdenkingsjaar 2014 stonden in het stadscentrum van Aarschot informatiepanelen met foto’s die de oorlogsgeschiedenis van Aarschot toelichtten. De tentoonstelling ‘Waarom, Why, Pourquoi, Warum?’ was een initiatief waar foto’s en gedichten in een naoorlogs pand voorgesteld werden. Hier werd tangible en intangible heritage gekoppeld aan elkaar. Verder was er een tweemaandelijks tentoonstelling ‘Aarschot Martelaarstad 1914’ in het Stedelijk Museum van Aarschot. Nu wordt een klein gedeelte van het Stedelijk Museum nog steeds geweid aan de oorlogsgeschiedenis van Aarschot, maar in mindere mate dan in herdenkingsjaar 2014. Daarnaast werd in augustus 2014 een thematentoonstelling georganiseerd rond communicatie tijdens de Eerste Wereldoorlog in samenwerking met de 6 Groep Communicatie Informatiesystemen (Belgisch leger). Eind augustus was er een tweedaagse tentoonstelling genaamd ‘Pastoor Dergent en Gelderode in de

Eerste Wereldoorlog'. Gelderode is een deelgemeente van Aarschot die zwaar getroffen werd tijdens de Eerste Wereldoorlog. Pastoor Dergent wou burgerslachtoffers helpen, maar hij werd beschuldigd van spionage waarna hij vermoord werd door Duitse troepen. Zijn verhaal werd gekoppeld aan het verhaal van de gemeente Gelderode en dit werd in de tweedaagse tentoonstelling voorgesteld aan het publiek. Tot slot werd een postzegeltentoonstelling met postzegels ten tijde van de Eerste Wereldoorlog gekoppeld aan het Nationaal Kampioenschap voor Filatelie in oktober 2014 (Martelaarsteden, 2014).

11.4.2 Tentoonstellingen in Leuven (2014)

'Ravage. Kunst en cultuur in tijden van conflict' was een zes maand durende fototentoonstelling in Museum M die de focus legde op de schade die erfgoed en kunst lijden in tijden van conflict en oorlog. 'Gebroken Gevels' was een openlucht tentoonstelling waarbij levensgrote doeken de schade in de stad schetsten, en dit op de locatie van de desbetreffende gebeurtenissen. In de Universiteitsbibliotheek vond de tentoonstelling 'Beelden en proza over WO1' plaats (Erfgoedcel Leuven, 2014a).

11.4.3 Tentoonstellingen in Dendermonde (2014)

De lokale besturen zijn zich goed bewust van het wegwijnen van de kennis omtrent de Martelaarsteden. De stad Dendermonde heeft heel wat van haar inwoners ondervraagd en daaruit is gebleken dat velen van hen niet op de hoogte waren van de oorlogsfeiten honderd jaar geleden. Op basis daarvan richtte men de tentoonstelling 'Tegen-Strijd' op om zo de Dendermondenaren – en bezoekers – attent te maken op de oorlogsgebeurtenissen die er een eeuw geleden plaatsgevonden hebben (Metro, 2014). De tentoonstelling bestond uit een collectie foto's, persoonlijke getuigenissen, objecten om het dagelijks leven en de moeizame wederopbouw te schetsen (Martelaarsteden, 2014)

Ook in Dendermonde werden foto's en informatieborden in het stadscentrum geplaatst om zo een beeld te schetsen van de oorlogsgeschiedenis honderd jaar geleden ('Toen en nu'). Van april tot en met september werd de expo 'Kinderen van de Grote Oorlog' publiek toegankelijk gemaakt om zo de leefomstandigheden van kinderen tijdens de Eerste Wereldoorlog te schetsen aan de hand van tekeningen en schilderijen. Van mei tot en met december werd de expo 'Scharnieren rond 1914 – De verzameling Raymond Eeckhout' georganiseerd waarbij Raymond Eeckhout zijn verzameling prentbriefkaarten toegankelijk stelde voor het publiek. Op die manier kon een beeld geschetst worden van voor, tijdens en vlak na de inval van de Duitse troepen in Dendermonde. Van juni tot en met december vond de tentoonstelling 'Bange septemberdagen' plaats, waarbij de wandaden van de Duitse troepen ten opzichte van de Dendermondse bevolking voorgesteld werd aan de hand van tekstfragmenten, muziek, gedichten en foto's. Een andere fototentoonstelling die opgezet werd, was 'Mijn familie in WO1' (Martelaarsteden, 2014).

11.4.4 Opmerking

Beelden zijn van cruciaal belang binnen story telling (Karel Geenen, 2014). De boodschap (in dit geval de vredesboodschap) op een creatieve manier overbrengen, gebeurt best door het verhaal visueel voor te stellen. Mensen gaan op zoek naar persoonlijke verhalen en het combineren van tekst met beelden maakt het verhaal krachtiger en zorgt ervoor dat mensen geraakt worden door het verhaal (Karel Geenen, 2014). Beelden zeggen immers meer dan woorden (Storycatchers, 2014; Wolters Kluwer, 2015). De Vlaamse Martelaarsteden zijn er goed in geslaagd het verhaal van de Eerste Wereldoorlog over te brengen daar zij alle drie gebruik gemaakt hebben van informatiepanelen met foto's die het oorlogsverleden van deze steden schetsen. Twee respondenten in Aarschot haalden in de interviews het belang aan van de informatiepanelen met tekst en beeld:

“ (...) Ze hebben hier dan allemaal van die pancartes gezet en zo, die nu al verdwenen zijn, met wat uitleg, van dat aan de kerk, en dat en dat. Alles is nu terug weg he. Ik vind dat wel spijtig (...)” (R07, bakker Aarschot)

“Er zijn dus wel een aantal grote afbeeldingen, die hebben er gestaan, die zijn terug weg, denk ik, dat kan een middel zijn om aandacht te trekken. Hier zijn veel publicaties gebeurd, rond Wereldoorlog I ook, boeken waar alles heel duidelijk in geschreven is, en in grote getale aangekocht ook, en dat is ook wel een middel om het te laten bestaan (...)” (R22, inwoner Aarschot)

11.5 Gidsen

Vooreerst is het belangrijk te stellen dat herdenkingstoeristen vooral interesse uiten met betrekking tot de persoonlijke verhalen van soldaten en het alledaags leven achter de schermen van de Grote Oorlog (Cameron & Gatewood, 2000; Iles, 2006). Men ontkent niet dat oorlog veel fascinerender is dan vrede en de bezoeker wil niet gespaard worden van het leed die de oorlog honderd jaar geleden teweeg gebracht heeft. De bezoekers willen vooral dat publieke autoriteiten hen informeren over de technische details van de oorlog terwijl ze van gidsen, musea, tours, etc. verwachten dat een persoonlijke 'touch' aan het verhaal gegeven wordt (Vanneste & Foote, 2013).

Binnen het verhaal van de Eerste Wereldoorlog zijn gidsen van groot belang omdat zij het verhaal van de oorlog op een genuanceerde manier kunnen brengen. Het verhaal kan zo gebracht worden dat het aansluit bij de leefwereld van de doelgroep. Op die manier kan de interculturele dialoog gestimuleerd worden en kan men de vredesboodschap uitdragen. De levende gids kan een meerwaarde leveren ten opzichte van een smartphone applicatie, maar dit alleen wanneer hij of zij een authentiek verhaal brengt dat aansluit bij de doelgroep. Een levende gids bouwt bruggen, stimuleert interculturele dialoog, laat mensen beleven en ervaren en stimuleert duurzaamheid (persoonlijke communicatie, Verantwoordelijke Kwaliteitsbeheer Gidsenopleidingen Vlaanderen, 2015).

Gidsenopleidingen kunnen gevolgd worden bij de Centra voor Volwassenenonderwijs (CVO) en Syntra centra. Deze opleidingen bestaan uit vijf basismodules en drie specialisatiemodules. De specialisatiemodules betreffen kunststeden, museumgids of toeristische regio's. Binnen de specialisatieopleidingen voor bepaalde regio's (Westhoek, Leuven, etc.) komt het thema Eerste Wereldoorlog aan bod, gezien dit deel uitmaakt van de geschiedenis van een regio. Daarnaast

organiseert Syntra West ook bijscholingen omtrent de Eerste Wereldoorlog en de herdenking (persoonlijke communicatie, Verantwoordelijke Kwaliteitsbeheer Gidsenopleidingen Vlaanderen, 2015).

Wat volgt is een uiteenzetting van de smartphone applicatie ‘Martelaarsteden’, de papieren en levende gidsen in de Vlaamse Martelaarsteden, en het verhaal dat naar het publiek gebracht wordt.

11.5.1 De smartphone applicatie ‘Martelaarsteden’

Met de komst van het internet zijn er door de loop der jaren mobiele gidsen gemaakt, onder de vorm van smartphone applicaties. Leuven, Dendermonde en Aarschot ontwikkelden een applicatie, namelijk ‘Martelaarsteden’, in samenwerking met ‘Onderweg naar Flanders Fields’. De applicatie werd gefinancierd door Toerisme Vlaanderen, wat aantoonde dat er op overheidsniveau aandacht wordt geschonken aan de belangrijkheid van de martelarensteden. Hieruit wordt ook duidelijk dat de martelarensteden samenwerken en dat Toerisme Vlaanderen hen collectief laat functioneren (Belga, 2014a; Erfgoedcel Leuven, 2014b).

De applicatie ‘Martelaarsteden’ houdt in dat men algemene informatie krijgt over de Eerste Wereldoorlog alsook uitleg omtrent de geplande herdenkingsactiviteiten. De toerist krijgt oorlogsverhalen te horen die geïllustreerd worden met foto’s van vroeger en nu. Bovendien is de applicatie gratis dus toegankelijk voor iedereen die over een smartphone beschikt. Het probleem dat kan rijzen is uiteraard dat vooral het oudere publiek hierdoor uitgesloten wordt gezien zij meestal niet over smartphones beschikken (Belga 2014a; Erfgoedcel Leuven, 2014b).

Het voordeel van de smartphone applicatie is dat men geen internet nodig om de app te gebruiken, enkel op deze te downloaden. Het nadeel van de smartphone applicatie betreft het feit dat deze enkel in het Nederlands ter beschikking is. Een respondent wees op het belang van het aanbieden van de applicatie in verschillende talen:

“Ik denk dat wel, ik denk dat het op die manier wel goed zou trekken. Zeker voor buitenlandse toeristen. Als je het in verschillende talen zou doen, zou dat meer populariteit trekken.” (R19, 26 jaar, bezoeker Leuven)

De app werd 2500 keer gedownload door iOS smartphones en 1200 keer door Android smartphones. De app werd enkel gepromoot tijdens de herdenkingsactiviteiten en er zijn geen plannen om de smartphone applicatie verder te ontwikkelen. Omdat in Leuven gefocust werd op de historische correctheid, heeft men de app enkel gepromoot tijdens de honderdjarige herdenking gezien er dan de meeste herdenkingsactiviteiten plaatsvonden (e-mail, Tyrions, 2015). Dit is ook het geval bij de andere Martelaarsteden. De app werd op de één-website gepromoot waardoor deze op toenemende belangstelling kon rekenen (Een, 2014a). Verder zette ook Vlaanderen Vakantieland de mobiele applicatie in de kijker.

11.5.2 Papieren gidsen

Tussen de Eerste en Tweede Wereldoorlog werden talrijke gidsen gepubliceerd, waaronder voornamelijk de Michelingidsen die ervoor zorgden dat het toerisme aan een opmars kon beginnen. Door het publiceren van de Michelingidsen konden er oorlogsbezienswaardigheden gepromoot worden naar het brede publiek (Deseyne, 2013). Voorbeelden van Michelingidsen zijn 'l'Yser et la Côte belge', 'Strasbourg, un guide, un panorama, une histoire', 'Slagvelden 1914 – 1818 West-Vlaanderen, Henegouwen, Nord-Pas-de-Calais' en 'Gids voor de slagvelden 1914 – 1918, Vallei van de Somme' (Fortress Books, 2015; Stanley & Livingstone, 2015; Lannoo, 2015). Vandaag kan men zelf naar voormalige oorlogsgebieden trekken en zelf de route uitstippelen of deelnemen aan een georganiseerde tour door de voormalige slagvelden (Dunkley et al, 2010).

'Onder ogen zien' is een gids uitgebracht door Debeer & Slos (2013) met als doel herdenkingstoeristen al wandelend naar de slagvelden te brengen voor het herdenken van de Eerste Wereldoorlog. Zesentwintig bladzijden in deze gids worden gewijd aan de Martelaarsteden, met Leuven als hoofdcase. De andere Martelaarsteden worden vermeld maar er worden geen specifieke pagina's aan hen toegewijd. Het toerisme in de andere Martelaarsteden wordt niet gepromoot, zelfs niet vermeld. Opvallend is dat Visé en Sambreville niet vernoemd worden als Martelaarstad, Tamines wel. Verder wordt er gesproken over 'tientallen andere steden' die onder het begrip vallen maar zij worden niet met naam genoemd. De geschiedenis van alle andere steden aangehaald in het boek wordt gevisualiseerd door middel van foto's van honderd jaar geleden, alsook foto's gemaakt in het heden. De gids is verwerkt naargelang de chronologische gebeurtenissen.

11.5.3 Gidsen in Aarschot

Aarschot heeft een gidsenbond die twee soorten excursies aanbiedt aan toeristen. Ten eerste is er de dagexcursie 'De Grote Oorlog in Groot-Aarschot en omgeving' waarbij tijdelijke tentoonstellingen en belangrijke plaatsen zoals de Grote Markt, de Onze-Lieve-Vrouwekerk en de Aarschotse Sint-Rochusmonument al wandelend bezocht worden. Voor de goede stappers wordt een wandeling georganiseerd onder de vorm van een dagexcursie, waarbij men over de Hagelandse Heuvel naar Gelderode wandelt. Het verhaal van het oorlogsleed, waaronder de marteldood van een idealistische dorpsheer, wordt verteld in Gelderode. Daarna wordt te voet teruggewandeld naar Aarschot via de beschermde 's Hertogensheide. Dit laatste deel kan ook per bus gebeuren. Een derde dagexcursie die aangeboden wordt door de Aarschotse Gidsenbond is een autocarrondrit door het Hageland waarbij men de relictten van de Eerste Wereldoorlog bespreekt (Aarschotse Gidsenbond, 2015).

Ten tweede organiseert de Aarschotse Gidsenbond een halve dagexcursie, namelijk 'De Grote Oorlog in Aarschot'. Deze excursie start in het Stedelijk Museum van Aarschot, waar de gids aan de hand van de vaste collectie en de tijdelijke tentoonstellingen de impact van de Eerste Wereldoorlog op Aarschot toelicht. Daarna wandelt men naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk en de Grote Markt. Onderweg worden belangrijke plaatsen aangeduid waar zich oorlogsdrama's afgespeeld hebben. Alle excursies kunnen gecombineerd worden met een bezoek aan het Belevingscentrum in Tildonk (Aarschotse Gidsenbond, 2015).

11.5.4 Gidsen in Leuven

In het kader van de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog organiseerde de Koninklijke Leuvense Gidsenbond twee themawandelingen, namelijk ‘De brand van Leuven in augustus 1914’(op 24 en 27 augustus) en ‘De wederopbouw van Leuven na de Eerste Wereldoorlog’(op 21 september). De eerstgenoemde themawandeling brengt het verhaal van de brand van augustus 1914 en de daaropvolgende periode. Het verhaal wordt gebracht aan de hand van ooggetuigenverslagen (dagboeken, brieven, krantenreportages en andere fragmenten uit het dagelijks leven tijdens de Eerste Wereldoorlog). De wandeling had een duurtijd van 1,5 – 2 uur waarbij ofwel op het Martelarenplein ofwel aan het stadhuis gestart werd. Men eindigde de wandeling steeds aan het stadhuis. Voor individuele bezoekers was een verkorte versie beschikbaar (1 uur) en ook voor scholen en groepen met kinderen was een aangepast programma voorhanden (Koninklijke Leuvense Gidsenbond, 2014).

Naast het verhaal van de brand van Leuven, werd in een tweede thematische wandeling het verhaal van de wederopbouw aangekaart. De problematiek van de verkeersafwisseling, de restauratie van belangrijke monumenten, de visie op de historische binnenstad, grote nieuwbouwprojecten, uitgevoerde saneringswerken en de wederopbouw van individuele woningen werden tijdens deze themawandeling toelicht. Ook deze wandeling had een duurtijd van 1,5 – 2 uur en was aanpasbaar aan het deelnemende publiek. Beide themawandelingen worden aangeboden in het Nederlands, Engels, Frans, Duits en Spaans (Koninklijke Leuvense Gidsenbond, 2014).

Op Erfgoeddag 2014 werden een gegidste wandel- en fietstocht georganiseerd, namelijk ‘Weg van Leuven Op de vlucht in augustus 1914’, waar het verhaal van de vluchtelingen verteld werd. Zowel de wandel- als fietstochten duurden 1,5 uur en startten op de symbolische plein, het Martelarenplein (Koninklijke Leuvense Gidsenbond, 2014).

11.5.5 Gidsen in Dendermonde

Ook Dendermonde heeft een gidsenbond, namelijk de ‘Dendermondse Gidsenkring’, die zowel themawandelingen, rondleidingen, halve dagtrips als daguitstappen op maat organiseert (Federatie van Toeristische Gidsenverenigingen, 2015). In het kader van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog werden twee uur durende themawandelingen georganiseerd. Deze themawandelingen belichtten het militaire aspect, maar ook de impact van het conflict op het dagelijks leven van de Dendermondse inwoners. Het doel van de Dendermondse gidsen was het brengen van anekdotes, een historische omkadering en interessante weetjes om zo de oorlog terug tot leven te brengen. De themawandelingen konden gereserveerd worden dus groepen en individuen konden kiezen wanneer ze wouden deelnemen aan een themawandeling (Vermeulen, 2014).

11.6 Wandel- en fietsroutes in de Vlaamse Martelaarsteden

De Vlaamse Martelaarsteden bezitten enkele wandel- en fietsroutes die rond de verhaallijn van de Eerste Wereldoorlog zijn opgebouwd. Lea Winkeler (interview, 2015), projectleider van het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ benadrukt dat het geschiedkundig onderzoekswerk van heemkundige kringen

dankbaar materiaal is om de verhaallijn van de Eerste Wereldoorlog te implementeren in de wandel- en fietsroutes.

11.6.1 Wandel- en fietsroutes in Aarschot

In Aarschot werd in augustus voor gezinnen een gezinswandelzoektocht omtrent het thema ‘100 jaar Grote Oorlog’ georganiseerd om zo de oorlogsgeschiedenis op een recreatieve manier voor te stellen. Zowel in januari als in oktober werd de wandeling ‘De wederopbouw van Aarschot na WO1’ georganiseerd (Martelaarsteden, 2014).

In Aarschot is ‘Fietslus: De Grote Oorlog’ een onderdeel van het toeristisch product, waarbij er een fietstocht langsheen de belangrijkste oorlogssites in Aarschot en omgeving uitgestippeld wordt. Bij de belangrijke sites staan informatieborden. Daarnaast was er in 2014 een dagexcursie ‘De Grote Oorlog in Aarschot en omgeving’, waarbij men zowel te voet als met de autocar de Aarschotse oorlogsgeschiedenis kon leren kennen (Martelaarsteden, 2014).

11.6.2 Wandel- en fietsroutes in Dendermonde

Reporter Saartje Vandendriessche heeft de wandelroute ‘100 jaar Grote Oorlog: Wandelen in Scheldeland’ voorgeproefd voor de één-kijkers, wat Martelaarstad Dendermonde meteen in de kijker gezet heeft. De reportage van Saartje Vandendriessche heeft tot opportuniteiten geleid voor Martelaarstad Dendermonde (Een, 2014a). Een van de drie wandelroutes van het Scheldeland is ‘Dendermonde, een ruïne aan Schelde en Dender’ waarbij 4,2 kilometer gewandeld wordt. Op strategische plaatsen staan toeristische informatieborden (in vier talen: Nederlands, Frans, Engels en Duits) met archiefphoto’s van heemkundige kringen en erfgoedcellen en de historische achtergrond wordt geschetst. Dendermonde wordt op de website van Toerisme Oost-Vlaanderen vermeld als Martelaarstad: (Toerisme Oost-Vlaanderen, 2014a)

“Dendermonde is één van de zeven Belgische ‘Martelaarsteden’ waar de Duitsers in augustus – september 1914 een ware ravage aanrichtten.”

Naast wandelroutes zijn er in Dendermonde drie thematische fietslussen en twee fietsroutes in en rond Dendermonde toegankelijk. De thematische fietslussen betroffen (april tot december 2014) ‘Strijd en verwoesting’, ‘De fortengordel’ en ‘De kleine man en de Grote Oorlog’ (Martelaarsteden, 2014). De twee fietsroutes betreffen ‘Leven in bezet gebied’, een route van 42 kilometer die door Aalst, Dendermonde en Lebbeke gaat. De route geeft via informatieborden een schets van het harde leven tijdens de bezetting, de inval van de Duitse troepen in Dendermonde en de burgerslachtoffers in Lebbeke. Een andere fietsroute is ‘Langs dijken en bossen – Strijd in Scheldeland’ waarbij gefietst wordt tussen Zele, Dendermonde en Berlare. Hier wordt de bloedige strijd aan de oevers tussen Berlare en Dendermonde, alsook de vergeten slag bij het Buggenhoutbos geschetst. Ook bij de pagina van de Fietsroutes van Dendermonde, wordt de stad weergegeven als Martelaarstad (Toerisme Oost-Vlaanderen, 2014b):

“(...) fiets je langs de Dender richting ‘Martelaarstad’ Dendermonde. Tijdens WO1 werd deze stad bijna volledig in puin gelegd.”

Van maar tot december 2014 werden thematische gidsenwandelingen georganiseerd die anekdotes, historische omkadering en interessante weetjes over de Eerste Wereldoorlog omvatten. Ook scholen kunnen schoolbezoeken plannen in Dendermonde in het kader van de Eerste Wereldoorlog (april 2014 tot juni 2015) waarbij leeftijdsspecifieke activiteiten, workshops, gegidste rondleidingen, wandel- en fietsroutes voorzien worden. Daarnaast is er in die periode het stadspel ‘Dilemma 14-18’, ‘Kinderen in bezet gebied’ en ‘Kleine helden in een Grote Oorlog’ voorzien voor kinderen. Van januari 2014 tot augustus 2015 kunnen in Dendermonde gegidste groepsuitstappen georganiseerd worden, namelijk gegidste bezoeken aan tentoonstellingen, thematische gegidste wandelingen door het historisch centrum en bezoeken aan het historisch stadhuis (Martelaarsteden, 2014).

11.6.3 Wandel- en fietsroutes in Vlaams-Brabant

Daarnaast worden ook de fietsroutes (met gratis routekaarten) rond de Dijlelinie (maximum 91 kilometer) en Getelinie (maximum 69 kilometer) vermeld op de Een-website. Deze fietsroutes (die tevens ook afgelegd kunnen worden per auto) beschikken over infopanelen die het oorlogsverleden en de gevechten weergeven. Er kan ook gewandeld worden van het Hageland naar het Dijleland, en deze route betreft 110 kilometer. De bijbehorende wandelgids geeft informatie over de oorlogsgeschiedenis van onder meer Aarschot en Leuven (GR-route ‘Door het Hageland en het Dijleland’) (Vlaams-Brabant 14-18, 2014). Opvallend genoeg worden enkel Martelaarsteden Leuven en Aarschot vermeld. Dendermonde komt niet aan bod, terwijl er gesproken wordt over ‘de Martelaarsteden’ (Een, 2014b). Het traject dat voorgesteld wordt in Vlaanderen Vakantieland betreft Vlaams-Brabant, waardoor er logischerwijze enkel Vlaams-Brabantse Martelaarsteden worden vermeld. Op de website van Vlaams-Brabant 14-18 worden Aarschot en Leuven vernoemd als Martelaarstad bij de auto-, fiets- en wandelroutes:

“(...) Ook de Martelaarsteden Aarschot en Leuven kunnen niet ontbreken.”

Hoofdstuk 12: Analyse van de herdenkingstoeristische vraag en aanbod in de Vlaamse Martelaarsteden

Uit voorgaande hoofdstukken is zowel de vraag als het aanbod uitvoerig beschreven. In dit hoofdstuk zal de vraag aan het aanbod gekoppeld worden door middel van cijfermatige gegevens van de tentoonstellingen en andere herdenkingsactiviteiten.

12.1 Herdenkingstoerisme in Aarschot

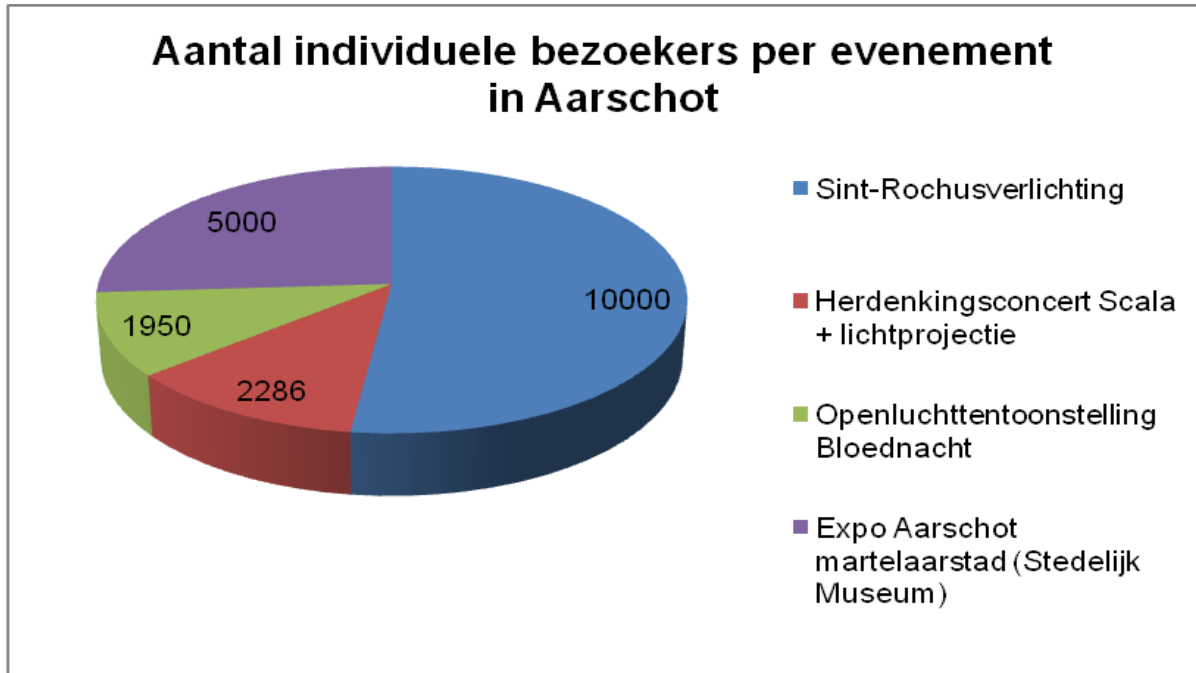
De Cultuurbeleidscoördinator van Toerisme Aarschot (persoonlijke communicatie, 2015) omschrijft dat de herdenkingsactiviteiten in Aarschot zich voornamelijk afspeelden in 2014. Tussen 2015 en 2018 lopen er verschillende tentoonstellingen in het Stedelijk Museum en de smartphone app en de fietslus rond de Dijle zal blijven aangeboden worden aan toeristen.

In Aarschot werd veel gedaan om de inwoners betrokken te maken bij het herdenkingsgebeuren van de Eerste Wereldoorlog. Er werden 2 participatiemomenten georganiseerd op 25 april 2013 en 23 maart 2014 zodanig dat verenigingen en individuele personen een eigen input konden leveren om de herdenkingsactiviteiten te ontwikkelen. Het grootste deel van lokale inwoners staat volgens de Cultuurbeleidscoördinator positief ten opzichte van de herdenkingsactiviteiten. Enkel heemkundige kringen staan volgens hem ietwat kritischer ten opzichte van de ‘toeristische exploitatie’ van de herdenkingsmomenten. De Cultuurbeleidscoördinator van Toerisme Aarschot (persoonlijke communicatie, 2015) ondersteunt het belang van de honderdjarige herdenking omdat nu meer Aarschottenaren op de hoogte zijn van wat er honderd jaar geleden in hun stad heeft afgespeeld.

Voor Aarschot betekende herdenkingsjaar 2014 een hoogtepunt op vlak van toerisme. In Aarschot worden de cijfers op vlak van herdenkingstoerisme gemeten door de stijging van het aantal Vlaamse bezoekers in de stad. Begeleide bezoeken, uitgevoerd door de Dienst Toerisme, stegen met 139 % van januari tot september 2014 in vergelijking met dezelfde periode in 2013. Er was een stijging zichtbaar van 1083 naar 2590 bezoekers. 20 groepen boekten rondleidingen omtrent de Eerste Wereldoorlog, wat goed was voor een bezoekersaantal van 766 (persoonlijke communicatie, Cultuurbeleidscoördinator Toerisme Aarschot, 2015).

Onderstaande figuur geeft weer hoeveel individuele bezoekers er aanwezig waren op de desbetreffende herdenkingsevenementen in Aarschot. De Sint-Rochusverlichting is een jaarlijks evenement, dat in 2014 de honderdjarige herdenking als thema had, en de telling werd uitgevoerd door Belgacom, op basis van het telefoongebruik van de deelnemers. Belgacom had dit bezoekersaantal vastgezet op 5 092, maar volgens de Dienst Toerisme van Aarschot is dit een onderschatting en heeft men zelf een schatting gemaakt van 10 000, waarvan 78,3 % bezoekers afkomstig uit Vlaams-Brabant. Ook voor het herdenkingsconcert van Scala heeft Belgacom een telling uitgevoerd op basis van het telefoongebruik, waaruit een bezoekersaantal van 2286 gebleken is, waarvan 82,5 % afkomstig uit Vlaams-Brabant. Over de 4 voorstellingen van Bloednacht werden 1950 betalende bezoekers geteld, voornamelijk afkomstig uit inwoners van Aarschot en omgeving. Tot slot werd door de Dienst Toerisme van Aarschot een ruwe schatting van 5 000 bezoekers gemaakt voor het bezoek van de Expo in het Stedelijk Museum. Ook hier was het merendeel van de bezoekers afkomstig uit Aarschot en omgeving (persoonlijke communicatie, Cultuurbeleidscoördinator Toerisme Aarschot, 2015).

Figuur 18: Aantal individuele bezoekers per evenement in Aarschot

Bron: Peeters, D. (e-mail, 2015)

De toeristische dienst van Aarschot heeft zelf verschillende hotels en B&Bs bevestigd omtrent een eventuele stijging van de overnachtingen omwille van het herdenkingstoerisme. Slechts 2 B&B's hebben geantwoord maar deze konden geen stijgingen op vlak van overnachtingen noteren. Wat de 2 B&B's wel erkennen, is het belang van de herdenkingsactiviteiten:

“Wij hebben niet direct meer boekingen gehad naar aanleiding van de herdenkingsactiviteiten met uitzondering van een boeking via Paul Van de Ceulenaar...We vonden persoonlijk de activiteiten en tentoonstellingen erg interessant en hebben er onze gasten ook over ingelicht. Ook de publicatie omtrent de oorlog werden/ worden hier geregeld doorgenomen door de gasten. Het was volgens ons zeker een meerwaarde ook al genereerde het niet meteen meer boekingen.” (B&B1)

“De publicaties omtrent de herdenkingsactiviteiten waren mooi gestileerd (sterk beeld van de soldaat met helm) en kwam in Aarschot en omgeving regelmatig terug. Wij hebben geen gasten gehad die speciaal voor WOI bij ons verbleven, maar namen wel de brochure mee. Gasten wisten ook de link te leggen met Aarschot en Leuven als martelarensteden. Dus die communicatie lijkt effectief te zijn geweest. Een arrangement i.s.m. o.a. de plaatselijke horeca kan in de toekomst misschien nog meer opleveren en daar geniet iedereen van.” (B&B2)

12.2 Herdenkingstoerisme in Leuven

Zoals eerder vermeld, vonden er vijf concerten plaats op het Ladeuzeplein. Per dag werden er gemiddeld 1 200 tickets verkocht, wat een totaal van 6 000 bezoekers maakte. 's Avonds sloten er heel wat mensen aan, wat maakt dat Toerisme Leuven in samenwerking met Politie Leuven een schatting gemaakt heeft van 6 000 tot 10 000 bezoekers verspreid over het herdenkingsweekend (persoonlijke communicatie, Diensthoofd Toerisme Leuven, 2015).

In de Westhoek worden herdenkingstoeristen geteld door middel van de sites die ze bezoeken. Gemiddeld bezoekt een bezoeker van de Westhoek drie Wereldoorlog 1 sites (Westtoer, 2015). Uiteraard moet er een verschil gemaakt worden tussen oorlogssites en evenementen. Oorlogssites zijn vaak deel van 'bedevaarten', terwijl evenementen meer de maken hebben met entertainment. In de Vlaamse Martelaarsteden zijn er meer evenementen dan Wereldoorlog 1 sites. Het diensthoofd van de Toerisme Leuven (persoonlijke communicatie, 2015), wijst op het feit dat mensen die herdenkingsevenementen bijwonen niet per se als oorlogstoeristen gedefinieerd mogen worden. Ze drukt op de moeilijkheidsgraad van het tellen van herdenkingstoeristen:

" (...) Mensen die naar de tentoonstelling komen, en zeggen dat dat oorlogstoeristen zijn, ja, dat hangt ervan af wat je onder oorlogstoerisme verstaat. (...) We weten wel hoeveel mensen er gekomen zijn naar de vijf activiteiten in augustus, en dat zijn er ongeveer tussen de 6 000 en de 10 000. Dus dat weten we zeer zeker, en internationaal waren ook enkele ambassadeurs en dergelijke meer, maar zijn dat dan a priori oorlogstoeristen? Dat ga je mij niet horen zeggen. En waarvoor mensen daarnaast, dat event gekomen zijn, dat weten we niet. De tentoonstelling kunnen we meten, maar andere toeristen die op dat moment in de stad waren, dat kunnen we niet meten wie er voor oorlogstoerisme kwam. Daar hebben we eigenlijk geen zicht op."

Karolien Hellemans (interview, 2015) verklaart dat men in Leuven geen permanente vorm van herdenkingstoerisme wil creëren. Ze benadrukt dat de activiteiten, evenementen en herdenkingsmomenten historisch moeten kloppen. Toch is er in Leuven een permanent aanbod aanwezig, maar Leuven zal dit aanbod minder sterk uitspelen dan in herdenkingsjaar 2014 (persoonlijke communicatie, Diensthoofd Toerisme Leuven, 2015):

" (...) Is dat een verhaal dat wij willen mee blijven sleuren? Nee. Wij hebben daar zeer expliciet voor gekozen om dat juist te duiden, en ook in de periode augustus, wanneer het voor Leuven zeer belangrijk was, scherp te stellen. (...) we hebben dan ook gezegd van: 'Klopt het historisch?' Maar daarna moet Leuven zich niet meer blijven woelen in dat oorlogsgegeven, zeg maar he. Dat blijft een belangrijk verhaal voor Leuven als Martelaarstad maar we gaan daar niet te pas en ten onpas mee schermen. Het moet juist zitten, he. Oorlogstoerisme is zeer breed, he, dus in 2014 klopte dat zeer duidelijk. In 2018 klopt dat ook met de wederopbouw en dergelijke meer, maar het is niet dat wij daar constant pro-actief acties rond zullen voeren. Enkel wanneer het historisch juist is. (...) Het is wel zo dat bezoekers die naar Leuven, komen, die gaan we verder helpen. Het is niet omdat we er niet pro-actief of constant mee werken, dat het niet mogelijk is. We hebben sowieso het erfgoed van de Vlaamse Martelaarsteden en in Leuven is er ook een permanent aanbod, zoals bijvoorbeeld de toren van de bibliotheek van de Universiteit (...)"

Het Diensthoofd van Toerisme Leuven (persoonlijke communicatie, 2015) zegt dat er momenteel geen concrete plannen zijn voor toekomstige herdenkingsevenementen rond de Eerste Wereldoorlog:

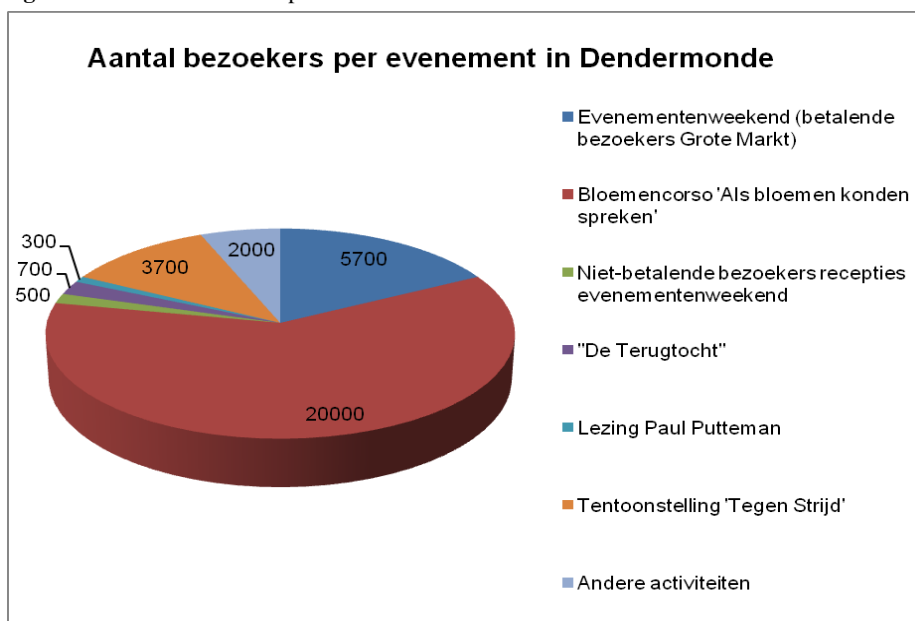
“Voor zover ik weet niet maar sowieso, 2018, ja, de herdenking van het einde van de oorlog, dat blijft toch wel een zeer belangrijke datum. Er zijn nog geen concrete plannen over maar we zijn nog maar 2015 en dat kan allemaal zeer snel veranderen. Dus sowieso zijn er in de stad heel wat evenementen, zaken die jaarlijks terug komen, zoals de herdenking tout court, he, dat is iets van de Eerste Wereldoorlog, maar ook iets van de Tweede Wereldoorlog.”

12.3 Herdenkingstoerisme in Dendermonde

De honderdjarige herdenking in Dendermonde is vooral van belang geweest voor het bewustmaken van de geschiedenis aan de Dendermondenaren zelf (persoonlijke communicatie, projectverantwoordelijke ‘100 jaar Grote Oorlog in Dendermonde, 2015). Dit was de hoofdpijler binnen het project rond de honderdjarige herdenking. Het was van bij de start het doel het collectief geheugen aan te scherpen. De twee andere pijlers binnen het project betroffen het maatschappelijk verankeren van de vredesboodschap door de ontsluiting van het oorlogsverleden en het stimuleren van culturele, educatieve en toeristische aandacht voor Dendermonde (Vermeulen, 2015).

Op 4, 5 en 6 september 2014 vond er een evenementenweekend plaats in Dendermonde, waarvan alle evenementen op de Grote Markt betalend en tevens uitverkocht waren. Deze evenementen waren de herdenkingsceremonie- en concert van ‘Scala and Kolacny Brothers’(1850 bezoekers), het publieksspektakel ‘Stad in As’ en een multimediaal lichtspektakel. In totaal telde men 5 700 betalende bezoekers in de tribune. De tentoonstelling ‘Tegen Strijd’ zorgde voor een bezoekersaantal van 3700 waaronder 1700 individuele bezoekers, 1820 leerlingen, 32 workshops en 30 groepsbezoeken. Onder de categorie ‘Andere activiteiten’ vallen activiteiten georganiseerd in de bibliotheek, cc Belgica, musea en educatieve voorstellingen. Deze cijfers worden grafisch weergegeven in onderstaande figuur (Vermeulen, 2015).

Figuur 19: Aantal bezoekers per evenement in 2014 in Dendermonde

Bron: eigen verwerking gebaseerd op Vermeulen (2015)

Dendermonde heeft een geslaagd herdenkingsjaar achter de rug. Zo was de lezing rond de ‘Groote Oorlog’ van korpschef Paul Putteman de meest succesvolle ‘Nacht van de Geschiedenis’, georganiseerd door Davidsfonds. Het boek ‘Bange Septemberdagen’ dat Putteman uitgebracht heeft, is 1400 keer over de toonbank gegaan. Andere publicaties zoals ‘Tegen-Strijd’ en de wetenschappelijke publicatie ‘Martelaarssteden’ waren een minder groot succes. Dit is deels te wijten aan het overaanbod van de uitgebrachte publicaties (Vermeulen, 2015).

De plaatselijke bevolking werd sterk betrokken in de herdenkingsactiviteiten, wat het groepsgevoel en het collectief geheugen ten goede kwam. Niet minder dan 420 Dendermondenaren werkten gedurende meer dan een jaar mee aan het publieksspektakel (Vermeulen, 2015). In Dendermonde zullen de smartphone applicatie en de fiets- en wandelroutes in de toekomst verder gebruikt worden in het toeristisch product van Dendermonde. Verder zal er in 2016 – 2017 een nieuw bezoekerscentrum openen aan het stadhuis, waar een groot gedeelte zal besteed worden aan de Eerste Wereldoorlog (e-mail, Vermeulen, 2015).

12.4 Herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden: de visie van het beleid

Volgens de projectleider van het project ‘100 jaar Groote Oorlog’ (persoonlijke communicatie, 2015) is een instandhouding van het concept Martelaarsteden geen goede zaak op vlak van herdenkingstoerisme. Zij benadrukt dat de steden geen product hebben en dat het daarom moeilijk is een toeristisch product te creëren:

“De Martelaarsteden, dat is ook een groepsnaam, en om te beginnen moet je dan producten hebben die de groepsnaam waarmaken. En ik denk dat er op dit ogenblik helemaal niet het geval is. Het is niet dat er een soort van toffe, goed uitgewerkte tour is (...) er is geen product dat gerechtvaardigd dat je de Martelaarsteden als merk zou beginnen hanteren (...) Er is geen aanbod dat dat merk gerechtvaardigd dus je gaat een lege doos verkopen met die term, of een doos waar bijzonder weinig in zit, rekenend op het feit dat er veel concurrentiële dozen waar er veel in zit (...).”

De projectleider van het project ‘100 jaar Groote Oorlog’ (persoonlijke communicatie, 2015) benadrukt dat de naam Martelaarstad als verkoopsargument geen goede inzet is omdat het bijvoorbeeld in het geval van Leuven in conflict gaat met de merknaam ‘kunststad’ en dat er op die manier een spanningsveld gecreëerd wordt. Verder vermeldt de projectleider (persoonlijke communicatie, 2015) dat Leuven de enige van de drie Martelaarsteden is die internationaal potentieel geniet vanwege het feit dat het een kunststad is. In Leuven kan het verhaal van de Eerste Wereldoorlog als onderdeel opgenomen worden binnen het concept ‘kunst- en cultuurstad’. Volgens de projectleider (persoonlijke communicatie, 2015) mag dit niet het hoofdonderwerp zijn, maar moet het als een soort van puzzelstuk aanzien worden binnen de grotere puzzel van de kunst- en cultuurstad:

“Ik denk dat er bijvoorbeeld in Leuven wel potentieel is in die verhaallijn te blijven hebben en misschien nog wat sterker uitbouwen. Dat mag gerust. Ze zouden gerust wat meer kunnen doen omdat nog wat zichtbaarder te maken maar dat mag niet vechten met het idee van kunst- en cultuurstad. Wat roept het op? Oude gebouwen, geschiedenisverhalen, en een van die verhalen kan het verhaal van Wereldoorlog 1 zijn. Ze hebben er nog andere, ze hebben uiteraard het verhaal van hun universiteit, het verhaal van de middeleeuwse stad, en het hedendaagse verhaal van kunst en cultuur want ze zijn

er toch wel vrij dynamisch in, voor zo'n stadje van een lap groot. Je hebt dan de abdijen er rond, mooie abdijen. Dus ze hebben eigenlijk wel materiaal om te zeggen van: 'Wij hebben een profiel, wij zijn een interessante kunst- en cultuurbestemming' uitbouwen, en ze kunnen daarbinnen dan een puzzelstuk Wereldoorlog Martelaarstad uitwerken lijkt mij. (...)."

Daarnaast onderstreept de projectleider van het project '100 jaar Grote Oorlog' (persoonlijke communicatie, 2015) dat Aarschot voornamelijk interessant is als wandel- en fietsstad waarin de verhaallijn van de Eerste Wereldoorlog kan opgenomen worden. Toch benadrukt ze dat het enkel om wandelen en fietsen als hoofddoel zal zijn, terwijl het verhaal van de Eerste Wereldoorlog een bijkomend element is.

Tot slot benadrukt de projectleider (persoonlijke communicatie, 2015) dat voornamelijk in Aarschot en Dendermonde een permanente vorm van herdenkingstoerisme weinig mogelijk is, maar dat het op lokaal vlak wel een betekenis kan hebben vanwege het culturele belang van de geschiedenis dat in stand gehouden wordt door middel van herdenkingen. Het gaat vooral om een lokaal, cultureel en ceremonieel gegeven waarbij erfgoed centraal staat.

Conclusies

Kregen wij een antwoord op onze onderzoeksvraag?

De onderzoeksvraag voor dit onderzoek was de volgende:

“Hebben de Vlaamse Martelaarsteden een permanent vermogen om een aantrekkelijk product te creëren op vlak van herdenkingstoerisme?”

In het empirisch onderzoek is door middel van kwalitatief onderzoek (inclusief een beperkt kwantitatief luik) nagegaan wat de visie is van de vraag- en aanbodzijde wat betreft de mogelijkheid tot een permanente vorm van herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden.

Er zijn heel wat verschillende stakeholders die betrokken zijn in het herdenkingsbeleid wat betreft de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Voor de Vlaamse Martelaarsteden zijn vooral Toerisme Vlaanderen en het project '100 jaar Grote Oorlog', de (inmiddels stopgezette) projectvereniging 'Martelaarsteden/ Villes Martyres', de (inmiddels stopgezette) vzw Martelaarsteden en de toeristische diensten op provinciaal en lokaal niveau van belang. Een toelichting bij hun visie komt later in dit hoofdstuk aan bod.

Uit cijfers is gebleken dat maar liefst 98 % van de herdenkingstoeristen naar de Westhoek gaat, wat neerkomt op 774 500 bezoekers in herdenkingsjaar 2014. Dat slechts 2 % van de herdenkingstoeristen naar andere (niet gedefinieerde) steden gaat, is voor de Vlaamse Martelaarsteden een minder positieve zaak. Er is duidelijk een overconcentratie van herdenkingstoeristen in de Westhoek, en deze herdenkingstoeristen zijn zeer weinig verspreid over de rest van Vlaanderen. Het lijkt moeilijk voor de Vlaamse Martelaarsteden om te concurreren met de Westhoek, voornamelijk omdat de Westhoek heel wat materieel erfgoed bezit. Dit gegeven is gebaseerd op de resultaten van onze interviews in de

Vlaamse Martelaarsteden. Ook de programmacoördinator van het project ‘WO1 in de Westhoek’ en de projectleider van het project ‘100 jaar Grote Oorlog’ bevestigen deze stellingen. Het diensthoofd van Toerisme Leuven en de projectmanager van het project ‘100 jaar Grote Oorlog in Dendermonde’ benadrukken de complementariteit van de verhalen van de Vlaamse Martelaarsteden inzake de Westhoek.

Het collectief geheugen rond de Vlaamse Martelaarsteden

De resultaten van onze interviews met de inwoners en bezoekers zijn sprekend: de meerderheid van onze respondenten was zich bewust van de oorlogsfeiten die zich afgespeeld hadden in de stad waarin ze zich bevonden. Onze respondenten schreven hun kennis toe aan de herdenkingsactiviteiten, onderwijs en de verhalen van oorlogsveteranen. Slechts de helft van onze respondenten wist wat de term ‘Martelaarstad’ inhoudt. In Dendermonde was de kennis nog beperkter, gezien minder dan de helft van de bezoekers wist wat een Martelaarstad is. Er trad een sterke sense of place op in Aarschot en Dendermonde. De herdenkingsactiviteiten worden door onze respondenten als belangrijke factor aanzien bij het in stand houden van de geschiedenis. Toch trad er enige kritiek op met betrekking tot de commercialisering van de herdenkingsactiviteiten. Men is het erover eens dat er met respect moet omgesprongen worden.

De visie van onze respondenten rond de smartphone applicatie

De smartphone applicatie ‘Martelaarsteden’ was door de grote meerderheid van onze respondenten niet gekend, maar vooral de jongere respondenten (jonger dan 40 jaar) staan enorm positief om de applicatie in de toekomst te gebruiken. Hun motivatie is omdat op die manier de geschiedenis van de steden in de kijker gezet wordt terwijl in Aarschot een sterke sense of place onder de bevraagde inwoners optrad, en men vooral wilde bijleren over de eigen stad.

Het potentieel van de Vlaamse martelaarsteden

De grote meerderheid van onze respondenten, met uitzondering van de bezoekers van Dendermonde, ziet een kwalitatief toeristisch product in de Vlaamse Martelaarsteden. Er wordt voornamelijk gedrukt op het belang van uitvoerige promotie en de onderlinge samenwerking tussen de drie steden. Enige onenigheid wordt vastgesteld wat betreft de leeftijd van het doelpubliek. Uit verdere analyse van de interviews blijkt dat vooral personen die ouders, grootouders of kennissen hebben die de Eerste Wereldoorlog hebben meegemaakt enorm geïnteresseerd zijn in het Wereldoorlog 1 gebeuren. Respondenten die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt zoeken het herdenkingsgebeuren niet op vanwege de trauma’s die men aan de Tweede Wereldoorlog heeft opgelopen. Het is dus niet aangeraden de promotie te richten op deze groep.

Een analyse van het herdenkingsjaar 2014 in de Vlaamse Martelaarsteden

Herdenkingsjaar 2014 was een absoluut hoogtepunt voor de drie Vlaamse Martelaarsteden. In Leuven waren alle herdenkingsconcerten uitverkocht en in Dendermonde waren alle betalende evenementen

uitverkocht. Er is dus vraag naar een product, maar dit zou kunnen zijn omdat de honderdjarige herdenking een symbolisch gegeven is. Het belangrijkste gegeven binnen het herdenkingstoerisme waren de tentoonstellingen, waarvan de meeste reeds afgelopen zijn in 2014. De Vlaamse Martelaarsteden zijn alle drie niet van plan om pro-actief in te zetten op een product dat te maken heeft met herdenkingstoerisme, maar het zal een onderdeel blijven van het toeristisch product dat men aanbiedt. Het herdenkingstoeristisch product zal op een kleinschalige manier uitgespeeld worden. De Vlaamse Martelaarsteden zijn geen topbestemmingen op vlak van herdenkingstoerisme, maar door het product op een kleinschalige manier uit te spelen, blijft de sereniteit bewaard en behoudt men het respect voor de slachtoffers en gesneuvelden van de Eerste Wereldoorlog.

Reflecties en aanbevelingen voor verder onderzoek

De honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog: het toekomstperspectief

Uit een analyse van het materieel en immaterieel erfgoed, de evenementen en tentoonstellingen in de Vlaamse Martelaarsteden, blijkt dat in de Martelaarsteden bijzonder weinig materieel erfgoed overgebleven is uit de Eerste Wereldoorlog dat ter beschikking kan gesteld worden voor het toerisme. De steden hebben slechts enkele dagen geleden, waardoor er geen loopgraven of dergelijke gelokaliseerd zijn in deze steden. Op vlak van tentoonstellingen hebben de drie Vlaamse Martelaarsteden goed ingezet, maar deze waren tijdelijk. De meeste tentoonstellingen zijn afgelopen in het herdenkingsjaar 2014, om de historische correctheid te waarderen. Toch zal er blijvend ingezet worden op herdenkingstoerisme, maar dit op een meer kleinschalige manier dan in herdenkingsjaar 2014. 2014 wordt als een enorm positief jaar ervaren door de drie Vlaamse Martelaarsteden. Voor Aarschot was 2014 een absoluut hoogtepunt op vlak van herdenkingstoerisme, in Leuven waren alle herdenkingsconcerten uitverkocht en in Dendermonde waren alle betalende evenementen uitverkocht. Er is dus zeker vraag naar een product, maar dit zou kunnen verklaard worden door het feit dat 2014 een symbolisch jaar was voor de honderdjarige herdenking.

In Aarschot betreft een van de drie hoofdpijlers van het toeristisch product de geschiedenis, met als onderdeel de Eerste Wereldoorlog. Er zal na 2018 voornamelijk ingezet worden op de fietslus en de smartphone applicatie, maar minder prominent dan in herdenkingsjaar 2014. Geschiedenis en de Eerste Wereldoorlog blijven een belangrijk onderdeel van het toeristisch product, maar er zal minder op ingezet worden dan in 2014. In Leuven wordt op vlak van herdenkingstoerisme enkel ingezet wanneer dit historisch correct is. Naar 2018 toe zal het verhaal van de wederopbouw centraal staan, maar in tussentijd en na 2018 zal geen pro-actief beleid gevoerd worden rond de Eerste Wereldoorlog. Ook in Dendermonde zal de smartphone applicatie en de fiets- en wandelroutes verder blijven bestaan in het toeristisch product. Tussen 2016 en 2017 wordt een nieuw bezoekerscentrum geopend in het stadhuis, waar een belangrijk onderdeel gewijd zal worden aan de Eerste Wereldoorlog.

Wij menen dat het belangrijk is dat de overkoepelende naam ‘Vlaamse Martelaarsteden’ gebruikt wordt in de communicatie wat betreft herdenkingstoerisme en herdenkingsactiviteiten. De drie steden zouden elkaar steeds moeten vermelden zodanig dat alle drie de steden in het collectief geheugen

gegrift blijven. De steden delen eenzelfde oorlogsgeschiedenis, en zijn daarom onlosmakelijk verbonden op het vlak van de Eerste Wereldoorlog.

De mogelijke samenwerking tussen de Westhoek en de Vlaamse Martelaarsteden

Zoals eerder vermeld is het moeilijk om te ‘concurreren’ met de Westhoek, daar 98 % van het herdenkingstoerisme in Vlaanderen plaatsvindt in de Westhoek. Daarom is het belangrijk om het toeristisch product van de Vlaamse Martelaarsteden te complementeren met dat van de Westhoek. Het verhaal van de Vlaamse Martelaarsteden is een apart verhaal, waar vooral veel burgerleed was en er een grootschalige vernieling van cultureel erfgoed plaatsgevonden heeft. Omdat het verhaal van de Vlaamse Martelaarsteden een vaak vergeten deel van de geschiedenis is, is het belangrijk dat, wanneer men verder inzet op (kleinschalig) herdenkingstoerisme, dat het oorlogsverhaal centraal staat. Het zou een idee kunnen zijn om een stand in de musea in de Westhoek te wijden aan de Vlaamse Martelaarsteden, zodanig dat het brede oorlogsverhaal niet uit het collectief geheugen verdwijnt. Hierbij zou foto's en tekstmateriaal kunnen gebruikt worden om kort te schetsen wat zich de eerste oorlogsdagen heeft afgespeeld in die steden. Slechts de helft van onze respondenten in de Vlaamse martelaarsteden was zich bewust van wat het concept Martelaarsteden inhoudt. Daarom is het van belang aandacht te besteden aan het concept Martelaarsteden in de musea in de Vlaamse Martelaarsteden, maar ook in de musea van de Westhoek, omdat daar een grotere bezoekersstroom heerst.

De ontwikkeling van de smartphone applicatie ‘Martelaarsteden’ vs. audio gidsen

Ook de smartphone applicatie, die men in de drie steden zal blijven gebruiken binnen het toeristisch product, moet gepromoot worden. Uit de interviews met de toeristische diensten is gebleken dat er geen pro-actieve promotie zal plaatsvinden rond de smartphone applicatie, maar uit de interviews met inwoners en bezoekers van de Vlaamse Martelaarsteden is gebleken dat er vraag naar is. Uiteraard is het aantal respondenten (106) te laag om te veralgemenen naar de volledige populatie en toeristenstroom, maar het geeft reeds een goede indicatie voor verdere ontwikkeling. De meerderheid van onze respondenten zou de smartphone applicatie in de toekomst willen gebruiken. Posters in de toeristische diensten van de desbetreffende steden, waar een korte uitleg over de smartphone applicatie vermeld is, is van vitaal belang. Toeristen die informatie willen verkrijgen bij de toeristische diensten moeten gewezen worden op de oorlogsfeiten om zo het verhaal in stand te houden. De smartphone applicatie geeft nu vooral historische informatie, maar het zou interessant kunnen zijn om de app toch verder te ontwikkelen en persoonlijke verhalen te koppelen aan de gebouwen (wie er geleefd heeft, of deze personen de Eerste Wereldoorlog overleefd hebben, of ze gevlucht zijn, etc.). De toerist gaat op zoek naar het persoonlijk verhaal (van zowel inwoners als soldaten) omdat de Eerste Wereldoorlog als burgerlijk ervaren werd. Men interpreteert men het oorlogsverhaal beter wanneer er persoonlijke verhalen aan gekoppeld worden. Dit is dus een troef die de Vlaamse Martelaarsteden kunnen uitspelen in het verhaal dat ze brengen naar de toeristen. De Vlaamse Martelaarsteden hebben immers heel wat burgerleed waarover zij kunnen vertellen naar de toerist toe. Wij zijn ervan overtuigd dat dit (ongekende) deel van de geschiedenis een verhaal is waar de toerist naar op zoek is. ‘Discover the undiscovered’ .

Uiteraard is leeftijd een discriminerende factor wat betreft de smartphone applicatie. Oudere respondenten (50 jaar en ouder) waren over het algemeen niet in het bezit van een smartphone. Als alternatief zou een audio gids kunnen aangeboden worden, die afgehaald kan worden bij de toeristische dienst. De audio gidsen zullen de respondenten doorheen de stad kunnen gebruiken. Er zou een waarborg kunnen gevraagd worden waardoor teruggave van de audio gidsen verzekerd wordt. Uiteraard bezit een audio gids geen beelden, maar er zou in samenwerking met het stadsbestuur geïnvesteerd kunnen worden in verschillende informatiepanelen met sprekende foto's. Bij elke belangrijke plaats kan er via de audio gids een persoonlijk verhaal verteld worden (bijvoorbeeld wie er gestorven is, wie er geleefd heeft, hoe mensen gevlucht zijn, etc). Cruciaal hierbij is een goede aanduiding van de plaatsen, dus een stadskaart of papieren gids meegeven aan de gebruikers van de audio gids is onmiskenbaar belangrijk. De drukkosten zouden dan verwerkt worden in de prijs die men dient te betalen om de audio gids te huren. Wanneer de smartphone applicatie verder ontwikkeld zou worden, en/ of de audio gidsen geïmplementeerd zouden worden, is promotie van vitaal belang. De promotie van de smartphone applicatie kan via sociale media gebeuren, gezien jongeren dit medium vaak gebruiken. De audio gidsen, maar ook de smartphone applicatie kunnen gepromoot worden via posters die opgehangen worden in de desbetreffende toeristische diensten, in lokale handelszaken, restaurants en café's (om grote kosten te besparen). Uiteraard is het van belang de stakeholders aan de aanbodzijde in te lichten zodat ook zij informatie kunnen geven indien dit gevraagd wordt. De implementatie van ICT is cruciaal omdat dit een garantie is om de beleving naar een hoger niveau te brengen. Daarom mag dit gegeven niet uit het oog verloren worden door het toeristisch beleid van de Vlaamse Martelaarsteden.

Het verhaal van de wederopbouw in het toeristisch product van de Vlaamse Martelaarsteden

Het verhaal van de wederopbouw is belangrijk in het herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden. Omdat het verhaal van de Vlaamse Martelaarsteden uit het collectief geheugen aan het verdwijnen is, weet de gemiddelde inwoner of toerist weinig tot niets over de wederopbouw van de steden, terwijl dit toch een belangrijk element is. De genocide van Rwanda kan als inspirerende bron aangehaald worden. Er heeft uiteraard een ander soort burgergeweld plaatsgevonden, maar Rwanda gebruikt de genocide in elke stadstour die plaatsvindt om zo de evolutie aan te tonen die het land heeft doorgemaakt sinds 1994. Voor Rwanda is dit een belangrijke schakel in het toeristisch product. In het toeristisch product van de Vlaamse Martelaarsteden, bijvoorbeeld in musea of bij fototentoonstellingen, kan aan de hand van foto's aangetoond worden welke evolutie de drie desbetreffende steden hebben doorgemaakt. Zo kan ook de vredesboodschap uitgestuurd worden, omdat er met foto's aangetoond kan worden dat oorlog desastreuze gevolgen heeft die in de toekomst dienen vermeden te worden.

De herdenkingsactiviteiten: een lokaal gegeven

De projectleider van het project '100 jaar Grote Oorlog' benadrukt dat Aarschot en Dendermonde moeilijk op de internationale kaart te plaatsen zijn. Leuven geniet enige internationale bekendheid, maar het wil herdenkingstoerisme niet op een grootschalige manier uitbreiden. Desalniettemin zal de

Eerste Wereldoorlog in de drie Vlaamse Martelaarsteden onderdeel blijven van het verhaal dat verteld wordt aan de toeristenstroom. Wanneer men herdenkingsactiviteiten organiseert, want dit is waar de Vlaamse Martelaarsteden zich voornamelijk op focussen, is het dus belangrijk de promotie te richten naar Vlamingen. Voor Aarschot en Dendermonde was herdenkingsjaar 2014 enorm belangrijk om de inwoners bewust te maken van de oorlogsgeschiedenis van hun stad. Volgens de cultuurbeleidscoördinator van Aarschot en de projectmanager ‘100 jaar Groote Oorlog in Dendermonde’ zijn de steden goed geslaagd in het overbrengen van de geschiedenis naar de lokale inwoners. Dit is ook gebleken uit de interviews ter plaatse. Opvallend veel bevroegde inwoners (maar ook bezoekers) wisten dat de stad waarin zij zich op dat moment bevonden, verbonden is met de Eerste Wereldoorlog. De meeste respondenten schreven dit toe aan de herdenkingsactiviteiten, onderwijs en verhalen van oorlogsveteranen. Vooral in Aarschot en Dendermonde was er een sterke sense of place merkbaar. De herdenkingsactiviteiten moeten naar de toekomst toe dus ook voldoende gericht worden op de lokale inwoners. Het verspreiden van flyers in cafés, restaurants en bars, het plaatsen van advertenties in de lokale kranten, het versturen van een nieuwsbrief, het vermelden van de herdenkingsactiviteiten op de desbetreffende websites, kunnen ertoe leiden dat de lokale inwoners zich meer bewust zijn van welke activiteiten er in hun stad georganiseerd worden. Uit de interviews is gebleken dat slechts weinig bevroegde inwoners de herdenkingsevenementen hebben bijgewoond. Het aantal bevroegde respondenten is niet representatief voor de volledige populatie en bezoekersstroom, maar het zou een indicatie kunnen zijn dat de herdenkingsactiviteiten niet zo aantrekkelijk ingekleed zijn. Jonge kinderen, bijvoorbeeld, zijn meer geïnteresseerd in een historisch stadspel of een reenactment dan in herdenkingsconcerten. Uiteraard moet de ethiek in acht genomen worden en moeten de herdenkingsactiviteiten georganiseerd worden met respect tot de slachtoffers.

Het doelpubliek voor herdenkingstoerisme en herdenkingsactiviteiten

Onder onze bevroegde bezoekers en inwoners viel op dat vooral de mensen die ouders, grootouders of kennissen hebben die de Eerste of Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt, sterke interesse vertonen voor de geschiedenis van beide oorlogen. Daarom is het belangrijk dat de promotie omtrent de Vlaamse Martelaarsteden vooral op deze mensen gericht is, zonder andere leeftijdscategorieën uit te sluiten. De meest geïnteresseerde groep betreft 50 plussers, met enkele uitzonderingen van jongere leeftijdsgroepen. Anderzijds haalden de respondenten die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt aan dat ze niet op zoek gaan naar herdenkingen of oorlogsmusea. Uit deze interviews, wat uiteraard niet mag veralgemeend worden vanwege het lage aantal, blijkt dat mensen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt niet geïnteresseerd zijn om het oorlogsverleden terug op te rapen. Zij hebben immers veel meegemaakt, waardoor het niet aangeraden is de focus te leggen op de promotie van de herdenkingsactiviteiten naar dit publiek toe.

Gidsen die het verhaal van de Eerste Wereldoorlog in stand houden

Gidsen zijn nog steeds een vitaal element binnen het toerisme. Zaken die onduidelijk zijn kunnen weggewerkt worden door een levende gids, waardoor een juiste interpretatie van het verhaal mogelijk wordt. Een verhaal heeft meer impact op de bezoeker wanneer het verteld wordt door een levende gids. De drie Martelaarsteden hebben reeds een gidsenbond, dus er zijn gidsen ter beschikking voor de

rondleidingen. In alle drie de steden werden reeds rondleidingen omtrent de Eerste Wereldoorlog georganiseerd dus de gidsen beheersen de materie. Het is van belang dat de gidsen bij eender welke stadstour het verhaal van de Eerste Wereldoorlog (kort) schetsen. Alleen zo kan de geschiedenis in stand gehouden worden.

Algemene conclusie

Uit het onderzoek kunnen wij besluiten dat de drie Vlaamse Martelaarsteden weinig materieel erfgoed bezitten. Toch is materieel erfgoed een notabel onderdeel van het toerisme en dit kan verklaren waarom er zoveel herdenkingstoerisme plaatsvindt in de Westhoek en niet in de Vlaamse Martelaarsteden. Het is met andere woorden moeilijk een toeristisch product te creëren dat gebaseerd is op materieel erfgoed, omdat het er niet is. Daarom zullen grote bezoekersstromen wegblijven uit de Vlaamse Martelaarsteden. Toch vinden wij het belangrijk dat er een permanent (toeristisch) product bestaat in de Vlaamse Martelaarsteden omtrent de Eerste Wereldoorlog, hetzij kleinschaliger dan in herdenkingsjaar 2014. De geschiedenis is niet weg te denken uit de drie steden, waardoor het verhaal in stand zou moeten gehouden worden. Indien dit niet gebeurt, zal het Wereldoorlog 1 verhaal uit het collectief geheugen verdwijnen. Herdenkingstoerisme, maar ook lokale herdenkingsactiviteiten in de Vlaamse Martelaarsteden kan de verdwijning van het collectief geheugen tegengaan. De betrekking van lokale inwoners in Wereldoorlog 1 musea en tentoonstellingen, moeten onderdeel blijven van het programma. Uit ons onderzoek is vooral in Aarschot en Dendermonde een sterke sense of place gebleken. Wij zijn ervan overtuigd dat het verhaal van de Vlaamse Martelaarsteden zowel een toeristische als troef kan zijn. Zoals is gebleken uit onze interviews met de lokale inwoners en bezoekers van de Vlaamse Martelaarsteden, was slechts de helft zich bewust van het concept. Het is minstens even belangrijk om de lokale inwoners als de bezoekers op de hoogte te brengen van het verhaal. Lokale inwoners zouden de geschiedenis van hun stad moeten kennen, want dit kan de sense of place alleen maar versterken. Omdat het verhaal zo weinig bekend is, kan het dus in het voordeel spelen van deze steden. ‘Discover the undiscovered’ .

Referenties

Boeken, tijdschriften en artikels

AGB Het Gasthuis (2014) Toelichting bij het meerjarenplan 2014 – 2019, Aarschot, 17 p.

Ahmad, Y. (2006) The Scope and Definitions of Heritage: From Tangible to Intangible. In: International Journal of Heritage Studies, Taylor and Francis Group, Routhledge, Verenigd Koninkrijk, p. 292 – 300

Allen, R. (1919) Osa, the martyred city. In: The North American Review, Boston, p. 475 – 489

Andrews, C., Viejo-Rose, D., Baillie, B., Morris, M. (2006) Conference Report: Tangible-Intangible Cultural Heritage: A Sustainable Dichotomy? The 7th Annual Cambridge Heritage Seminar. In: Journal of Intangible Heritage, University of Cambridge, Verenigd Koninkrijk, p. 123 – 129

Baillie, B. (2013) Capturing Fascades in ‘Conflict-Time’: Structural Violence and the (Re)construction Vukovar’s Churches. In: (Ed.) Space and Polity, Routhledge, Taylor & Francis Group, Verenigd Koninkrijk, p. 300 – 319

Bak, S. (2008) Domestic and International Cultural Tourism in the Context of Intangible Heritage. In: Lennon, J.J., Foley, M. (2000) Dark tourism. Continuum, Londen, 184 p.

Bannon, L., Benford, S., Bowers, J., Heath, C. (2005) Hybrid design creates innovative museum experiences. In: Vardi, M. Y. (Ed.) Communications of the ACM, ACM Group Publishing, Verenigde Staten, p. 62 – 65

Bestuursnota Stad Leuven 2013 – 2018 (2013), Stad Leuven, 163 p.

Bichard, J., Brunnberg, L., Combetto, M., Gustafsson, A., Juhlin, O. (2006) Backseat playgrounds: pervasive storytelling in vast location based games. In: Harper, R., Rauterberg, M., Combetto, M. (Eds.) Proceedings of the 5th international conference on entertainment computing (ICEC’06), Cambridge, Verenigd Koninkrijk. Springer, Berlijn, p. 117 – 122

Boijen, R., Brabant, W., De Groote, E., De Gryse, P., Lierneux, P., Reunis, E., Van Everbroeck, C., Wuyts, F. (1998) 1914 – 1918 De Grote Oorlog – Een aanvulling op de permanente tentoonstelling in het Koninklijk Legermuseum. Drukkerij Vanmelle, Gent, 60 p.

Boswijk, A., Thijssen, T., Peelen, E. (2005) Een Nieuwe Kijk op de Experience Economy: Betekenisvolle Belevissen, Pearson Education Benelux, Amsterdam, 182 p.

- Botturi, L., Di M., Inversini, A. (2009) City treasure: mobile games for learning cultural heritage. In: Trant, J., Bearman, D. (Eds.) Proc. Museum and the Web 2009, Archives and Museum Informatics, Toronto, Canada
- Bryan, A. (2011) New Digital Story Telling: Creating Narratives with New Media, Praeger, Santa Barbara, 275 p.
- Bryon, J., Van den Branden, E., Salazar, N. B., Steylaerts, V. (2009) Cultural storytelling in Flanders, The story behind the scenes. Katholieke Universiteit Leuven, Leuven, 83 p.
- Butler, R., Suntikul, W. (2013) Tourism and War, An ill wind? - Tourism and War, CPI Group (UK) Ltd, Croydon, p. 1 – 12
- Carman, J., Carman P. (2008) The Intangible Presence, Investigating battlefields. In: Stig Sorensen, M. L., Carman, J. (Eds.) Heritage Studies: Methods and Approaches, Routledge, Verenigd Koninkrijk, p. 292 – 315
- Carr, D. (2001) A museum is an open book. In: Smith, L. (Ed.) International Journal of Heritage Studies, Elsevier Ltd., Verenigd Koninkrijk, p. 173 – 183
- Chambers, E. (2000) Native Tours: The Anthropology of Travel and Tourism, Waveland Press, Verenigde Staten van Amerika, 137 p.
- Deputatie Oost-Vlaanderen (2014) Meerjarenplan 2014 – 2019, provincie Oost-Vlaanderen, 87 p.
- Deshayes, S. (2004) L'usage des supports mobiles au musée, des audioguides classiques au multimedia nomade. In: Bearman, D., Trant, J. (Eds.) Proceedings of ICHIM, Digital Culture and Heritage, Berlijn
- Deseyne, A. (2013) Fronttoerisme aan de kust na WO1. In: De Grote Rede (2013). Vlaams Instituut voor de Zee, Oostende, p. 82 – 89
- De Nil (2014) Samen inzetten op educatie – Gids digital story telling voor archief en bibliotheek, FARO, Brussel, 58 p.
- De Schaepdrijver, S. (2013) Erfzonde van de twintigste eeuw. AtlasContact, Amsterdam, 256 p.
- Debeer, B., Slos, S. (2013) Onder ogen zien – Gids naar de slagvelden van Wereldoorlog 1. Borgerhoff & Lamberigts nv & Just publishers, Gent, 288 p.
- Donvil, R., (2012) De Grote Oorlog op kleine schaal – De gevechten aan de Getelinie in Oost-Brabant (1914). Davidsfonds Uitgeverij, Leuven, 192 p.

Dunkley, R., Morgan, N., Westwood, S. (2010) Visiting the trenches: Exploring meanings and motivations in battlefield tourism. In: Ryan, C. (Ed.) *Tourism Management*, Elsevier Ltd., Groot-Brittannië, p. 860 – 868

Farmer, S. (2000) *Martyred Village – Commemorating the 1944 Massacre of Oradour-sur-Glane* University of California Press Ltd., Verenigde Staten van Amerika, 317 p.

Figal, M. (2008) *Between War and Tropics: Heritage Tourism in Postwar Okinawa*. In: Bergstrom, R. (Ed.) *The Public Historian*, University of California Press, California, p. 83 – 107

FitzGerald, E., Taylor, C., Craven, M. (2012) *To the Castle! A comparison of two audio guides to enable public discovery of historical events*. In: Thomas, P. (Ed.) *Personal and Ubiquitous Computing*, Springer, Londen, p. 749 – 760

Fopp, M.A. (1997) *The implications of emerging technologies for museums and galleries*. In: Bradburne, J.M. (Ed.) *Museum Management and Curatorship*, Elsevier Ltd., Verenigd Koninkrijk, p. 143 – 153

Haddad, C. (2008) *Safeguarding Intangible Heritage and Sustainable Cultural Tourism: Opportunities and Challenges*. UNESCO & EIIHCAP, Thailand, 137 p.

Haddad, C. (2008), *Safeguarding Intangible Heritage and Sustainable Cultural Tourism: Opportunities and Challenges*. UNESCO & EIIHCAP, Thailand, p. 27-31

Haywood, J. (1999) *Atlas van de Wereldgeschiedenis*. Kossuth Printing House Co., Hongarije, 240 p.

Hassenzahl, M., Tractinsky, N. (2006) *User experience – a research agenda*. In: Cakir, A. E. (Ed.) *Behaviour & Information Technology*, Elsevier Ltd., Verenigd Koninkrijk, p. 91 – 97

Höpken, W., Fuchs, M., Zanker, M., Beer, T. (2010) *Context-based adaptation of mobile applications in tourism*. In: Ricci, F. (Ed.) *Information Technology & Tourism*. Cognizant Comm. Corp., Verenigde Staten, p. 175 – 195

ICOMOS (2012) *International Cultural Tourism Charter*, Parijs, 24 p.

Jain, R. (2001) *Digital Experience*. In: Vardi, M.Y. (Ed.) *Communications of the ACM*, ACM Group Publishing, Verenigde Staten, p. 62. 38 – 40

Jansen-Verbeke, M., George, W. (2013) *Reflections on the Great War Centenary – From warscapes to memoryscapes in 100 years*. In: Butler, R., Suntikul, W. (Eds.) *Tourism and War*, CPI Group Ltd, Croydon, p. 273 – 287

Johnson P., Thomas, B. (1995) Heritage as business. In: Herbert, D.T. (1995) Heritage, Tourism and Society. Biddles Ltd, Guildford en King's Lynn, Groot-Brittanië, p. 170-190

Jennings, G., Weiler, B. (2006) Mediatin Meaning: Perspectives on Brokering Quality Tourist Experiences. In: Jennings, G., Nickerson, P.N. (Eds.) Quality Tourism Experiences, Elsevier Ltd., Butterworth-Heinemann, Oxford, p. 57 – 78

Jones, R. (2010) Authenticity, the Media and Heritage Tourism: Robin Hood and Brother Cadfa. Midlands Tourist Magnets. In: Waterton, E., Watson, S. (Eds.) Culture, Heritage and Representation, TJ International Ltd., Padstow, Cornwall, p. 145 – 154

k.ERF (2013) Subsidiereglement – Erfgoedprojecten in het kader van de herdenking van WO1, Erfgoedcel k.ERF, 5 p.

Koninklijke Leuvense Gidsenbond (2014) Programmabrochure 2014, Koninklijke Leuvense Gidsenbond, Leuven, 30 p.

Leturque, F. (2014) Arras, Terre de Mémoire, Arras 1418 brochure centenaire, 12 p.

Loiperdinger, M., Vogl-Bienek, L. (2013) Humanities and Social Sciences. In: Finetti, M. (Ed.) German Research – Magazine of the Deutsche Forschungsgemeinschaft, Deutsche Forschungsgemeinschaft, Duitsland, p. 22 – 27

Löfgren, O. (2003) The New Economy: A Cultural History, Global Networks, Umea University, p. 239 – 254

MacCannell, D. (2001) Tourist Agency, Tourist Studies., Sage Journals, p. 23 – 37

McCorminck, R. (2010) The Cultural & Heritage Traveler Study, Museum Store Association Inc. and Shop America Alliance, Verenigde Staten van Amerika, 12 p.

Messham-Muir, K. (2005) Affect, interpretation and technology. In Open Museum Journal, AMOL, Australië, p. 1 – 13

Miles, S. (2013) From Hastings to the Ypres salient. In: Butler, R., Suntikul, W. (Eds.) Tourism and War, CPI Group Ltd, Croydon, p.221 – 231

Ministère de la Défense (2013) Le poids économique de la filière du tourisme de mémoire en France, Ministère de la Défense, 6 p.

Munjeri, D. (2004) Tangible and Intangible Heritage: from difference to convergence. In: Museum International, International Council of Museums, Blackwell Publishing, Oxford p. 12 – 20

Munsters, W. (1994) *Cultuurtoerisme*. Garant, Leuven & Apeldoorn, 176 p.

Othman, M.K., Petrie, H., Power, C. (2013) Measuring the usability of a smartphone delivered museum guide. In: Gatrell, J.D., Kleinsasser, R., Kyndt, E., Slocum, J.W. Jr., Wekerle, C. (Eds.) *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Elsevier Ltd., Engeland, p. 629 – 637

Pallud, J., Monod, E. (2010) User experience of museum technologies: the phenomenological scales. In: Te'eni, D. (Ed.) *European Journal of Information Systems*, Macmillan Publishers Limited, Engeland, p. 562 – 580

Palmer, C. (1998) From Theory to Practice: Experiencing the Nation in Everyday Life. In: Geismar, H., Küchler, S. (Eds.) *Journal of Material Culture*, Sage Publications, Verenigd Koninkrijk, p. 175 – 199

Park, H. Y. (2010) Heritage tourism: Emotional Journeys into Nationhood. In: Tribe, J. (Ed.) *Annals of Tourism Research*, Elsevier Ltd., p. 116 – 135

Pujol Tost, L., Economou, M. (2007) Exploring the suitability of virtual reality interactivity for exhibitions through an integrated evaluation: the case of the Ename museum. In: Descalopoulos, S. (Ed.) *Museology e-Journal*, Griekenland, p. 81 – 97

Richards, G. (2001) The development of cultural tourism in Europe. In: Richards, G. (Ed.) *Cultural Attractions and European Tourism*, Atlas, Tilburg, p. 11 – 35

Ruyffelaere, P. (2014) *Projectsecretariaat*. In: Steyaert, K. (Ed.) *100 Jaar Grote Oorlog in Vlaanderen*, Vlaamse Overheid, Brussel, p. 9

Salazar, N.B. (2010) *Envisioning Eden: Mobilizing Imaginaries in Tourism and Beyond*, Berghahn Books, Oxford, 264 p.

Schoeters, S. (2011) *De Grote Oorlog toen en nu – W.O. 1 in monumenten en begraafplaatsen*, Davidsfonds Uitgeverij, Leuven, 271 p.

Selby, M. (2004) *Understanding Urban Tourism: Image, Culture & Experience*. I.B. Taurus, Londen, 272 p.

Simoens, T. (2014a) De bewegingsoorlog van 1914. In: De Vos, L., Simoens, T., Warnier, D., Bostyn, F. (Eds.), *14-18 Oorlog in België*, Davidsfonds Uitgeverij, Leuven, p. 85-205

Simoens, T. (2014b) De wederopbouw. Een werk van lange adem. In: De Vos, L., Simoens, T., Warnier, D., Bostyn, F. (Eds.), *14-18 Oorlog in België*, Davidsfonds Uitgeverij, Leuven, p. 493 – 504

Simoens, T. (2014c) Het Bevrijdingsoffensief. Het Belgische leger bewijst zijn gevechtswaarde (september – november 1918). In: De Vos, L., Simoens, T., Warnier, D., Bostyn, F. (Eds.), 14-18 Oorlog in België, Davidsfonds Uitgeverij, Leuven, p. 463 – 489

Smith, M. (2003) *Issues in Cultural Tourism Studies*, Routledge, London & New York, 208 p.

Sparacino, F. (2004) Scenographies of the past and museums for the future: from the Wunderkammer to body-driven interactive narrative spaces. In: ACM (Ed.) *Proceedings of ACM Multimedia*, ACM Press, New York, Verenigde Staten, p. 72 – 79

Stadsbestuur Dendermonde (2013) *Meerjarenplan 2014 – 2019 – Budget 2014*, Stad Dendermonde, 347 p.

Stedman (2002) *Towards a Social Psychology of Place Predicting Behavior from Place-Based Cognitions, Attitude and Identity, Environment and behavior*, vol. 34/5, p. 561 – 581

Stevens, T. (1995) *Heritage as Design: a Practitioner's Perspective*. In: Herbert, D.T. (1995) *Heritage, Tourism and Society*. Biddles Ltd, Guildford en King's Lynn, Groot-Brittannië, p. 191-211
Uitgeverij, Antwerpen, 432 p.

Steyaert, K. (2014) *Beschermcomité*. In: Steyaert, K. (Ed) *100 Jaar Grote Oorlog in Vlaanderen*, Vlaamse Overheid, Brussel, p. 7

Suvaranta, J. (2002) *Tourist's Experience of Place*, Ashgate, Aldershot, 297 p.

Tixhon, A., Derez, M. (2014) *Martelaarssteden*, Presses universitaires de Namur, Namur, 458 p.

Toerisme Vlaanderen (2007) *Het kwaliteitskader voor de Opleiding en de Erkenning van Gidsen en Reisleiders*, Toerisme Vlaanderen, Brussel

Valacich, J.S., Parboteeah, D.V., Wells, J.D. (2007) *The online consumer's hierarchy of needs*. In: Vardi, M. Y. (Ed.) *Communications of the ACM*, ACM Group Publishing, Verenigde Staten, p. 84 – 90

Van Den Broucke, T., Thys, A. (2010) *Het beleid van de Vlaamse Overheid voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed*, Sint Joris, Brussel, 208 p.

Van Varenberg, F. (2011) *100 jaar Grote Oorlog in Vlaanderen*, Vlaamse Overheid – Projectsecretariaat 100 jaar Grote Oorlog (2014-'18), Brussel, 54 p.

Vanneste, D. (2002) Aspiraties voor de toekomst met erfgoed uit het stedelijk verleden: een invalshoek voor geografisch terreinwerk. Case: het kernstedelijk weefsel in Gent. In: De Aardrijkskunde, Vereniging Leraars Aardrijkskunde, Leuven, vol: 26 issue: 3 pages: 3 – 17

Vanneste, D., Foote, K. (2013) War, heritage, tourism, and the centenary of the Great War in Flanders and Belgium. In: Butler, R., Wantanee, S. (Eds.), *Tourism and War*, CPI Group LTD, Croydon, p. 254 – 272

Vermeylen, T. (2014) 100 jaar Grote Oorlog in Dendermonde, Stad Dendermonde, 31 p.

Vermeylen, T. (2015) Eindverslag Herdenking 100 jaar Grote Oorlog in Dendermonde 1914 – 2014, 15 p.

Von Lehn, D., Heath, C. (2005) Accounting for new technology in museum exhibitions,. In: Colbert, F. (Ed.) *International Journal of Arts Management*, Chair in Arts Management of HEC, Montreal, Canada, p. 11 – 21

Walton, J.K. (2013) War and tourism. In: Bulter, R., Wantanee, S. (Eds.), *Tourism and War*, CPI Group LTD, Croydon, p. 69-72

Walton, K. J. (2013) War and tourism – the nineteenth and twentieth centuries. In: Butler, R., Suntikul, W. (Eds.) *Tourism and War*, CPI Group (UK) Ltd, Croydon, p. 64 – 74

Wang, D., Park, S., Fesenmaier, D.R. (2011) An Examination of Information Services and Smartphone Applications. In: 16th Annual Graduate Student Research Conference in Hospitality and Tourism, Houston, Texas

WES (2014) Strategisch Beleidsplan Toerisme Hagelang 2014 – 2019, Toerisme Vlaams-Brabant, 177 p.

Wilson, R. (2010) The popular memory on the Western Front: Archeology and European Heritage. In: Waterton, E., Watson, S. (Eds.) *Culture, Heritage and Representation*, TJ International Ltd., Padstow, Cornwall, p. 75 – 90

Winter, J., Baggett, B. (1997) 1914-18 De Grote Oorlog en de vorming van de 20ste eeuw, Standaard

Wouters, N. (2012) ‘Poor Little Belgium?’ De Vlaamse en Franstalige herdenkingspolitiek (2014-2018). In: De Wever, B., Kesteloot, C., Wouters, N. (Eds.), *Journal of Belgian History*, Cegesoma, Brussel, p. 198 – 205

Websites

1418 (2015) 1418 Spektakel Musical. URL: <http://1418.nu/> (last accessed: 10-05-2015).

Aarschotse Gidsenbond (2015) De Grootte Oorlog, Gidsenbond Aarschot. URL: <http://www.gidsenbondaarschot.be/page8.html> (last accessed: 15-05-2015).

Archive (2012) 500 000 euro subsidie voor herdenking Wereldoorlog 1, CD&V Aarschot. URL: <http://archive-be.com/page/865149/2012-12-06/http://www.cdenv-aarschot.be/?p=358> (last accessed: 10-05-2015).

Arras 1418 (2015a) Arras, a martyred town, Arras 1418. URL: <http://www.arras1418.com/the-five-seasons-r3-s2> (last accessed: 10-01-2015).

Arras 1418 (2015b) The Five Parts, Arras 1418. URL: <http://www.arras1418.com/the-five-seasons-r3> (last accessed: 10-01-2015).

Atout France (2010) Le contrat de Destination Centenaire de la Grande Guerre. Powerpoint presentatie, retrieved from <http://www.observatoire-tourismemedememoire.com/Medias/ShowPdf?pMediaID=6> (last accessed: 24-05-2015).

Attwooll, J. (2013) Where now for the travel guide book?, Telegraph Media Group Limited. URL: <http://www.telegraph.co.uk/travel/travelnews/10197592/Where-now-for-the-travel-guide-book.html> (last accessed: 29-04-2015).

Battlefields 14-18 (2014) Aisne 14-18, Battlefields 14-18. URL: <http://www.battlefields14-18.com/> (last accessed: 11-01-2015).

be14-18 (2012) Info over de federale organisatie, be14-18. URL: <http://www.be14-18.be/nl/content/info-over-de-federale-organisatie> (last accessed: 10-05-2015).

Belga (2011) 'Van herdenking Grootte Oorlog geen communautaire kwestie maken', Knack. URL: <http://www.knack.be/nieuws/belgie/van-herdenking-grote-oorlog-geen-communautaire-kwestie-maken/article-normal-34199.html> (last accessed: 5-10-2014).

Belga (2014a) Leuven, Dendermonde en Aarschot lanceren app Martelaarsteden, De Standaard. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20140313_01022862 (last accessed: 19-10-2014).

Belga (2014b) Westhoek ziet aantal oorlogstoeristen verdubbelen, De Standaard. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20141007_01307925 (last accessed: 8-10-2014).

Belga (2015a) VN wrijft IS volkerenmoord aan, De Redactie. URL: <http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/buitenland/2.33907> (last accessed: 25-03-2015).

Belga (2015b) Herdenkingstoerisme levert Westhoek 76,3 miljoen euro omzet op, De Standaard. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20150408_01620214 (last accessed: 13-05-2015).

Bloemencorso (2013) Bloemencorso's Vlaanderen erkend als Vlaams immaterieel cultureel erfgoed, Bloemencorso. URL: <http://www.bloemencorso.be/nieuws/persberichten/item/108-bloemencorso-s-vlaanderen-erkent-als-vlaams-immaterieel-cultureel-erfgoed> (last accessed: 15-05-2015).

Bouchrika, W. (2015) Culturele genocide : IS in de voetsporen van de VS en co, Knack. URL: <http://www.knack.be/nieuws/wereld/culturele-genocide-is-in-de-voetsporen-van-de-vs-en-co/article-normal-563295.html> (last accessed: 24-05-2015).

Brand Heroes (2015) Story telling met beelden en symbolen, Brand Heroes. URL: <http://www.brandheroes.be/article/storytelling-met-beelden-en-woorden> (last accessed: 29-04-2015).

Buda, D.M. (2015) Dark Hi/Stories: Travel, Tourism and War, Rijksuniversiteit Groningen. URL: <http://www.rug.nl/research/sustainable-society/column/2015/darkhistory> (last accessed: 24-05-2015).

CD&V (2010) Unesco erkent Aalst Carnaval, Krakelingenfeest en Houtem Jaarmarkt als immaterieel erfgoed, CD&V. URL: <http://www.jokeschauvlieg.be/content/unesco-erkent-aalst-carnaval-krakelingenfeest-en-houtem-jaarmarkt-als-immaterieel-erfgoed-va> (last accessed: 16-04-2015).

Cegesoma (2015) Welkom bij het Cegesoma , SOMA. URL: http://www.cegesoma.be/cms/index_nl.php (last accessed: 10-05-2015).

Champagne, C. (2015) How To Sell Retro-Style-Paper! Travel Guides In The Digital Age, Fast Company & Inc. URL: <http://www.fastcocreate.com/3034858/how-to-sell-retro-style-paper-travel-guides-in-the-digital-age#6> (last accessed: 29-04-2015).

Chemins de Mémoire 14-18 (2014) The failed offensive of the French army on Chemin des Dames Ridge, Chemins de Mémoire 14-18. URL: <http://www.remembrancetrails-northernfrance.com/history/battles/the-failed-offensive-of-the-french-army-on-chemin-des-dames-ridge.html> (last accessed: 11-01-2015).

Clarke, P., Eastgate, A. (2011) Cultural capital, Life Course Perspectives and Western Front battlefield tours, Journal of Tourism and Cultural Change, 9:1, 31-44, Tandfonline. URL: <http://www.tandfonline.com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/doi/pdf/10.1080/14766825.2010.527346> (last accessed: 01-12-2014).

Culture in Development (2015) What is Cultural Heritage?, Footsteps. URL: http://www.cultureindevelopment.nl/Cultural_Heritage/What_is_Cultural_Heritage (last accessed: 26-03-2015).

David Kattenburg (2014) Martyr Cities – A hundred years gone, Green Planet Monitor. URL: <http://www.greenplanetmonitor.net/news/conflict/martyr-cities/> (last accessed: 7-12-2014).

Data.be Business Info (2012) Annexes du Moniteur belge, Data.be Business Info. URL : <https://data.be/nl/doc/staatsblad/akte/2012/05/07/Villes-Martyres-1914-2014-08455182172012050800861690> (last accessed: 09-05-2015).

Data.be Business Info (2012) Bijlagen bij het Belgisch Staatsblad, oprichting voor de projectvereniging Martelaarsteden, Data.be Business Info. URL: <https://data.be/nl/doc/staatsblad/akte/2012/07/15/Projectvereniging-Martelaarsteden-08468021792012071601253800> (last accessed: 09-05-2015).

Dendermonde (2014a) Bezienswaardigheden, Dendermonde. URL: <http://www.dendermonde.be/thema.aspx?id=2509> (last accessed: 12-01-2015).

Dendermonde (2014b) Sport en vrije tijd – Wandelen en fietsen, Dendermonde. URL: <http://www.dendermonde.be/thema.aspx?id=2544> (last accessed: 09-11-2014) .

De Greef, J. (2014) “Ik rys uit myn asch, schooner dan ik was”, De Redactie. URL: <http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/14-18/1.2026785> (last accessed: 27-03-2015).

De Grote Oorlog (2014) Memorial Day op de Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed, Vlaamse Overheid. URL: <http://www.2014-18.be/nieuws/memorial-day-op-de-inventaris-vlaanderen-voor-immaterieel-cultureel-erfgoed> (last accessed: 16-04-2015).

de Morant, G. (2015) 2014: les chiffres exceptionnels du tourisme de mémoire, Généalogie. URL : <http://www.rfgenealogie.com/s-informer/infos/rencontres/2014-les-chiffres-exceptionnels-du-tourisme-de-memoire> (last accessed: 24-05-2015).

De Niet, S. (2014) Vredestroepen, Fedra. URL: <http://www.fedra.belgium.be/nl/mijn-overheid-en-ik/teamwerk/d/detail/vredestroepen> (last accessed: 10-05-2015).

De Standaard (2012) Laatste veteraan van Eerste Wereldoorlog overleden, De Standaard. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20120208_023 (last accessed: 15-02-2015).

De Standaard (2014) Wie zijn de IS-strijders?, De Standaard. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20140612_01137990 (last accessed: 25-03-2015).

Departement Internationaal Vlaanderen (2015a) Initiatieven op lokaal niveau, Vlaamse Overheid. URL: <http://www.vlaanderen.be/int/initiatieven-op-lokaal-niveau> (last accessed: 09-05-2015).

Departement Internationaal Vlaanderen (2015b) 100 jaar Grote Oorlog (2014-18), Vlaamse Overheid. URL: <http://www.vlaanderen.be/int/100-jaar-groote-oorlog-2014-18> (last accessed: 09-05-2015).

Een (2014a) Onderweg naar Vlaamse velden, deel 2, Een. URL: <http://www.een.be/programmas/vlaanderen-vakantieland/onderweg-naar-vlaamse-velden-deel-2> (last accessed: 12-01-2015).

Een (2014b) Programma's – Vlaanderen Vakantieland – Sporen van WO1 in Dendermonde en Liezele, Een. URL: <http://www.een.be/programmas/vlaanderen-vakantieland/sporen-van-wo-i-in-dendermonde-en-liezele> (last accessed: 19-10-2014).

Encyclo (2014) Oorlogstoerisme, Encyclo. URL: <http://www.encyclo.nl/begrip/Oorlogstoerisme> (last accessed: 01-10-2014).

Encyclo (2015a) Martelaar, Encyclo. URL: <http://www.encyclo.nl/begrip/martelaar> (last accessed: 22-05-2015).

Encyclo (2015b) Collectief geheugen, Encyclo. URL: <http://www.encyclo.nl/begrip/Collectief%20geheugen> (last accessed: 22-02-2015).

Erfgoedcellen (2015) Wat is erfgoed?, eXopera. URL: http://www.erfgoedcellen.be/item.php?itemno=1_92 (last accessed: 26-03-2015).

Erfgoedcel Leuven (2014a) Herdenkingsprogramma WO1, Leuven. URL: <http://www.erfgoedcelleuven.be/news.php?newsno=3764&lang=NL&catid=6> (last accessed: 15-05-2015).

Erfgoedcel Leuven (2014b) Projecten - App Martelaarsteden herdenkt Grote Oorlog, Erfgoedcel Leuven. URL: <http://www.erfgoedcelleuven.be/product.php?prodid=370&&catid=41&lang=NL> (last accessed: 19-10-2014).

Erfgoedcel Leuven (2015) Herdenkingsprogramma en WO1, Leuven, Vlaanderen. URL: <http://www.erfgoedcelleuven.be/news.php?newsno=3764&lang=NL&catid=6> (last accessed: 10-05-2015).

Erfgoedcel Mechelen (2015) Wat is erfgoed?, DigitalMind. URL: http://www.erfgoedcelmechelen.be/item.php?itemno=1_4_93&lang=NL (last accessed: 25-03-2015).

Erik Raspoet (2014) WO1: Wallonië onder vuile laarzen van les boches. URL: <http://www.erikraspoet.be/?p=407> (last accessed: 17-10-2014).

Explore Arras (2015) Visit, Explore Arras. URL :

<http://www.explorearas.com/en/visit/remembrance.html> (last accessed: 10-01-2015).

Federatie van Toeristische Gidsenverenigingen (2015) Dendermondse Gidsenkring, Toeristische gidsen. URL: <http://toeristishegidsen.be/node/36> (last accessed: 15-05-2015).

Ferguson, N. (1998) Slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog, De Eerste Wereldoorlog 1914 – 1918. URL: <http://www.wereldoorlog1418.nl/statistieken/index.html#huizinga> (last accessed: 11-02-2015).

Flanders Fields (2011) Het project, 100 jaar Grote Oorlog 2011 – 2015. URL: <http://www.flandersfields.be/nl/het-project> (last accessed: 17-04-2015).

Flanders Fields (2014) Workshop Storytelling, Flanders Fields. URL: <http://www.flandersfields.be/sites/default/files/editor/afbeeldingen/WOI/Partners/Slides%20Storytelling%20WOI.pdf> (last accessed: 9-01-2015).

Flanders Fields (2015) Ontdek de WO1 sites, 100 Jaar Grote Oorlog. URL: <http://www.flandersfields.be/nl/ontdek-de-wo-i-sites> (last accessed: 16-02-2015).

Fortress Books (2015) Geïllustreerde Michelin-gids naar de slagvelden (1914-1918) – Straatsburg, Aspin. URL: <http://www.fortress-books.com/nl/catalogus/wo-i-algemeen/geillustreerde-michelin-gids-naar-de-slagvelden-1914-1918-straatsburg> (last accessed: 11-02-2015).

Gloria.tv (2015) Rwanda : The twelve martyrs of Rwanda, Gloria.tv. URL: <http://gloria.tv/?media=213794&connection=tablet&language=KiaLEJq2fBR> (last accessed: 22-05-2015).

Heemkunde Vlaanderen (2010) Herdenking 100 jaar Grote Oorlog (2014-2018), Heemkunde Vlaanderen. URL: <http://www.heemkunde-vlaanderen.be/herdenking-100-jaar-groote-oorlog/> (last accessed: 16-04-2015).

Herborn, P. J., Hutchinson, F. P. (2014) ‘Landscapes of Remembrance’ and sites of conscience: exploring ways of learning beyond militarizing ‘maps’ of the future, *Journal of Peace Education*, 11:2, p. 131 – 149. URL: <http://www.tandfonline.com/kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/doi/pdf/10.1080/17400201.2013.874333> (last accessed: 01-12-2014).

Herinneringseducatie.be (2015) Over BCH, Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie. URL: <http://herinneringseducatie.be/over-bch/> (last accessed: 10-05-2015).

ICOMOS (2015) Intangible Cultural Heritage, ICOMOS. URL: <http://www.icomos.org/en/what-we-do/involvement-in-international-conventions/intangible-cultural-heritage>

IDC (2014) Press Release: Worldwide Smartphone Growth Forecast to Slow from a Boil to a Simmer as Prices Drop and Markets Mature, IDC. URL:

<http://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS25282214> (last accessed: 12-01-2015).

Iles, J. (2006) Recalling the Ghosts of War: Performing Tourism on the Battlefields of the Western Front, *Text and Performance Quarterly*, p. 162 – 180, Tandfonline. URL:

<http://www.csun.edu/~vcspc00g/301/GhostsofWar-Tourism-TPQ.pdf> (last accessed: 12-01-2015).

Immaterieel Cultureel Erfgoed (2015a) Sint-Rochusverlichting, CollectiveAccess. URL:

<http://www.immaterieelerfgoed.be/Detail/wat/63> (last accessed: 15-05-2015).

Immaterieel Cultureel Erfgoed (2015b) Memorial Day, CollectiveAccess. URL:

<http://www.immaterieelerfgoed.be/Detail/wat/162> (last accessed: 15-05-2015).

Immaterieel Cultureel Erfgoed (2015c) Bloemencorso's in Vlaanderen, CollectiveAccess. URL:

<http://www.immaterieelerfgoed.be/Detail/wat/166> (last accessed: 15-05-2015).

Inventaris Onroerend Erfgoed (2014a) Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed – Monument van de slachtoffers Vlaams-Brabant, Inventaris Onroerend Erfgoed. URL:

<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/214988> (last accessed: 09-11-2014)

Inventaris Onroerend Erfgoed (2014b), De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, Oorlogsmonument van Wereldoorlog 1 (ID: 200146), Onroerend Erfgoed. URL:

<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/200146> (last accessed: 09-11-2014).

Ito, N. (2003) Intangible Cultural Heritage involved in Tangible Cultural Heritage, ICOMOS. URL:

<http://openarchive.icomos.org/484/1/A3-2 - Ito.pdf> (last accessed: 26-03-2015).

Juliette Patriarche (2014) # Un ouvrage exceptionnel retraçant les massacres des villes martyres en août 1914, RTBF. URL : http://www.rtf.be/14-18/actualites/actualite_un-ouvrage-exceptionnel-retracant-les-massacres-des-villes-martyres-en-aout-1914?id=8316249 (last accessed : 7-12-2014).

Karel Geenen (2014) Visual storytelling: de kracht van beeld, KG Academy. URL:

<http://karelgeenen.be/tips2013/visual-storytelling-kracht-beeld/> (last accessed: 29-04-2015).

Lambrecht, J. (2014) ISIS werkt als een magneet op buitenlandse vrijwilligers die dromen van martelaarschap, De Morgen. URL: <http://www.demorgen.be/buitenland/isis-werkt-als-een-magneet-op-buitenlandse-vrijwilligers-die-dromen-van-martelaarschap-a1918901/> (last accessed: 22-05-2015).

Lannoo (2015) Gids voor de slagvelden 1914-1918 – Vallei van de Somme, Wieni. URL : <http://www.lannoo.be/gids-voor-de-slagvelden-1914-1918-vallei-van-de-somme> (last accessed: 11-02-2015).

Last Post Association (2015) The Last Post Symbolism, Last Post Association. URL: <http://www.lastpost.be/en/the-last-post/symbolism> (last accessed: 16-02-2015).

Leen Dierick (2013) Herdenking van WO1. – Martelaarsteden. – Vrijgemaakte middelen. (MV15746), De Kamer. URL: <http://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=qrva&language=nl&cfm=qrvaXml.cfm?legislat=53&dossierID=53-B141-679-0116-2013201415374.xml> (last accessed: 05-10-2014)

Martelaarsteden (2014) De Martelaarsteden, Martelaarsteden. URL: <http://www.Martelaarsteden.be/de-Martelaarsteden> (last accessed: 03-10-2014).

Metro (2014) News – Tentoonstelling moet Grote Oorlog herdenken in Dendermonde, Metro. URL: <http://nl.metrotime.be/2014/08/17/news/tentoonstelling-moet-groote-oorlog-herdenken-in-dendermonde/> (last accessed: 18-10-2014).

Miles, S. (2014) Battlefield sites as dark tourism attractions: an analysis of experience, Journal of Heritage Tourism, 9:2, p. 134 – 147. URL: <http://www.tandfonline.com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/doi/pdf/10.1080/1743873X.2013.871017> (last accessed: 01-12-2014).

Mission Centenaire 1418 (2014) Remembrance Tourism at Reims, Mission Centenaire 1418. URL : <http://centenaire.org/en/en-france/remembrance-tourism-rheims> (last accessed: 11-01-2015).

MSU Museum (2015) Heritage Tourism, Michigan State University. URL: <http://www.museum.msu.edu/index.php?q=node/705> (last accessed: 17-04-2015).

Nord Pas de Calais – Chemins de mémoire 14-18 (2014a), Geschiedenis, De Slag bij Arras (1917), Nord Pas de Calais – Chemins de mémoire 14-18. URL : <http://www.wegenvanherdenking-noordfrankrijk.com/geschiedenis/veldslagen/de-slag-bij-arras-april-1917.html> (last accessed: 10-01-2015).

Nord Pas de Calais – Chemins de mémoire 14-18 (2014b), History, Memorial Windows, Nord Pas de Calais – Chemins de mémoire 14-18. URL : <http://www.remembrancetrails-northernfrance.com/history/great-war-remembrance/memorial-windows.html> (last accessed: 7-12-2014).

Onroerend Erfgoed (2013) Erfgoed van de Grote Oorlog, Vlaamse Overheid. URL: <https://www.onroenderfgoed.be/nl/actueel/projecten/erfgoed-van-de-groote-oorlog/> (last accessed: 16-04-2015).

Oradour (2015) Oradour-sur-Glane 10th June 1944, Michael Williams. URL: <http://www.oradour.info/> (last accessed: 20-03-2015).

Onze Taal (2015) Martelaar: Dader of Slachtoffer, Onze Taal. URL: <https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/martelaar> (last accessed: 22-05-2015)

Paul Breyne (2014) Evenementen – publicaties, Belgium.be. URL: <http://www.be14-18.be/nl/evenementen/publicaties> (last accessed: 03-10-2014)

Peeters, A., Ombelets, S. (2014, 24 juli) *Herdenkingsprogramma 100 jaar Grote Oorlog in Aarschot kent hoogtepunt in augustus* (press release) Retrieved from: www.aarschot.be/files/ap_so_24_07_14_herdenkingsprogramma_100_jaar_groote_oorlog_in_aarschot_kent_hoogtepunt_in_augustus.doc+&cd=2&hl=nl&ct=clnk&gl=be

Pieter Bauwens (2013) Oorlogsmisdaden in België, doorbraak.be. URL: <http://www.doorbraak.be/nl/nieuws/oorlogsmisdaden-belgi%C3%AB> (last accessed: 05-10-2014)

Pieter Serrien (2012) Het vergeten bloedbad van de Eerste Wereldoorlog, Pieter Serrien. URL: <http://pieterserrien.wordpress.com/2012/10/27/het-vergeten-bloedbad-van-de-eerste-wereldoorlog/> (last accessed: 03-10-2014).

Poperinge 1418 (2015) Flanders Fields, eindbestemming Poperinge, Poperinge 1418. URL: <http://poperinge1418.be/> (last accessed: 10-05-2015).

Reims Tourism (2014a) Reims, 2000 years of history, Reims Tourism. URL: <http://www.reims-tourism.com/Discover/Heritage/Reims-2000-years-of-history> (last accessed: 10-01-2015).

Reims Tourism (2014b) Reims, martyr city, Reims Tourism. URL: <http://www.reims-tourism.com/Discover/Remembrance-tourism/Reims-martyr-city> (last accessed: 11-01-2015).

Reims Tourism (2014c) Remembrance sites, Reims Tourism. URL: <http://www.reims-tourism.com/Discover/Remembrance-tourism/Remembrance-sites> (last accessed: 11-01-2015).

Reims Tourisme (2015) Tourisme de mémoire, Reims Tourisme. URL : <http://www.reims-tourisme.com/Decouvrir/Tourisme-de-memoire/Reims-ville-martyre-de-la-Grande-Guerre> (last accessed: 22-05-2015).

Rendezvousenfrance (2014) Rendez-vous à Soissons, ville martyre, Rendezvousenfrance. URL : <http://int.rendezvousenfrance.com/fr/a-decouvrir/soissons-ville-martyre> (last accessed: 11-01-2015).

Rijksarchief (2015) Wat doen we?, Rijksarchief in België. URL: <http://www.arch.be/index.php?l=nl&m=over-ons&r=wat-doen-we> (last accessed: 10-05-2015).

RTC Tele Liège (2014) 14-18: Sept villes martyres belges commémorent, RTC Tele Liège. URL : <http://www.rtc.be/infos-flash/culture/1461491-14-18-sept-villes-martyres-belges-commemorent> (last accessed: 7-12-2014).

Rwanda Tourism (2015) Cultural Experiences, Rwanda Tourism. URL: <http://www.rwandatourism.com/things-to-do/cultural-experiences> (last accessed: 22-05-2015).

Saintpierre, A. (2015) Economie : le ‘Tourisme de mémoire’, un atout pour la France ? , Boursier.com. URL : <http://www.boursier.com/actualites/macroeconomie/economie-le-tourisme-de-memoire-un-atout-pour-la-france-621155.html> (last accessed: 24-05-2015).

Salatou, A. (2015) Cameroun: Lutte contre Boko Haram – Fotokol: ville martyr: Cameroon, Camer. URL: <http://www.camer.be/39481/11:1/cameroun-lutte-contre-boko-haram-fotokol-ville-martyr-cameroon.html> (last accessed: 20-03-2015).

Simkin, J. (2013) The Red Terror, Spartacus Educational. URL: <http://spartacus-educational.com/RUSterror.htm> (last accessed: 20-03-2015).

Skelin Horvat Anita (2014) Personal and cultural memories in war tourism, SIC Journal. URL: <http://sic-journal.org/ArticleView.aspx?aid=198> (last accessed: 7-12-2014).

Smith, S. (2014) UN Report on ISIS: 24 000 Killed, Injured by Islamic State; Children used as Soldiers, Women Sold as Sex Slaves, The Christian Post. URL: <http://www.christianpost.com/news/un-report-on-isis-24000-killed-injured-by-islamic-state-children-used-as-soldiers-women-sold-as-sex-slaves-127761/> (last accessed: 25-03-2015).

Stad Leuven (2014) Vrije tijd – Toerisme, Stad Leuven. URL: <http://www.visitleuven.be/> (last accessed: 09-11-2014).

Stanley & Livingstone (2015) Slagveldengids WO1 Michelin, Atlas-Winkel. URL: <http://www.atlaswinkel.be/slagvelden-gids-wo-i-michelin-b-8056.html> (last accessed: 11-02-2015).

Storycatchers (2014) Visual storytelling – Inspirerende verhalen gebruiken in je communicatie. URL: <https://www.storycatchers.be/storytelling> (last accessed: 29-04-2015).

Storynet (2015) What is storytelling?, National Storytelling Network. URL: <http://www.storynet.org/resources/whatisstorytelling.html> (last accessed: 29-04-2015).

Storytelling People (2015) Storytelling met beelden, Corporate Storytelling by Storytelling People. URL: <http://www.storytellingpeople.nl/storytelling-blog/storytelling-met-beelden/> (last accessed: 04-04-2015).

Sven Ponsaerts (2014) “Een gebrek aan eerbied door de stad”, Het Laatste Nieuws. URL: <http://www.hln.be/regio/nieuws-uit-leuven/-een-gebrek-aan-eerbied-door-de-stad-a1914346/> (last accessed: 19-10-2014)

Toerisme Aarschot (2014) Ontdekken – Bezienswaardigheden, Toerisme Aarschot. URL: <http://www.toerismeaaarschot.be/ontdekken.html> (last accessed: 09-11-2014)

Toerisme Oost-Vlaanderen (2014a) Grote Oorlog Scheldeland – Wandelroutes, Toerisme Oost-Vlaanderen. URL: <http://www.tov.be/nl/pagina/wandelroutes> (last accessed: 15-05-2015).

Toerisme Oost-Vlaanderen (2014b) Grote Oorlog Scheldeland – Fietsen langs sporen van de Grote Oorlog, Toerisme Oost-Vlaanderen. URL: <http://www.tov.be/nl/pagina/fietsroutes> (last accessed: 15-05-2015).

Toerisme Vlaanderen (2012) 1 miljard internationale aankomsten in 2012, Toerisme Vlaanderen. URL: <http://www.toerismevlaanderen.be/pers/1-miljard-internationale-aankomsten-2012> (last accessed: 20-03-2015).

Toerisme Vlaanderen (2013) Toerisme Vlaanderen start internationale communicatie rond herdenking Grote Oorlog, Toerisme Vlaanderen. URL: <http://www.toerismevlaanderen.be/nieuws/toerismevlaanderen-start-internationale-communicatie-rond-herdenking-groote-oorlog> (last accessed: 13-05-2015).

Toerisme Vlaanderen (2015a) Taalcursussen voor gidsen en reisleiders, Toerisme Vlaanderen. URL: <http://www.toerismevlaanderen.be/taalcursussen-voor-gidsen-en-reisleiders> (last accessed: 29-04-2015).

Toerisme Vlaanderen (2015) Impulsprogramma 100 jaar Grote Oorlog 2012, Toerisme Vlaanderen. URL: <http://www.toerismevlaanderen.be/impulsprogramma-100-jaar-groote-oorlog-2012#Martelaarsteden> (last accessed: 10-01-2015).

Toerisme Vlaanderen (2015c) Eerste herdenkingsjaar WO1 nationaal en internationaal succes, Toerisme Vlaanderen. URL: <http://www.toerismevlaanderen.be/nieuws/eerste-herdenkingsjaar-woi-nationaal-%C3%A9n-internationaal-succes> (last accessed: 13-05-2015).

Toerisme Vlaamse Ardennen (2015) Grote Oorlog Scheldeland, Toerisme provincie Oost-Vlaanderen. URL: <http://toerismevlaamseardennen.o-a.be/nl/pagina/groote-oorlog> (last accessed: 13-05-2015).

Toerisme Westhoek (2014) Bijna 800 000 herdenkingstoeristen in de Westhoek in 2014, de We URL: <http://www.toerismewesthoek.be/nieuws/bijna-800000-herdenkingstoeristen-de-westhoek> (last accessed: 12-01-2015).

Tourisme Soissons (2014) Le centenaire 14-18, Tourisme en Soissonnais. URL : <http://www.tourisme-soissons.fr/A-savoir/Le-centenaire-14-18> (last accessed: 11-01-2015).

Tourisme Verdun (2015) Sites de mémoire, Verdun Tourisme. URL : http://www.verdun-tourisme.com/sites_memoire_verdun_guerre_1418-sommaire-1465-FR-DECOUVRIR_SE_SOUVENIR.html (last accessed: 11-01-2015).

UitinVlaanderen (2015) De Gouden Jaren van Rillaar, UitinVlaanderen. URL: <http://www.uitinvlaanderen.be/agenda/e/de-gouden-jaren-van-rillaar/1f6a1778-9899-4569-af45-ffe36263b2e0> (last accessed: 20-05-2015).

UNESCO (2014a) Intangible Heritage, UNESCO. URL: <http://www.UNESCO.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00002> (last accessed: 03-10-2014).

UNESCO (2014b) Tangible Cultural Heritage, UNESCO. URL: <http://www.UNESCO.org/new/en/cairo/culture/tangible-cultural-heritage/> (last accessed: 03-10-2014).

UNESCO (2012) Proclamation of the Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity (2001 – 2005), UNESCO. URL: <http://www.unesco.org/culture/ich/?pg=00103> (last accessed: 26-03-2015).

United Human Rights Council (2015) Genocide in Rwanda, United Human Rights Council. URL: http://www.unitedhumanrights.org/genocide/genocide_in_rwanda.htm (last accessed: 20-03-2015).

United Nations (2014) Report on the Protection of Civilians in Armed Conflict in Iraq: 6 July – 10 September 2014, OHCHR. URL: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/IQ/UNAMI_OHCHR_POC_Report_FINAL_6July_10September2014.pdf (last accessed: 25-03-2015).

Universtiy of Houston (2015) Educational uses of digital storytelling, University of Houston. URL: <http://digitalstorytelling.coe.uh.edu/page.cfm?id=27&cid=27&sublinkid=29> (last accessed: 29-04-2015).

Vansina, D. (2014) Boek 'martelaarssteden' voorgesteld, Dirk Vansina. URL: <http://dirkvansina.be/news.php?item=279> (last accessed: 10-05-2015).

Vanthyghem, P. (2014) Aantal slachtoffers Grote Oorlog fors onderschat, De Standaard. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20140804_01203331 (last accessed: 11-02-2015).

van der Galien, M. (2014) ISIS slacht bijna 2 000 mensen af in 6 maand tijd, Dagelijksestandaard URL: <http://www.dagelijksestandaard.nl/2014/12/isis-slacht-bijna-2-000-mensen-af-in-zes-maand-tijd/> (last accessed: 25-03-2015).

Van Puymbroek, R. (2014) Zeven Oorlogskerkhoven die je moet gezien hebben, De Morgen. URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/zeven-oorlogskerkhoven-die-je-gezien-moet-hebben-a1981949/> (last accessed: 09-11-2014).

Verdun (2014) The Battle of Verdun, Verdun. URL: <http://eng.verdun.fr/Universal-city/Verdun-and-World-War-I/The-Battle-of-Verdun> (last accessed: 11-01-2015).

Verdun Game (2014) Verdun 1914 – 1918, M2H & Blackmill. URL: <http://www.verdungame.com/> (last accessed: 11-01-2015).

Verdun Tourisme (2015) Centenaire 14-18, Verdun Tourisme. URL : <http://www.verdun-tourisme.com/centenaire-14-18.html> (last accessed: 22-05-2015).

Vlaams-Brabant 14-18 (2014) Ontdek de routes, Vlaams-Brabant, 14-18. URL: <http://www.vlaamsbrabant14-18.be/nl/content/ontdek-de-routes> (last accessed: 15-05-2015).

Vlaams-Brabant 14-18 (2015) WO1 in Vlaams-Brabant, Vlaams-Brabant 14-18. URL: <http://www.vlaamsbrabant14-18.be/nl/content/woi-vlaams-brabant#ww-event-3> (last accessed: 13-05-2015).

Vlaams Departement van Buitenlandse Zaken (2014) Martyr Cities 1914, Remember Belgium, Vlaams Departement van Buitenlandse Zaken. URL: <http://www.vlaanderen.be/int/en/martyr-cities-1914-remember-belgium> (last accessed: 17-10-2014).

Vlaams Parlement (2012) Docs Vlaams Parlement, Advies over honderd jaar Eerste Wereldoorlog in het teken van de vrede, Vlaams Parlement. URL: <https://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2011-2012/g1499-1.pdf> (last accessed: 17-10-2014).

Vlaams Vredesinstituut (2015) Over het vredesinstituut, Vlaams Vredesinstituut. URL: <http://www.vlaamsvredesinstituut.eu/het-instituut/over-het-vredesinstituut> (last accessed: 10-05-2015).

Vlaanderen (2015a) Cultureel erfgoed, Vlaamse Overheid. URL: <http://www.vlaanderen.be/nl/cultuur-sport-en-vrije-tijd/cultuur/cultureel-erfgoed> (last accessed: 26-03-2015).

Vlaanderen (2015b) 100 Jaar Grote Oorlog (2014-18) Onroerend erfgoed, Vlaamse Overheid. URL: <http://www.vlaanderen.be/int/onroerend-erfgoed> (last accessed: 16-04-2015).

Vlaanderen (2015c) Sessie 1: Herinneringslandschappen – Ronde tafeldiscussie, Vlaamse Overheid
URL:
http://www.vlaanderen.be/int/sites/iv.devlh.vlaanderen.be.int/files/documenten/20110616_Versdiedag_sessie1.pdf (last accessed: 27-03-2015).

Vlaanderen Vakantieland (2014) Waar naartoe – In Vlaamse Velden – De Grote Oorlog Sites, Vlaanderen Vakantieland. URL: <http://www.vlaanderenvakantieland.nl/waar-naartoe/in-vlaamse-velden/de-groote-oorlog-sites/> (last accessed: 19-10-2014).

vtbKultuur (2015) vtbKultuur-KnipoogDag in Leuven, vtbKultuur. URL:
<http://www.vtbkultuur.be/page?ori=218&ssn=&lng=1&page=activiteiten&acy=14643> (last accessed: 15-04-2015).

Westtoer (2015) Visitor Management – Herdenkingstoerisme Westhoek 2014, Westtoer. URL:
http://www.westtoer.be/sites/westtoer/files/editor/kenniscentrum/Regio/PR-MMBKDF-Persconferentie%20Finaal_fullscreen.pdf (last accessed: 13-05-2015).

WHC (1994) The Nara Document on Authenticity, WHC UNESCO. URL:
<http://whc.unesco.org/archive/nara94.htm> (last accessed: 26-03-2015).

Wolters Kluwer (2015) Visual storytelling: breng je verhaal met beelden, Kluwer Opleidingen. URL:
<http://opleidingen.wolterskluwer.be/nl/Training/visual-storytelling-breng-je-verhaal-met-beelden/VISUANB.aspx> (last accessed: 29-04-2015).

Mondelinge bronnen

Caes, W., Toerisme en Onroerend Erfgoed: “100 jaar Grote Oorlog”, forum, Mechelen, 9 december 2014

De Vreese, K., Davidsfonds Cultuurreizen, Toerisme en Onroerend Erfgoed: “100 jaar Grote Oorlog”, Mechelen, 9 december 2014

Gids in België (anoniem), Het standpunt ten opzichte van herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden, interview, Leuven, 22 maart 2015

Hellemans, K., Oorlogstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden toegepast op Leuven, telefonisch interview, 25 maart 2015 om 10h30

Hellemans, K., Cijfers oorlogstoerisme in Leuven, telefonisch interview, 22 mei 2015 om 09h00

Lodewyck, S., Het standpunt van de Westhoek t.o.v. de Vlaamse Martelaarsteden, telefonisch interview, 18 maart 2015 om 17h00

Stadsgids Leuven (anoniem), Het standpunt ten opzichte van herdenkingstoerisme in de Vlaamse Martelaarsteden, interview, Leuven, 22 maart 2015

Winkeler, L., Tot aan de IJzer – Visit Flanders goes war, forum Toerisme en Onroerend Erfgoed: “100 jaar Grote Oorlog”, Mechelen, 9 december 2014

Winkeler, L., De mogelijkheid van een toeristisch product in de Vlaamse Martelaarsteden, interview, Brussel, 12 maart 2015

E-mails

Buyse, P., (Piet.BUYSE@dendermonde.be) De projectvereniging Martelaarsteden en het verder bestaan ervan, e-mail aan Uytterhaegen, S., (stephanie.uytterhaegen@student.kuleuven.be), 20-04-2015, 26-04-2015, 02-05-2015

Peeters, D., (Dries.Peeters@aarschot.be), Oorlogstoerisme in Martelaarstad Aarschot, e-mail aan Uytterhaegen, S., (stephanie.uytterhaegen@student.kuleuven.be), 03-04-2015

Tyrions, L., (Leen.Tyrions@leuven.be), Cijfers met betrekking tot de smartphone app ‘Martelaarsteden, e-mail aan Uytterhaegen, S., (stephanie.uytterhaegen@student.kuleuven.be), 17-04-2015

Van Ginderachter, K., (katrien.vanginderachter@toerisme-vlaanderen.be), Gidsenopleidingen en toerisme rond de Eerste Wereldoorlog, e-mail aan Uytterhaegen, S., (stephanie.uytterhaegen@student.kuleuven.be), 27-03-2015

Vermeulen, T. (Tom.VERMEYLEN@dendermonde.be), Oorlogstoerisme in Martelaarstad Dendermonde, e-mail aan Uytterhaegen, S., (stephanie.uytterhaegen@student.kuleuven.be), 10-03-2015

Bijlagen

Bijlage 1: Toelichting van de Eerste Wereldoorlog

De aanleiding voor de Eerste Wereldoorlog was de imperialistische buitenlandse politiek van de grootmachten van Europa, dit waren op dat ogenblik het Duitse Keizerrijk, het Oostenrijks-Hongaarse Rijk, het Ottomaanse Rijk, het Russische Rijk, het Britse Rijk, Frankrijk en Italië. De grootmachten werden verdeeld in twee conflicterende allianties, namelijk de geallieerden (Triple Entente van het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Rusland) en de centralen (Triple Alliantie van Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië). Later vocht Italië voor de geallieerden en breidden de bondgenootschappen zich uit naarmate de oorlog vorderde. Alle grootmachten werden betrokken tijdens de Grote Oorlog en door het inzetten van hun kolonies verspreidde de oorlog zich over de hele wereld (De Vos et al, 2014).

Op 28 juni 1914 werd de Oostenrijks-Hongaarse aartshertog en kroonprins Franz Ferdinand samen met zijn vrouw Sophie Chotek doodgeschoten in Sarajevo. Er werd vermoed dat Servische terroristen aan de basis lagen van deze aanval. Exact een maand later verklaarde Oostenrijk-Hongarije de oorlog aan Servië. Het doel was een lokale oorlog te creëren maar Rusland kondigde een algehele mobilisatie af op dezelfde dag als Oostenrijk-Hongarije (30 juli 1914). Duitsland eiste de intrekking van de mobilisatie van Rusland, maar dit werd geweigerd waardoor Duitsland op 1 augustus 1914 de oorlog verkondigde aan Rusland. Duitsland wou Frankrijk binnenvallen via Luxemburg en het neutrale België (von Schlieffenplan). Toen België de vrije doorgang weigerde verklaarde Duitsland de oorlog aan België op 2 augustus. Een dag later verklaarde Duitsland de oorlog aan Frankrijk, die reeds eeuwen de aartsvijand van Duitsland was. Het Verenigd Koninkrijk verklaarde de oorlog aan Duitsland op 4 augustus, nadat deze laatste troepen diezelfde dag België binnengevallen hadden. Londen had de neutraliteit van België verzekerd waardoor een deelname van het Verenigd Koninkrijk aan de oorlog onvermijdelijk was. Soldaten werden massaal gerekruteerd en overal ter wereld werd propaganda gevoerd om mee oorlog te voeren. De Duitse inval op België leek geslaagd en de Duitse troepen trokken verder tot aan de Marne, Frankrijk, waar een opstopping van het leger plaatsvond. Op 6 april 1917 verklaarden de voormalig neutrale Verenigde Staten de oorlog aan Duitsland vanwege de duikbotenoorlog die Amerikaanse neutrale schepen niet ongemoeid liet (Haywood, 1999; De Vos et al, 2014).

Tijdens de Eerste Wereldoorlog maakte België deel uit van de Entente ten gevolge van de Duitse invasie in 1914. De impact op zowel de Belgische steden als op de slagvelden was immens, gezien de Belgische oorlogszone een oppervlakte van 600 km² betrof. De volledige oorlog diende België als frontgebied en maakte het deel uit van het 750 kilometer lange Westfront tussen België en Frankrijk. Het Belgische front betrof grotendeels loopgraven. Er ontstond een loopgravenoorlog en de levensomstandigheden waren erbarmelijk. Door gebrek aan hygiëne ontstonden ziekten en rattenplaag. Op vlak van materiaal werd gebruik gemaakt van mitrailleurs, artillerie, gifgas, tanks, zeppelins en vlammenwerpers. De zwaarste gevechten vonden plaats in Ieper, Neuve-Chapelle en Loos. Naast de gevechten aan het front werd ook de burgerbevolking niet gespaard. De steden waar heel wat burgerslachtoffers gevallen zijn, werden later de 'Martelaarsteden' genoemd. De Belgische

Martelaarsteden zijn Dendermonde, Aarschot, Leuven, Andenne, Dinant, Visé en Sambreville (De Vos et al, 2014). Naast de frontzone was er ook het thuisfront, waar familie, vrienden en kennissen vaak angstig afwachtten op een bericht van hun naasten. Om de economie draaiende te houden, gingen duizenden vrouwen werken als verpleegster, ambulancechauffeuse of in een van de talrijke munitiefabrieken (Haywood, 1999).

De belangrijkste slagen die plaatsgevonden hebben tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn de Slag om de IJzer, de Slagen om Ieper, de Mijnslag in Mesen en de Slag om Passendale. Ook in de Martelaarsteden vonden verschillende slagen plaats waaronder de Slag bij de Marne, de slag bij de Chemin des Dames, de Slag om Verdun, de Slag bij Artois, de Veldslag in de Champagnestreek en de Slag bij Arras (De Vos et al, 2014).

Na de Oktoberrevolutie in 1917 sloot Rusland vrede met Duitsland en er was sprake van een wapenstilstand tussen beide partijen (Vrede van Brest-Litovsk). Toch zou het nog tot 11 november 1918 duren voor er gesproken kon worden van een algehele wapenstilstand tussen de verschillende naties. Met de hulp van het Amerikaanse leger startten de geallieerden een groots offensief in het Westen tegen Duitsland. Bulgarije werd verslagen en verklaarde wapenstilstand op 29 september 1918. Het Ottomaanse Rijk (Turkije) gaf zich gewonnen op 30 oktober 1918 aan Frankrijk en Groot-Brittannië. De val van Oostenrijk-Hongarije betekende het einde van de Eerste Wereldoorlog. De Habsburgse monarchie werd beïnvloed door het Slavisch nationalisme. Verschillende Slavische minderheden (Tsjecho-Slowakije, Kroatië, Servië en Bosnië) verklaarden zich onafhankelijk waarop ook Hongarije volgde. De geallieerden kwamen met Oostenrijk overeen dat de verschillende troepen zich vrij mochten verplaatsen over het grondgebied waardoor de Duitse zuidelijke landshelft in gevaar kwam te liggen. De geallieerde troepen konden gemakkelijk een invasie plegen op Duitsland en vanwege de vastgelopen offensieven waardoor de situatie voor het Duitse leger uitzichtloos was (De Vos et al, 2014).

Op 28 september 1918 ging het bevrijdingsoffensief op Belgische gronden van start. Het grootste deel van West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Henegouwen werd bevrijd. De Legergroep Vlaanderen had 45 dagen nodig om meer dan zestig kilometer ver op te rukken. Het probleem was dat de omvang van dit offensief niet geheim te houden was, maar compensatie betrof een overwicht in artillerie. Verrassing was belangrijk dus de verplaatsingen moesten 's nachts uitgevoerd worden en de artillerie mocht niet bij voorbaat gebruikt worden. Achteraf bleek dat verrassing onmogelijk was om bovengenoemde reden: de omvang van het offensief was te breed. Het Duitse leger was veel sterker dan men dacht. In de eerste fase van het bevrijdingsoffensief had men reeds geopperd de Belgische kust te verlaten, terwijl dit in praktijk pas op 19 oktober 1918 plaatsvond. Het Duitse leger verbleef ook langer dan voorzien aan de IJzer, tussen Nieuwpoort en Diksmuide. Enkel tijdens de eerste fase van het bevrijdingsoffensief speelde het Belgische leger een belangrijke rol en daarna nam hun belangrijke af. België beschikte niet over tanks, noch was de luchtmacht dominant. Het Duitse leger was te sterk en het Belgische was niet opgewassen tegen de verschillende aanvallen. Bij het eindoffensief lieten 253 officieren en 3083 soldaten en onderofficieren het leven. 759 officieren en 25 973 soldaten en onderofficieren bleven gewond achter. De derde Legerdivisie van luitenant-generaal

Jules Jacques kende het grootst aantal slachtoffers bij de bevrijding. 221 officieren en 5 760 soldaten, korporaals en onderofficieren lieten het leven, raakten verworden of werden als vermist aangegeven, dit in een korte periode tussen 28 september en 11 november 1918. Duitse cijfers zijn onbekend. Wat wel bekend is zijn de Duitse krijgsgevangenen, opgepakt door het Belgische leger. Ze waren met 5 017 in september 1918 en met 8 507 in oktober 1918. Het Belgische leger kon 19 000 Duitsers krijgsgevangen nemen maar men liet deze kans gedeeltelijk links liggen (Simoens, 2014c).

Op 11 november 1918 werd te Rethondes (Picardië, Noord-Frankrijk) in het stafrijtuig van maarschalk Foch het akkoord getekend om de nieuwe Duitse regering goed te keuren. Deze regering zou geleid worden door de socialist Friedrich Ebert. Op 11 november 1918 om 11h00 verkondigde men wereldwijd Wapenstilstand. Voor dit wereldnieuws vaardigde Duitsland de katholieke politicus Matthias Erzberger en enkele officieren af. Groot-Brittannië vaardigde twee admiraals af, maar België en de Verenigde Staten kwamen onvertegenwoordigd. Maarschalk Foch onderstreepte dat Duitsland heel wat moest inleveren. Dit zijnde 5000 kanonnen, 25 000 mitrailleurs, 3 000 loopgraafartillerie en mortieren, 1 700 vliegtuigen, 5 000 locomotieven en 15 000 treinwagons. Duitsland moest het Elzas-Lotharingen en andere bezette gebieden, zoals in Rusland, ontruimen. Ten laatste op 27 november 1918 moest België vrij zijn van de Duitse troepen. Ook Duitse vloten en duikboeten moesten worden overgeleverd en de krijgsgevangenen moesten vrijgelaten worden. Uiteindelijk heeft men de wapenstilstand drie keer verlengd. De laatste verlenging was op 16 februari 1919, voordat men het Verdrag van Versailles op 28 juni 1919 ondertekende. Wat het Belgische leger betreft, werd men ontbonden op 18 november 1918 en viel het leger terug onder het bevel van de koning (Simoens, 2014b).

De dodentol staat op 35 043 826 militaire slachtoffers. De militaire slachtoffers die omkwamen bij de geallieerden waren afkomstig uit Frankrijk, België, Italië, Portugal, Groot-Brittannië, de Britse Empire, Roemenië, Servië, Griekenland, Rusland en de Verenigde Staten. Rusland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk verloren de meeste manschappen tijdens de Eerste Wereldoorlog, met respectievelijk 1 700 000, 1 345 300 en 702 410 slachtoffers (Ferguson, 1998). 78 000 Franse soldaten sneuvelen op Belgische gronden (Vanthyghem, 2014). De militaire slachtoffers bij de Centralen betroffen Bulgaren, Duitsers, Oostenrijk-Hongaren en Turken. Duitsland telde veruit het grootste aantal militaire slachtoffers (1 676 696). Verder zijn er 170 miljoen weerloze burgerslachtoffers gevallen tijdens de Eerste Wereldoorlog (Ferguson, 1998). 25 000 van hen waren Belgen (Vanthyghem, 2014).

Op 11 november 1918 telde België een aanzienlijk aantal van 800 000 werklozen, ook al was er een expansieve wederopbouw opgestart. Grote werkloosheid in combinatie met stijgende belastingen en voedselprijzen zorgden voor een onstabiele Belgische economie in het post-oorlogstijdperk. Dit wordt afgeleid uit de geëiste schuldbetalingen ten gunste van de Entente op de Vredesconferentie van Versailles in 1919 die op zich lieten wachten. Niemand stond op de eerste rij om België te steunen in de heropbouw van het land. De enige compensatie voor de grote vernieling waren de Oostkantons (Eupen, Malmédy en Sankt-Vith) en België kreeg het gekoloniseerde gebied Ruanda-Urundi toegewezen. Herstelbetalingen voor de wederopbouw van het land bleven achterwege en België

zelf opdraaien voor de torenhoge kosten. Het oorlogserfgoed afstammend uit de Eerste Wereldoorlog werd grotendeels bekostigd door de Belgische overheid, met weinig buitenlandse steun (Schoeters, 2011).

Na de Eerste Wereldoorlog was er sprake van een opmars in het oorlogstoerisme, wat de Belgische economie ten goede kwam. Ook aan de verzameling van schroot was een belangrijke vorm van inkomsten voor gezinnen. Koper, lood en ijzer werd gerecupereerd uit onafgeschoten projectielen e.d., alsook schroot afkomstig uit militaire bouwwerken. Dit schroot werd gebruikt voor verkoop om in tijden van armoede te kunnen overleven (Simoens, 2014b).

Bijlage 2: Vragenlijst voor de interviews in de Vlaamse Martelaarsteden

KU LEUVEN

Man/ vrouw

Leeftijd:

Bent u een inwoner? Ja Nee

Bent u een inwoner van een randgemeente? Ja Nee

Indien ja, welke?

Weet u dat (...) verbonden is met de Eerste Wereldoorlog? Ja Nee

Kent u het concept Martelaarsteden? Ja Nee

Waarom te wijten?

Weet u dat (...) een Martelaarstad is? Ja Nee

Heeft u reeds gehoord van de App Martelaarsteden? Ja Nee

Indien ja, heeft u deze reeds gebruikt? Ja Nee

Indien ja, opmerkingen?

Indien nee, vindt u dit een interessante App om in de toekomst te gebruiken? Ja Nee

Waarom?

Weet u dat er evenementen omtrent de Martelaarsteden georganiseerd worden? Ja Nee

Indien ja, welke?

Heeft u reeds evenementen omtrent de Martelaarsteden bezocht? Ja Nee

Indien ja, welke? Bijgeleerd? Opmerkingen?

Bent u geïnteresseerd om in de toekomst evenementen of de Martelaarsteden zelf te bezoeken?

Ja Nee

Waarom?

Ziet u potentieel in de Martelaarsteden als toeristisch concept? Ja Nee

Waarom? Voorbeelden?

Bijlage 3: Transcript van de interviews

Transcript van de interviews te verkrijgen bij de promotor, prof. dr. Dominique Vanneste